

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH  
FILOZOFICKÁ FAKULTA  
ÚSTAV ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH

DIPLOMOVÁ PRÁCE

LÉKAŘSKÉ RUKOPISY JIHOZÁPADNÍCH ČECH A JEJICH SOUPIS

Vedoucí práce: doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc.

Autor práce: Šárka Valinová

Studijní obor: ARCn

Ročník: třetí

2016

Prohlašuji, že jsem svoji diplomovou práci vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejich internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Klatovech dne 2. května 2016

## **ANOTACE**

Tato diplomová práce předkládá obraz různých způsobů léčby v minulosti na základě rozboru receptů vypsanych v lékařských rukopisech z 15. – 19. století uložených v různých kulturních a vědeckých institucích v Jihočeském a Plzeňském kraji. Obsahuje rovněž soupis těchto rukopisů a předkládá také pokus o jejich klasifikaci. Práce se věnuje i autorům návodů v rukopisech vypsanych. V přílohách se pak kromě zmíněného soupisu nacházejí i obrazové ukázky některých rukopisů, slovníček méně známých výrazů a archaismů, jež se v práci vyskytují, a jmenný rejstřík.

## **ANNOTATION**

This thesis presents image of varied methods of treatment in the past, based on analysis of recipes, which are recorded in medical manuscripts of the 15. – 19. century stored in various scientific and cultural institutions in Jihočeský region and Plzeňský region. It contains also an inventory of these manuscripts and presents an attempt of their classification. This thesis also deals with authors of recipes, which are written in these medical manuscripts. In appendices can be found (besides previously mentioned inventory) pictures of some records in these manuscripts, a dictionary of less known Old Czech expressions and archaisms, which occurred in this thesis, and a list of names.

## **PODĚKOVÁNÍ**

Mé díky patří především vedoucí mojí práce doc. PhDr. Marii Ryantové, CSc., a to za odborné rady, skvělé nápady, milý přístup i nekonečnou trpělivost. Zároveň bych zde chtěla poděkovat pracovníkům všech archivů, muzeí a knihoven, které jsem při vytváření této práce navštívila.

## **OBSAH**

ÚVOD	8
1. LÉKAŘSKÉ RUKOPISY	13
1. 1 Lékařské sborníky	14
1. 2 Monotematické rukopisy	19
1. 3 Odborná pojednání a poznámky erudovaných lékařů a mediků	21
2. LÉČIVA A JEJICH VÝROBA PODLE RECEPTŮ	
V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH	25
2. 1 Druhy léků, jejich příprava a využití	25
2. 2 Rostliny jako lék	28
2. 3 Živočichové a živočišné produkty používané jako léčiva a přísady léčivých prostředků	29
2. 4 Ostatní suroviny využívané k přípravě medikamentů	31
3. NEMOCI UVEDENÉ V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH A JEJICH LÉČBA	31
3. 1 Nemoci hlavy, smyslových orgánů a psychická onemocnění	32
3. 2 Lékařství pro zuby, ústa a hrdlo	36
3. 3 Onemocnění dýchací soustavy	38
3. 4 Choroby kardiovaskulárního systému	40
3. 5 Nemoci a neduhy trávicího traktu	42
3. 6 Neduhy a onemocnění jater, sleziny, vylučovací soustavy a mužských pohlavních orgánů	45

3. 7 Infekční nemoci	49
3. 8 Parazitická onemocnění	54
3. 9 Ženské nemoci a neduhy	55
3. 10 Dětské lékařství	61
3. 11 Kožní choroby a neduhy, kosmetické vady	63
3. 12 Problémy pohybového aparátu	65
3. 13 Následky úrazů, otrav a napadení zvířetem	66
3. 14 Další neduhy a choroby (horečka, zimnice, „bledá nemoc“, otoky)	69
3. 15 Návody k počištění těla	71
3. 16 Pověry a magické prostředky k léčbě i ochraně	71
4. AUTORSTVÍ RECEPTŮ V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH	75
ZÁVĚR	80
SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK	83
SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY	84
SEZNAM PŘÍLOH	90

## ÚVOD

Tato diplomová práce si klade za cíl seznámit čtenáře s lékařskými rukopisy uloženými v muzeích, archivech a knihovnách Jihočeského a Plzeňského kraje, kteréžto oblasti byly vybrány z ryze praktického důvodu. Výše zmíněný cíl se předkládaná práce snaží splnit dvěma způsoby. Jedním z nich je vytvoření soupisu tohoto typu rukopisů daných regionů, díky němuž může případný čtenář získat obecnou představu o jejich vnější i vnitřní podobě. Jelikož však soupis poskytuje opravdu pouze letmý obraz těchto pramenů důležitých pro poznání různých způsobů léčení nemocí a neduhů (ale nejen toho) v minulosti, je hlavní náplní této práce jejich rozbor. Tento rozbor se věnuje především jednomu z typů lékařských rukopisů – lékařským sborníkům, které jsou jedním z nejzajímavějších manuskriptů tohoto druhu, neboť jejich výpovědní hodnotu lze vztáhnout k nejširší vrstvě obyvatelstva v průběhu několika staletí.

Zkoumané rukopisy pocházejí z poměrně širokého časového rozmezí, jehož hranice jsou tvořeny přibližně polovinou 15. století a koncem 19. století. Rukopisy lékařského obsahu, jež vznikly v průběhu 20. století, nebyly vzhledem k jejich malé početnosti a nízké výpovědní hodnotě pro dějiny lékařství, a to především lidového, na které se tato práce ponejvíce zaměřuje, do soupisu zařazeny. Rukopisů lékařského obsahu je několik druhů. První kapitola předkládané práce se proto věnuje jejich klasifikaci z obsahového hlediska, přičemž roli v pokusu o roztřídění těchto pramenů hraje také postava autora (především to, zda šlo víceméně o laika či erudovaného lékaře). Autorstvím lékařských rukopisů i jednotlivých receptů v nich poznamenaných se zabývají dvě příslušné kapitoly.

Hlavním objektem zkoumání lékařských sborníků v této práci je jejich obsah a jedním z cílů je pak snaha o přiblížení všelijakých způsobů léčby v minulosti. Kapitola zabývající se tímto úkolem je rozčleněna do několika podkapitol, přičemž část je věnována typům v minulosti používaných medikamentů. Další část, která je poněkud rozsáhlejší, již vypisuje jednotlivé lékařské postupy používané při medikaci různých nemocí, poranění a neduhů. K tomuto účelu byly vytvořeny zvláštní podkapitoly. Tyto podkapitoly částečně



reflektují členění samotných rukopisů, v nichž často bývají utvořeny kapitoly dle částí těla, jichž se daná onemocnění týkají, a které jsou řazeny „od hlavy k patě“. Samostatné podkapitoly jsou navíc věnovány ženskému a dětskému lékařství, kterým bývá v rukopisech vyčleněn také vlastní prostor. Vzhledem k množství návodů na přípravu léčebných přípravků, jež sborníky obsahují, je tento rozbor koncipován obecně s důrazem na některé zajímavé pasáže vybraných rukopisů. Součástí zmíněné kapitoly je i pokus o představení pověrečných a magických praktik, které byly rovněž k léčbě používány a jež jsou uvedeny v některých manuskriptech. Tuto kapitolu střídá oddíl zabývající se autory jednotlivých léčebných postupů a receptů na výrobu léčiv obsažených v těchto rukopisech. Přílohu práce tvoří kromě soupisu lékařských rukopisů také několik obrazových ukázek vybraných rukopisů, slovníček archaismů a staročeských výrazů a jmenný rejstřík.

Konkrétní instituce, z jejichž fondů a sbírek bylo pro vytvoření této práce čerpáno, jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury a příloze se soupisem. Patří k nim i Muzeum Radnice, které ovšem v době vzniku této práce nemělo zpracovanou svoji sbírku rukopisů, jež tím pádem nebyla přístupna badatelům. Část rukopisů ze sbírky Muzea Jinřichohradecka pak byla v době zpracovávání soupisu v restaurátorské dílně. Muzeum Chodska v Domažlicích a Muzeum Josefa Dobrovského v Chudenicích mají ve svých rukopisných sbírkách mít každé po jednom lékařském rukopisu. Tyto manuskripty jsou uvedené v repertoriu rukopisů – citováno níže, avšak, dle jejich vyjádření v naší vzájemné korespondenci, žádné lékařské rukopisy ve svých sbírkách nemají. V soupisu tyto rukopisy uvádím, přičemž vycházím ze zmíněného repertoria. V ostatních institucích daných oblastí nejsou, alespoň podle vyjádření zaměstnanců těchto institucí, uloženy žádné lékařské rukopisy, které vznikly do konce 19. století.

Některé manuskripty uvedené v tomto soupisu jsou již zaznamenány v jiných soupisech, mezi které samozřejmě patří různé interní soupisy, inventáře a katalogy jednotlivých institucí, především archivů. Kromě takových záznamů se jedná rovněž o vydané soupisy rukopisů z některých těchto institucí, které byly vytvořeny konkrétně pro Západočeské muzeum v Plzni a Studijní a vědeckou

knihovnu Plzeňského kraje, jejichž autorem je Jaromír Linda,<sup>1</sup> a dále pro zámeckou knihovnu v Českém Krumlově (SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov), k níž vypracoval katalog František Navrátil.<sup>2</sup> Mimo něj byl vytvořen také soupis rukopisů Státního oblastního archivu v Třeboni, kaplanské a prelátské knihovny v Českém Krumlově.<sup>3</sup> K těmto soupisům patří i repertorium rukopisů z muzejních sbírek v Čechách, které mapuje rukopisy 17. – 18. století, jež jsou v těchto institucích uloženy.<sup>4</sup> Přehled (především počtu a tematického zaměření) rukopisů vyskytujících se v různých institucích v České republice pak předkládají průvodci po rukopisných fondech, které sestavili Jiří Kejř, Antonín Kostlán a Marie Tošnerová.<sup>5</sup> Jedním z důvodů, který vedl k vytvoření soupisu lékařsky zaměřených rukopisů, jež tvoří přílohu této práce, je dosavadní absence podobného typu specializovaného soupisu, který by poskytoval případnému zájemci o studium těchto manuskriptů jakousi „mapu“, jež by mohla být využita k orientaci v rukopisných sbírkách západočeských a jihočeských vědeckých a kulturních institucích a badatele tak přímo navedla k žádaným pramenům, přičemž by badatel mohl tento soupis využít také k získání obecných informací o těchto rukopisech. Navíc soupisů rukopisů, jež by zahrnovaly vícero institucí, není mnoho – nejnovější je vlastně výše zmiňované repertorium, které ale soupis omezuje pouze na rukopisné sbírky muzeí a pokrývá jen dvě století, tedy pouze část všech dochovaných rukopisů.

Soupis lékařských rukopisů byl vytvořen s drobnými úpravami na základě platných zásad, jež ve svých studiích vytvořili především František Hoffmann a Jiří Pražák.<sup>6</sup> Inspirací pro formální stránku soupisu pak byly hlavně

---

<sup>1</sup> Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2004.; Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje I–III*, Plzeň 2004–2016.

<sup>2</sup> František Navrátil, *Sbírka rukopisů Český Krumlov: 1327–1968 I–II*, České Budějovice 1972.

<sup>3</sup> Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

<sup>4</sup> Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.

<sup>5</sup> Jiří Kejř – Antonín Kostlán, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004.

<sup>6</sup> Jiří Pražák – František Hoffmann – Jiří Kejř – Irena Zachová, *Zásady popisu rukopisů*, Sborník Národního muzea v Praze – C XXVIII, 1983, s. 49–95.; Jiří Pražák, *Souborný katalog rukopisů*, Studie

soupisy Jaromíra Lindy.<sup>7</sup> Provedené úpravy spočívají hlavně v uvádění popisu výzdoby i u mladších rukopisů (18. a 19. století), k čemuž bylo přistoupeno proto, že se v rukopisech tohoto typu vyskytuje jakákoli výzdoba velmi vzácně. Originální názvy rukopisů a citované texty jsou v soupisu transliterovány (podle zásad uvedených ve výše citovaných pracích), kdežto v samotném textu práce je pro citování pasáží z rukopisů použita transkripce dle pravidel stanovených Ivanem Šťovíčkem.<sup>8</sup> Pro identifikaci filigránů byly v soupisu využity internetové filigránové databáze.<sup>9</sup> Pokus o určení filigránů jsem provedla pouze u nejstarších rukopisů (tedy rukopisů z 15. století).

Lékařským rukopisům samotným se věnuje relativně málo literatury. Pozornost je věnována především starším rukopisům (do 16. století). Konkrétně krumlovskému rukopisu sign. 448 (SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov) se ve svých pracích věnovali Václav Bok<sup>10</sup> a Lenka Vaňková.<sup>11</sup> Rukopisem vodňanského muzea se signaturou G5R (Muzeum a galerie Vodňany) se pak ve své diplomové práci zabývala Julie Koldová.<sup>12</sup> Lékařským rukopisů a tiskům (především životospornými předpisy) společně s herbáři se věnuje také

---

o rukopisech VIII, 1969, s. 65–103.; František Hoffmann – Jiří Pražák, *Průvodce po rukopisných fondch českých zemí*, Studie o rukopisech XI, 1972, s. 99–112.; Jiří Pražák, *Nové zásady popisu rukopisů*, Studie o rukopisech XVII, 1978, s. 129–144.; Tentýž, *K dokončení zásad popisu rukopisů*, Studie o rukopisech XXIII, 1984, s. 105–112.; František Hoffmann, *Speciální soupisy rukopisů*, Studie o rukopisech XXIII, 1984, s. 21–39.

<sup>7</sup> J. Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*; Tentýž, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje*.

<sup>8</sup> Ivan Šťovíček a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. – 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002. Tyto zásady byly aplikovány i pro citování z rukopisů starších (tj. rukopisů z poloviny 15. století).

<sup>9</sup> Charles Moise Briquet, *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marges du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600* [on-line]. Dostupný na <<http://www.ksbm.oeaw.ac.at>>; Gerhard Piccard, *Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart* [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>.

<sup>10</sup> Václav Bok, *Einige Bemerkungen zum sog. Juden von Solms und den Handschriften seines Werkes*. In: Lenka Vaňková (Hg.), *Fachtexte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. Tradition und Perspektiven der Fachprosa- und Fachsprachenvorschung*, *Lingua Historica Germanica* 7, Berlin 2014, s. 65–73.; Tentýž, *Einige Beobachtung zum sog. Juden von Solms anhand der Krumauer Sammelhandschrift seiner medizinischen Werke*. In: *Rostocker Beiträge zum Sprachwissenschaft* 7, Rostock 1999, s. 87–97.

<sup>11</sup> L. Vaňková se ve své práci zabývala mnoha různými rukopisy uloženými v různých institucích. Lenka Vaňková, *Medizinische Texte aus böhmischen und mährischen Archiven und Bibliotheken (14.–16. Jahrhundert)*, Ostrava 2014.

<sup>12</sup> Julie Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis vodňanského rukopisu č. 5*, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2012.

Dana Stehlíková.<sup>13</sup> Způsoby léčby (především pomocí různých magických praktik) a lékaři v období pozdního středověku jsou pak tématem, jímž se zabývá David Tomíček.<sup>14</sup> Z lékařských rukopisů vycházela ve svých monografiích rovněž Alena M. Černá,<sup>15</sup> jejíž práci o staročeských názvech chorob jsem, společně s internetovou databází Vokabulář webový<sup>16</sup> a knihou Idy Rystonové<sup>17</sup> velmi často využívala k identifikaci onemocnění, léčebných prostředků a surovin pro přípravu medikamentů.

Nepoměrně více prací se (na rozdíl od lékařských rukopisů) zabývá dějinami lékařství, ať už se zaobírají obecnou (celosvětovou) rovinou či jsou speciálně zaměřené na určitou oblast, a to jak odbornou, tak regionální (celostátní). Dějinám lékařství obecně, tedy s „celosvětovou“ (celoevropskou) platností se věnuje množství zahraniční literatury i několik tuzemských badatelů. Část této literatury je zaměřena na obecný výklad dějin lékařství od pravěku či starověku do současnosti v podobě souvislého výkladu<sup>18</sup> a část se věnuje významným představitelům lékařské vědy.<sup>19</sup> Domácí literatura se nejčastěji zabývá dějinami lékařství území našeho státu. Výjimku tvoří např. Karel Černý, který se v jedné své studii věnoval medicíně v jezuitských kolejích jižní Evropy.<sup>20</sup>

---

<sup>13</sup> D. Stehlíková se zabývá rovněž dějinami knihoven. Z množství jejích prací s lékařskou tematikou lze jmenovat např.: Dana Stehlíková, *Latinské rukopisy Herbáře Křišťana z Prachatic*, Studie o rukopisech XL, č. 1, 2010, s. 61-76.; Tatáž, *Illud corpus est unum singulare. Životospráva lékaře Reimbota Eberhardi de Castro pro císaře Karla IV.*, Listy filologické, č. 134, 1-2, 2011, s. 69-80. Přispěla rovněž do knihy M. Říhové pasáží o životosprávné knize Karla IV. Tatáž, *Liber de regimine sanitatis directus Karolo imperatori anno domini 1360*. In: Milada Říhová a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha 2010, s. 124-167.

<sup>14</sup> David Tomíček, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009. V této práci vychází autor především z rukopisů uložených v pražských institucích (Národní muzeum, Národní knihovna, Knihovna Metropolitní kapituly pražské a Knihovna premonstrátského kláštera na Strahově). Využívá ale i rukopisy zahraničních knihoven (Bibliotheka Czartoryskich Kraków, Universiteitsbibliotheek Leiden) a staré tisky.

<sup>15</sup> Alena M. Černá, *Staročeské knihy lékařské*, Brno 2006.; Tatáž, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009.

<sup>16</sup> Vokabulář webový [on-line]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>17</sup> Ida Rystonová, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha 2007.

<sup>18</sup> Například: Roy Porter, *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

<sup>19</sup> Nejvýznamnějším lékařům se obecněji věnovali např. H. Glaser a J. Junas. Hugo Glaser, *Objevitelé člověka. Od Hippokrata k Pavlovovi*, Praha 1959.; Ján Junas, *Průkopníci medicíny. Vývoj lékařství v životě a díle jeho tvůrců*, Praha 1977. Vedle těchto obecných publikací se vyskytují také práce zaměřené konkrétněji. Např. německým lékařům a jejich knihovnám se věnoval B. Lorenz: Bernd Lorenz, *Allgemeinbildung und Fachwissen. Deutsche Ärzte und ihre Privatbibliotheken*, Herzogenrath 1992.

<sup>20</sup> Karel Černý, *Lékařství v jihoevropských kolejích Tovaryšstva Ježíšova*, in: Karel Černý – Petr Svobodný (edd.), *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 83–104.

Dějiny medicíny a léčením v minulosti v českých zemích se zabývali například Petr Svobodný s Ludmilou Hlaváčovou,<sup>21</sup> či Marie Vojtová,<sup>22</sup> ze starších autorů to pak byli např. Čeněk Zíbrt<sup>23</sup> a Josef Čižmář.<sup>24</sup> Z literatury věnující se jednotlivým lékařským oborům lze jmenovat práci Přemysla Paichla o dějinách zubní medicíny<sup>25</sup> nebo Antonína Doležela o porodnictví.<sup>26</sup> Pozornost byla věnována rovněž lékařům působícím v českých zemích, a to především na dvorech českých panovníků.<sup>27</sup> Stranou bádání nezůstala ani osobnost lékaře a jeho postavení ve společnosti. Tímto tématem se zabýval například Zikmund Winter,<sup>28</sup> ze současných autorů pak Milada Říhová.<sup>29</sup> S dějinami medicíny souvisí i historie špitálů a jiných zdravotnických zařízení a samozřejmě dějiny pražské lékařské fakulty. Obojím se především zabývala již zmíněná dvojice autorů L. Hlaváčková a P. Svobodný.<sup>30</sup>

## 1. LÉKAŘSKÉ RUKOPISY

Pojem „lékařské rukopisy“ je široké označení, které v sobě slučuje rukopisy různorodé vnější i vnitřní podoby, z nichž všechny mají jednu věc společnou a tou je obsah věnující se na různě úrovni (odborné i laické) a různými způsoby (radami konkrétními i obecnými či statěmi vzdělaných lékařů specializovanými na jednu lékařskou problematiku) léčením lidí. Termínem lékařské rukopisy je tedy v této práci označeno vícero druhů, respektive

<sup>21</sup> Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

<sup>22</sup> Marie Vojtová a kol., *Dějiny československého lékařství I*, Praha 1970. Tato práce je dovedena do roku 1740.

<sup>23</sup> Čeněk Zíbrt, *Staročeská tělověda a zdravotní věda*, Praha 1924.

<sup>24</sup> Josef Čižmář, *Lidové lékařství v Československu 1–2*, Praha 1946.

<sup>25</sup> Přemysl Paichl, *Dějiny zubní medicíny*, Praha 2000.

<sup>26</sup> Antonín Doležal, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001.

<sup>27</sup> Lékařům na dvorech panovníků z rodu Lucemburků (hlavně Albíkovi z Uničova) se věnovala především M. Říhová: Milada Říhová, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.; Milada Říhová a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha 2010.

<sup>28</sup> Z. Winter se věnoval lékařům v 15. a 16. století. Mimo to se zabýval také lékárníky. Zikmund Winter, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Praha 1913.

<sup>29</sup> M. Říhová se ve svém příspěvku zabývá opět lékaři z období středověku. Milada Říhová, *Středověký lékař*, in: Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 309–336.

<sup>30</sup> Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčková, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.; Titíž, *Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990*, Praha 1993. Pražské lékařské fakultě se ve svých člancích věnovala i E. Rozsivalová. Např.: Eva Rozsivalová, *K funkci pražské lékařské fakulty ve zdravotnictví (záznamy v protokole lékařské fakulty z let 1727–1753)*, Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 13, č. 1–2, 1973, s. 99–119.; Tatáž, *Pražská lékařská fakulta a první zemský zdravotní řád pro Čechy z roku 1753*, Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 17, č. 2, 1977, s. 17–46.

podruhů, rukopisných pramenů, přičemž rukopisy studovaného vzorku by se daly roztrdit do několika následujících skupin rozdělených podle obsahového kritéria. Tyto skupiny je však nutno chápat jako volné roztrdění těchto pramenů, jelikož ne všechny rukopisy lze naprosto přesně k některé z nich přiřadit. Je tomu tak kvůli jejich obsahové nevyhraněnosti, která nechává někdy na pochybách i v rozhodnutí, zda ten či onen rukopis je vůbec možno zařadit mezi lékařské rukopisy.

### 1. 1 Lékařské sborníky

První, vcelku rozsáhlou a zároveň nejzajímavější, skupinu tvoří lékařské sborníky různého typu.<sup>31</sup> Sborníky mají rozdílnou vnější i vnitřní podobu, ale jádro jejich obsahu zůstává stejné. Jedná se o knihy jazykově převážně české a německé. Latina se v těchto rukopisech objevuje zřídka a její výskyt je ve většině případů omezen na názvy chorob či surovin používaných k výrobě léčiv. Sborníky mají rozličné knižní vazby a některé exempláře jsou dochovány i jako nesvázané listy.

Jejich hlavní náplní jsou zápisky návodů na léčbu všelijakých nemocí, bolestí a ran, jež se soustředí především na popis postupu výroby a užívání léků různých forem. Tyto texty bývají často doprovázeny i navzájem promíchány se záznamy podobného, ale i úplně jiného charakteru. Nejčastěji se jedná o botanické zápisky (vypisující mimo jiné léčivé účinky rostlin), kosmetické rady a recepty, zápisy o zvěrolékařství (nejčastěji koňském a dobytčím) a s ním provázané hospodářské rady k chovu zvířat, včelařství a pěstování plodin, avšak dají se najít i rukopisy kombinující léčitelské poznámky s kuchařskými recepty, astrologickými,<sup>32</sup> kronikářskými<sup>33</sup> a historickými zápisy nebo například návody na výrobu různobarevných inkoustů, hubení domácích škůdců, provádění

---

<sup>31</sup> Takto je označuje i D. Tomíček (D. Tomíček, *Víra, rozum a zkušenost.*).

<sup>32</sup> Např. Muzeum Jindřichův Hradec, RK 149.

<sup>33</sup> Poznamenané recepty pro léčení různých nemocí a včelařské rady obsahuje např. kronika rodiny Podlešnicovy uložená v Muzeu Šumavy v Sušici (Muzeum Sušice, P 73, s. XVIII. in. – IX in.). Kronikářské (genealogické) záznamy, i když novějšího data (20. století) jsou vepsány např. i v rukopisu píseckého muzea – Muzeum Písek, bez signatury.

všemožných (snad) kouzelnických triků<sup>34</sup> ale i na hraní karetních her.<sup>35</sup> Také se v nich často vyskytují zápisy šťastných a nešťastných dnů. Z toho vyplývá, že se mnohdy jedná o polytematické rukopisné knihy, jejichž zařazení k nějakému tematickému celku je obtížné. Do tohoto soupisu jsem se tedy rozhodla věnit i rukopisy, u nichž alespoň (přibližnou) čtvrtinu zabírají zápisy lékařského obsahu.

Zápisy o léčení chorob jsou velmi často řazeny do kapitol podle částí těla „od hlavy k patě“, v nichž jsou vypsány konkrétní nemoci jednotlivých orgánů, končetin a tělesných částí a jejich léčba, přičemž zvláštní kapitoly bývají věnovány dětskému a ženskému lékařství. Dalším způsobem řazení je podle druhu léku (masti, prachy, vody, pilule, oleje atd.). Recepty ale bývají i řazeny volně bez jakéhokoliv zjevného rozčlenění. Jednotlivé kapitoly či celé rukopisy (pokud jejich text není rozčleněn do kapitol) obsahují množství receptů na výrobu léčivých prostředků, jejichž počty se samozřejmě různí vzhledem k různorodému rozsahu jednotlivých rukopisů, který kolísá od několika set folií k několika desítkám i jednotkám.<sup>36</sup> Vyjma zmíněných receptů bývají v těchto rukopisech zaznamenány také návody na udržování zdravého těla (*regimina sanitatis*) a prevenci, popis a diagnostika nemocí, jež jsou velmi často součástí samotných receptů či těmito záležitostem bývají věnovány oddělené kapitoly, a v neposlední řadě také pověrečné a magické praktiky užívané k léčení i předcházení chorobám. Součástí tohoto typu rukopisů bývají v některých případech také krátká pojednání o čtyřech elementech a podstatách člověka, tedy čtyřech tělesných šťávách (krvi, slizu, žluči a černé žluči) a jejich vlivu na zdraví a charakter člověka.

Jednou z otázek o vzniku těchto rukopisů je původ jejich obsahu. Část rukopisů je jasně identifikovatelná jako opis celých tištěných knih či jejich částí (nejčastěji se opisovaly *Lékařské knížky* mistra Křišťana z Prachatic<sup>37</sup> a *Herbář*

---

<sup>34</sup> Takové návody se nacházejí v rukopisu Klatovského muzea, RK 163. Jsou to návody typu: „*Ohni pod vodou udělat*“, „*Železo bez ohně rozžavit*“, „*Hvězdy ve dne vidět*“, „*Vodu od vína odejmout*“, „*Aby voda v létě zmrzla*“ a podobně. Muzeum Klatovy, RK 163, p. 33, 39, 44, 50 a 54.

<sup>35</sup> Např. pravidla karetní hry Piket jsou vypsány v rukopisu SOkA Český Krumlov, Farní úřad Černice, F-21.

<sup>36</sup> K lékařským sborníkům řadím i některé několika stránkové nesvázané poznámky obsahem (a jeho stylem) odpovídající většinovým rozsáhlým rukopisům.

<sup>37</sup> Toto Křišťanovo dílo je spolu s další jeho prací z oblasti lékařství, a to pojednání o pouštění krve edičně zpracováno: Zdeňka Tichá (ed.), *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic*, Praha 1975.; Hana

Pietra Andrea Mattioliho<sup>38</sup> – název opisované knihy bývá v textu přímo uveden), přičemž celý rukopis nemusí být opisem tisku – většinou se jedná o kombinaci opisu a jiného textu, avšak určení původu ostatních manuskriptů je nelehká záležitost. Dilem jsou některé rukopisy snad výsledkem opisů jiných rukopisů, přičemž záznamy v nich se neustále promíchávaly, obměňovaly a doplňovaly, což by jistě mohlo být jedním z vysvětlení vzájemné podobnosti rukopisů spolu jinak nesouvisejících (dobou,<sup>39</sup> autorem, místem vzniku, kterým je myšleno vlastně místo jejich nynějšího uložení, protože určení jejich skutečné provenience je komplikované stejně jako identifikace jejich autorů). Další možností vzniku těchto zápisů, která nikterak nevyvrací předpoklad předešlý, je ústní tradice, což máme doloženo ze samotných rukopisů, a to díky zápisům připisujícím určité recepty některým konkrétně jmenovaným osobám.<sup>40</sup> Jména osob spojených dle autora s konkrétními radami se vyskytují poměrně hojně. Jedná se jednak o jména osob tehdy všeobecně známých – tedy jména panovníků, panovnic, šlechticů, šlechticů a lékařů, jejichž celkem hojný výskyt může odkazovat skutečně na autorství (především posledních třech jmenovaných případů) – a jednak o jména povětšinou dále neidentifikovatelných osob. Nejčastěji jsou jména významných lidí zmiňována přímo v receptech na léky (hlavně na jejich konci), kde vyzdvihují jejich léčivé účinky (např. „*jest zkušeno od Jana Zásnuczkýho*“,<sup>41</sup> často si ale autoři vystačí s pouhým „*probatum est*“,<sup>42</sup> „*na sta lidí sprubírováno*“<sup>43</sup> apod.). Tato skutečnost nás vede k závěru, že známá jména ve většině případů sloužila spíše k „propagaci“ účinnosti onoho receptu, než že by

---

Floriánová-Myškovská (ed.), *Křišťan z Prachatic, O pouštění krve (De sanguinis municione)*, Praha 1999. Mistr Křišťan byl autorem i děl matematických a astronomických, z nichž edičně vyšly: Zuzana Silagiová (ed.), *Křišťan z Prachatic, Základy aritmetiky*, Praha 1999.; Alena Hadravová - Petr Hadrava (edd.), *Křišťan z Prachatic, Stavba a užití astrolábu*, Praha 2001.

<sup>38</sup> Mattioliův *Herbář*, který vycházel na přelomu 16. a 17. století pod názvy „*Herbář*“ či „*Apatéka domácí*“, se také dočkal edičního zpracování – nejnověji: Pietro Andrea Mattioli, *Herbář, neboli Bylinář*, Praha 2010. Starší vydání zpracovali v roce 1974 Miloslav Bohatec a Miloš Třeška. Tištěnými herbáři, mezi nimi také Mattioliovým *Herbářem*, se zabývala i M. Bohatcová (Mirjam Bohatcová, *České tištěné herbáře 16. století*, Praha 1991.).

<sup>39</sup> V rukopisech, jež vznikaly v různých dobách, se vyskytují recepty na podobném základě a v podstatě se nedá říci, že by se v něčem lišily (suroviny k výrobě léků i míra pověřivost byla v podstatě stále stejná) – ať už se jedná o lékařské sborníky 16. či 19. století. Tradice lidového lékařství byla silná a přežívala v téměř nezměněné podobě až do doby zrodu moderní medicíny. Roli v tom hrálo i opisování předloh (nejen tisků, ale snad také jiných rukopisů).

<sup>40</sup> Více se této problematice věnuji v příslušné kapitole.

<sup>41</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 48<sup>v</sup>.

<sup>42</sup> Např.: Muzeum Klatovy, RK 80, f. 60<sup>f</sup>.

<sup>43</sup> AMP, 4f142, p. 324.



odkazovala na jeho skutečné autory či zprostředkovatele. Jak už bylo řečeno, dalšími jmény vyskytujícími se v rukopisech jsou jména blíže neurčitelných osob, které, stejně jako u jmen obecně známých, mohou být autory receptů. Avšak i tato jména se mohou v rukopisech opakovat,<sup>44</sup> a to i ve spolu zdánlivě nesouvisejících rukopisech a různých se receptech (jako např. recepty paní Fremutové),<sup>45</sup> čemuž se budu dále věnovat v jiné kapitole. Některá jména údajných autorů receptů mohou být spjata s osobou autora a autor sám tyto osoby znal, jako tomu snad je u několika receptů rukopisu soběslavského muzea např.: „*Proti neštovicím co pani sestra Řepická slyšela od pana Ludaweckého, velmi prubírováno.*“<sup>46</sup>

Na předchozí otázku lze navázat neméně závažnými otázkami dalšími. Kdy lékařské sborníky vznikaly? Kdo byli jejich autoři a jaké měli důvody je sepsat?

Vznik samotných sborníků touho typu je záležitostí 15. století a jejich autory byli, oproti rukopisům tohoto typu vzniknuvším o století později, příslušníci kléru.<sup>47</sup> Ze vzorku mnou zkoumaných rukopisů pochází nejstarší ale až ze století sedmnáctého, přičemž vznik valné většiny spadá do 18. a počátku 19. století. Vznik starších rukopisů samozřejmě souvisí s větším rozšířením vzdělání, které se oproti středověku stále častěji dostávalo i do laických kruhů. Jelikož některé sborníky opisují tištěné knihy či jejich části, souvisí jejich vznik také se stále vzrůstajícím šířením knihtisku. Samotné datace se ve starších sbornících (17. – 18. století) nalézají nepravidelně, takže je lze povětšinou datovat jen přibližně. Většina těchto rukopisů však nejsou uzavřenými celky, ale naopak do nich byly skrze léta živě přepisovány recepty a jiné poznámky, které mohly vzniknout i desetiletí po sepsání jádra rukopisu.

Autory tohoto druhu rukopisů nelze ve valné většině případů jednoznačně identifikovat. Můžeme v podstatě na základě dovednosti psát,

---

<sup>44</sup> Například v rukopisech R 59 z Blatského muzea v Soběslavi a 4f142 z Archivu města Plzně, které jsou téměř celé (s výjimkou některých přípisů), co se obsahu (ale již ne čísel pagin), písarských rukou, inkoustu a dokonce i poškození týče, identické.

<sup>45</sup> Toto konkrétní jméno lze nalézt v rukopisech R 59 z Blatského muzea v Soběslavi, 4f142 z AMP a RK 80 z Muzea Dr. Hostaše v Klatovech. Je však možné, že jednotlivé zápisy v těchto rukopisech neoznačují stejnou osobu.

<sup>46</sup> Muzeum Soběslav, R 59, 4f142, p. 554.

<sup>47</sup> D. Tomíček, *Víra, rozum a zkušenost*, s. 18.

užívání latiny, receptů vyžadujících drahých materiálů pro výrobu léků a dalších indicií určit autory jen obecně. Vesměs se za autory rukopisů dají považovat lidé s alespoň nějakým vzděláním, a to většinou měšťané (snad příslušníci nelékařských povolání, jako např. lékárníci) či příslušníci nejvyšších vrstev společnosti, i když ti jako autoři těchto rukopisů figurují zřídka. Většinou nám zůstávají jejich jména neznámá, ale existují i výjimky, jakou je např. rukopis uložený v Prácheňském muzeu v Písku z roku 1757, u nějž je autor uveden i se jménem dědice této knihy.<sup>48</sup> Jak již bylo řečeno, lékařské sborníky mívají vedle hlavního autora i pozdější přispěvatele, kterých může být i vícero a jejichž identifikace je obtížná v ještě větší míře.

Důvody pro sepsání těchto rukopisů se samozřejmě odvíjejí od jejich autorů – jejich postavení, povolání apod. Někteří lidé si je mohli psát pro vlastní potřebu, jiní (např. lékárníci) je snad využívali jako pomůcku k výkonu svých povolání. Ve vzorku, s kterým pracuji, se přípis určující jasně autora vyskytl pouze ve dvou případech, a to v již zmíněném píseckém rukopisu a rukopisu muzea v Soběslavi. Tento přípis navíc odkazuje rukopis jiné osobě a je tak mezi těmito rukopisy raritou: „*Knihá líkařská náležející Jeho My[l]o[sti] slečně Kateřině Barboře Františce rozenej Ragerstorwce z Ragerstorfu, Mejmilostivjší [!] slečně švagrovej, vode mně něho služebníka vypsaná. [...] Oldřich Jann Carl Řepickej z Siedomieř.*“<sup>49</sup> Problematickou ale stále setrvává otázka, zda lidé léky v rukopisech uvedené skutečně připravovali a používali, či si některé recepty poznamenávali jen ze zajímavosti, a co bylo skutečným motivem jejich sepsání. Vzhledem k povaze rukopisů a tudíž absenci čtenářských poznámek a jiných marginálií (vyjma vypsání klíčových slov u jednotlivých kapitol a receptů či autorských poznámek k obsahu) zůstává tato otázka nezodpovězenou.

Vnější formy lékařských sborníků se případ od případu podstatně různí. Jsou mezi nimi rukopisy většího formátu, psané na několika stech folií, vázané v kůži potažených deskách, které mívají zdobené nadpisy psané ve výjimečných případech i červeným inkoustem. Vedle nich stojí rukopisy menšího rozsahu,

---

<sup>48</sup> Václav Antonín Gregor (Řehoř) Horác Brandýský nad Orlicí (+ 17. 5. 1757) a František Leopold Jastauský, který se stal dědicem knihy. V tomto případě se však nejedná o dva jediné autory. Tento rukopis je totiž značně polytematický a zápisy do něj byly pořizovány ještě ve 20. století.

<sup>49</sup> Muzeum Soběslav, R 59. Autorem je nejspíše Oldřich Jan Karel Řepický ze Sudoměře (1681–1739), manžel Anny Ragrštorfové (+1747). OSN, s. 570.

často sešitového formátu, psané zběžnější kurzívou s žádným nebo malým zdobením – většinou jen v podobě oddělení nadpisů od textu podtržením a někdy i odsazením. Jinak zůstávají nezdobené. Takovouto jednoduchou podobu mívají především rukopisy mladší (konec 18. – 19. století).

Liší se samozřejmě i forma jejich zachovalosti. Nejčastěji se tyto rukopisy dochovaly bez desek nebo s jejich torzy a dnes mají desky zrestaurované či nové (i když ne všechny – některé mají jen desky provizorní či poničené desky původní). V několika případech jsou rukopisy poškozeny i uvnitř, kde vedle běžného poškození prachem a jinými nečistotami jsou poničeny agresivním inkoustem užitým k jejich sepsání, po němž v listech zůstaly otvory. Použití takového inkoustu často komplikuje čtení (nejen kvůli neúplnému textu, ale také inkoustu rozpitému a prosáklému skrze strany). Mimo to se u několika případů vyskytuje i poškození ohněm.

## **1. 2 Monotematické rukopisy**

Do této jinak nesourodé, uměle vytvořené skupiny spadají především rukopisy jednooborové s jednoduchou strukturou, ale jsou sem zařazeny také rukopisy dotýkající se vícera témat, ovšem jen pokud jedno téma nad ostatními převládá a zároveň se nejedná o záznamy stejného typu jako v lékařských sbornících. Ze vzorku dokumentů uvedených v tomto soupisu spadá do skupiny monotematických rukopisů jen malé množství manuskriptů. Konkrétně se jedná o herbáře a rukopis rokycanského muzea o porodnictví a pediatrii.<sup>50</sup>

Herbáře jsou zvláštním typem rukopisů, jež v sobě nesou botanické i léčebné texty. Botanická část těchto rukopisů bývá složena ze slovního popisu vzhledu rostlin v různých vegetativních fázích, určení místa a období jejich růstu, chuti plodů, vypsání jejich „charakterních“ vlastností – suchá, vlhká, teplá, studená – a možného využití léčivek, deskripce jejich účinků a konkrétních příkladů jejich využití. Kresby bylin, jež tvoří nedílnou součást klasických herbářů, se v herbářích s lékařským obsahem často nevyskytují a prakticky se dají nalézt jen v mladších rukopisech. Nejstarším herbářem spadajícím do okruhu mého zájmu je herbář uložený v AMP pod signaturou 10a156, který pochází

---

<sup>50</sup> Muzeum Rokycany, St 4108.

z poloviny 15. století. Vznik nejmladšího herbáře spadá do počátku 19. století.<sup>51</sup> Součástí rukopisů herbářové typu bývají pasáže věnované jiným tématům, ať už je to koňské lékařství v případě již jmenovaného herbáře z AMP či astrologie, jako tomu je u herbáře jindřichohradeckého muzea.<sup>52</sup>

Pro zařazení mezi lékařské rukopisy je u herbářů klíčový obsah popisu léčebných účinků rostlin a jejich využití pro přípravu medikamentů. Takové texty mohou být také součástí lékařských sborníků (samotné záznamy o využití léčivek v herbářích jsou často velmi podobné těm uvedených ve sbornících), od nichž se herbáře liší mimo zaměřením na jedno téma, především vlastními skutečně botanickými zápisy, tedy deskripcí rostlin. To ale neznamena, že se v lékařských sbornících takové zápisky nevyskytují. Obecně se ale vyskytují v menší míře a jsou stručnější než v herbářích. Popisy účinků rostlin při léčbě bývají také spjaty s uvedením konkrétních receptů (podobně jako v Mattioliovu Herbáři, jehož dílo bylo, jak je uvedeno výše, pro sepisování těchto rukopisů často využíváno), ale mohou být také obecné. Pro ukázkou takového zápisu využiji výše uvedený herbář uložený v Archivu města Plzně: „*Lékořice j[es]t mokrá a horká, kořen veliký ale bylina mala a květ modrý [...]. Také spomáhá kašli i dušnosti i stišťené prsy, když ji vaříš s vínem, přičině medu učině flastr, přilož.*“<sup>53</sup>

Mezi monotematické rukopisy dále patří výše citovaný rukopis o porodnictví (s příspěvky o gynekologii a pediatrii) z rokycanského muzea pocházející z 2. poloviny 18. století, který je jako jeden z mála rukopisů z mnou vybraného vzorku skutečnou jednotlivinou. Ženským nemocem, porodům a zdraví dětí byla věnována pozornost i v rukopisech jiných typů – ve sbornících bývá porodům, gynekologickým potížím a onemocněním vyčleněn samostatný oddíl a recepty na léky zvláště upravené pro děti (a staré lidi) bývají obsaženy v kapitolách věnujících se příslušným chorobám. Vývoji dětí od početí do puberty se pak např. věnuje i medicínská přednáška sepsaná v polovině 19. století.<sup>54</sup> Rokycanský rukopis se však celý věnuje pouze tomuto tématu a svým obsahem

---

<sup>51</sup> Např. Muzeum Jindřichův Hradec, RK 3, *Učitel Bylin*, 1806. Text tohoto herbáře je doplněn kresbami rostlin, ale neobsahuje jen to - část je věnována kresbám a popisům částí lidského těla a některých dalších zástupců živočišné říše.

<sup>52</sup> Muzeum Jindřichův Hradec, RK 149.

<sup>53</sup> AMP, sign. 10a156, f. 62<sup>r</sup>-62<sup>v</sup>.

<sup>54</sup> AMP, sign. 7f111.

se jeví jako příručka pro porodní báby (její část snad tvoří i výpisky z nějakého tisku – pravděpodobně díla sebraná a vydaná Matoušem Philomatem Dačickým zvaným také např. Matouš Walkmberský z Walkmbergku).<sup>55</sup> Tento rukopis popisuje postupy při různě komplikovaných porodech (také porodech dvojčat a vícčrat, včetně dvojčat siamských), přičemž tento text je doplněn nákresey různých poloh dětí v děloze, dále radí ohledně správné životosprávy těhotných a kojících žen, problémů s kojením a nemalou část tvoří také dětské (novorozenecké, kojenecké) lékařství, rozdělené podle druhu onemocnění do několika kapitol, v nichž jsou uvedeny recepty na léky. Zápisy tohoto druhu se střídají se zápisy porodnickými a zápisky o ženském lékařství, které se věnují hlavně poporodním komplikacím a rizikům v průběhu těhotenství (především zabránění samovolným potratům).

### 1. 3 Odborná pojednání a poznámky erudovaných lékařů a mediků

Poslední a zároveň druhou nejobsáhlejší kategorii tvoří rukopisy odborné. Většina těchto rukopisů vznikala v průběhu 19. století, což je doba počátku rozmachu moderní vědy – lékařství nevyjímaje. V této době (především v druhé polovině 19. století) se lékařská věda začala členit na jednotlivé obory, které se počaly dále rozvíjet, docházelo k novým objevům na poli anatomie, fyziologie, očkování, anestezie, diagnostiky a dalších oborů, což vedlo ke zlepšení vzdělání nejen lékařů, ale také ošetřovatelek a postupnému pozvednutí chirurgie mezi skutečná lékařská odvětví, za což tento obor vděčí rozvoji anestezie – konkrétně éteru poprvé k tomuto účelu použitého v roce 1846.<sup>56</sup> Nejčastěji mají tyto rukopisy podobu výpisků z různých knih a poznámek z přednášek, jež využívali medikové i lékaři ke svému studiu. Některé rukopisy obsahují kromě výše uvedených textů i poznámky o léčbě konkrétních pacientů. Mimo ně se mezi

---

<sup>55</sup> Konkrétně se snad jedná o dílo lékaře Eucharia Roeslina (Rösslina) *Zahrádka růžová o Početij působenij zplozenij složenij a rozenij Człowěka a o wssech nebezpečných příjpadnostech způsobijch bolestech a tagnostech které při Porodu naypředněgij znamenány a naywijce wysšetřeny býwagij*, vydané v letech 1577 a 1581 knihtiskařem Jiřím Jakubův Dačickým, Knihopis K 16922 a K 16923. Tomuto dílu se věnoval ve své práci Č. Zibrť (Čeněk Zibrť, *Staročeská tělověda*). „Růžových zahrádek“ vycházelo v Čechách vícero, mimo výše zmíněné to byl např. překlad díla Roeslinova a prací jiných lékařů: *Knihá lékařstwij mnohých w Stawu Manželském potřebných, Těhotných Žen, a porodných Bab Ruoženná Zahrádka. Doktor Eucharius Reslin, Lékař někdy Městský w Frankfurtu. Lékařstwij Ženská. Doktor Jan Kúba. O tagnostech ženských, Albertus Weliký O nebezpečných, příjpadnostech Těhotných Žen, Ludwijk Bonatiolus. O chowánij Děti, Doktor Bartholomég*, vydaná v Olomouci v roce 1585 knihtiskařem Janem Guntherem a v roce 1609 Janem Milichthalerem, Knihopis K 04047 a K 40450.

<sup>56</sup> Milada Říhová, *Kapitoly z dějin lékařství*, Praha 2005, s. 87, 94 - 95 a 103.

rukopisy studovaného vzorku nacházejí také skutečné odborné práce (např. série rukopisů nazvaná *Therapie Specielle* a *Specielle Pathologie & Therapie* sepsaných doktorem medicíny Antonínem Jakschem).<sup>57</sup> Odborná rukopisná díla se věnují různým tématům od dětského lékařství, přes statě zabývající vlivem prostředí na zdraví člověka, po chirurgii. Autory těchto spisů byli, jak bylo zmíněno výše, studenti medicíny a již dostudovaní, různě zkušení lékaři. Jazyky použitými pro jejich sepsání byly ve valné většině případů němčina a latina.

Jedním ze zajímavějších rukopisů řazených do této kategorie je rukopis rokycanského muzea sepsaný polním lékařem Antoniem Willigem v roce 1899.<sup>58</sup> Tento rukopis obsahuje (kromě několika stránek genealogických poznámek a soupisu léčiv c. k. polního a regimentního špitálu v Praze) záznamy z praxe tohoto lékaře. Jmenuje zde konkrétní pacienty, jejich diagnózy, jim předepsané léky, provedené operace a dokonce i poznamenává pokoj, v němž leželi. V této části není jmenována žádná konkrétní nemocnice, ale snad se jednalo o pražskou chirurgickou kliniku, jež je zmíněna na titulní straně části rukopisu věnované poznámkám pořízených při sledování chirurgických operací prováděných na tomto ústavu doktorem von Fritzem. Tyto poznámky jsou doplněny náčrty lékařských zákroků a nástrojů k nim využitých. Jsou tak jedním z pramenů využitelných ke studiu prudce se rozvíjející medicíny přelomu 19. a 20. století.

Podobným rukopisem je lékařský deník židovského lékaře dr. Krause,<sup>59</sup> který je ale o více než jedno a půl století starší. Tento rukopis je datován rokem 1745 (první regulérní zápis je datován 22. červnem 1745 a poslední 14. říjnem 1749, přičemž nejmladší přípisy pocházejí z poslední čtvrtiny 18. století). Počíná výpisem autorova dosaženého vzdělání (včetně let jeho absolvování), jenž je pořízen na předním přideští, a pokračuje poznámkami o nákladech vynaložených na jeho získání. Dále následují česky a latinsky psané poznámky k jednotlivým případům. Tyto poznámky mají charakter deníku, přičemž jednotlivé zápisy jsou vedeny s větším časovým rozstupem, který ale většinou nepřesahuje týden. Záznamy jednotlivých dní nejsou vždy řazeny důsledně chronologicky (např. po 26. červenci 1745 následuje záznam k 1. srpnu a po něm se opět vrací

---

<sup>57</sup> SOA Plzeň, Klášter u Nepomuka, Fond Velkostatek Luhov, nezpracovaný, staré signatury K9–K11.

<sup>58</sup> Muzeum Rokycany, „*Ordinations und Medicin Puch*“, 1899, St 3834.

<sup>59</sup> SOkA Klatovy, Fond Archiv města Sušice, prozatím bez označení.

k červencovým dnům), což by mohlo svědčit o pořizování zápisů retrospektivně v rámci několika dní, maximálně týdne či dvou. Všechny zápisy jsou v jádru podobné s občasným vynecháním některých částí – nejprve jmenují pacienta a udávají jeho pohlaví, následuje výpis příznaků, provedených vyšetření a předepsaných léků.<sup>60</sup> Mimo tyto záznamy se v rukopisu vyskytují také hebrejské texty, které zabírají přibližně jednu třetinu rukopisu. Jejich obsah však vzhledem k mé neznalosti jazyka a nenalezení časově nevytíženého překladatele, který by zároveň byl schopný přečíst zběžné rukopisné písmo, zůstává bohužel nerozluštěným.

Jedním ze dvou nejstarších rukopisů spadajícím do této kategorie je rukopis vodňanského muzea pocházející přibližně z poloviny 15. století.<sup>61</sup> Tento latinsky psaný rukopis má svého dvojníka v rukopisu uloženém v Národní knihovně pod signaturou XIV A 12, přičemž oběma manuskriptům se ve své diplomové práci věnovala Julie Koldová.<sup>62</sup> Kodex obsahuje několik pojednání lékařské tematiky a jeden náboženský traktát. Na přední předsádce jsou pak mladší rukou<sup>63</sup> vepsány dva recepty na léčbu podagry neboli dny. Tento písař také opatřil text rukopisu marginálními poznámkami, jež měly napomoci orientaci v díle. Prvním medicínským pojednáním obsaženým v rukopisu je [*Valeriani Plinii [libri quatuor] phisice*]<sup>64</sup> (ff. 1<sup>v</sup> – 85<sup>r</sup>). V tomto textu je stejně jako v ostatních pojednáních v manuskriptu na prvním místě vypsány obsah následujícího pojednání. První dvě části tohoto díla se zabývají tělesnými šťávami, jejich nadbytkem či nedostatkem a terapií těchto stavů. Dále jsou zde

---

<sup>60</sup> Podobné poznámky obsahuje rovněž jeden z rukopisů klatovského muzea, avšak vyskytují se jen na několika stranách (ff. 101<sup>r</sup> – 103<sup>v</sup>) a jsou mnohem stručnější. Muzeum Klatovy, RK 131.

<sup>61</sup> Muzeum a galerie Vodňany, G5R.

<sup>62</sup> J. Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis*. Tato práce předkládá edici pojednání *De observatione ciborium*, které tvoří část vodňanského rukopisu, a rozebírá nejen dílo samotné, ale také mezi sebou srovnává oba zmíněné rukopisy. Stať *De observatione ciborium* je dochována v deseti rukopisech, z nichž dva jsou právě rukopisy vodňanského muzea č. 5 a pražský rukopis signatury XIV A 12 (ze zbylých rukopisů se tři nacházejí ve Francii, dva ve Švýcarsku a Anglii, jeden v Německu). Studium tohoto pojednání se věnovalo v zahraničí několik badatelů - jmenovitě např. Valentinus Rose a Eduard Liechtenhan, kteří mimo jiné vytvořili edici zmíněné stati, Mark Grant, Josef Svennung či Gordon M. Messing.

<sup>63</sup> Dle F. M. Bartoše pocházejí tyto texty z 16. století. František Michálek Bartoš, *Středověké rukopisy archivu vodňanského*, Věstník České akademie věd a umění, 1946, 55, s. 5–12.

<sup>64</sup> Název se v rukopisu nacházel na prvním listu, který ovšem v knize chybí, a tudíž jsem jej přejala z práce J. Koldové, která název textu určila dle pražského rukopisu, v němž jsou sepsána stejná medicínská pojednání jako v rukopisu vodňanského muzea (kromě náboženského traktátu, který v pražské verzi chybí). J. Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis*, s. 29.

uvedeny popisy příznaků onemocnění a jejich léčba (např. bolesti hrudi, srdce, hlavy, zubů, uší a žaludku, koliky, červených očí, zvracení, horečky, kožních onemocnění, vztekliny a dalších neduhů). Zároveň jsou v textu obsaženy také návody na přípravu léčiv. Třetí část je věnována léčivým rostlinám a jejich účinkům. Druhý text s lékařskou tematikou nese název *Libri dyetarum Plinii* (ff. 85<sup>r</sup> – 90<sup>r</sup>) a zabývá se výživou člověka ve zdraví, ale hlavně v nemoci a nepříznivém ovzduší a klimatických podmínkách. Na něj navazují dva krátké zápisy [*Pro*]nosticon lune de infirmis (ff. 90<sup>r</sup> – 90<sup>v</sup>) a *Prognostica super infirmos* (ff. 90<sup>v</sup> – 91<sup>v</sup>), z nichž první poznamenává působení jednotlivých dní v měsíci (dní je vypsáno 30) na lidské zdraví a druhý poučuje o umění určit diagnózu a prognózu. Po těchto zápisech následují dvě o několik stran delší statě nesoucí názvy *Liber urina[rum]* (ff. 91<sup>v</sup> – 93<sup>r</sup>) a *Co[n]ffeccio liquoris* (ff. 93<sup>r</sup> – 96<sup>r</sup>). *Liber urinarum* pojednává o způsobech identifikace nemoci z moči, což byla lékaři hojně využívaná metoda diagnostiky. Oddíl nazvaný *Confectio liquoris* popisuje přípravu nápojů z léčivek a jiných surovin, jež sloužily k léčbě nemocí či jako protijedy při otravách. Další pojednání nese v rukopisu název *Ep[istu]la Plynii secundi ad Titum imperatorem* (ff. 96<sup>r</sup> – 100<sup>r</sup>), pod kterýmžto názvem se skrývá *Epistula Anthimi* (neboli *De observatione ciborium*), tedy spis přisuzovaný Anthimovi zvanému Antimus medicus, což byl pravděpodobně byzantský lékař žijící na přelomu 5. a 6. století. Jeho jméno bylo v titulu tohoto pojednání zaměněno za Plinia staršího a jméno císaře Tita nahradilo krále Theodoricha, jemuž byl původní spis dedikován.<sup>65</sup> Tento text je návodem na správnou životosprávu a vypisuje vhodné potraviny i několik receptů na zdravé pokrmy. Posledním lékařským textem vodňanského rukopisu je oddíl nazvaný *Nomi[n]a herba[rum] sive alia[rum] re[rum] phisicaliu[m]* (ff. 100<sup>r</sup> – 104<sup>r</sup>), což je prostý seznam názvů léčivých rostlin a jiných prostředků. Závěr rukopisu tvoří náboženský traktát titulovaný *Tractatus m[a]g[ist]ri Allani de sex alis cherubim* (ff. 104<sup>v</sup> – 106<sup>r</sup>).

Tím druhým nejstarším odborným lékařským pojednáním mezi zkoumanými lékařskými rukopisy je německy psaný rukopis uložený v oddělení SOA Třeboň v Českém Krumlově, který pochází přibližně z první poloviny

---

<sup>65</sup> Tamtéž, s. 8.



15. století.<sup>66</sup> Jedná se lékařské kompendium obsahující texty sepsané Hessem nazývaným židem ze Solms (Hesse Jude von Solms), které je dochováno pouze ve třech známých rukopisech – krumlovském, erlangském a curyšském. Krumlovskému rukopisu a autorovi tohoto kompendia se věnuje ve svých dvou příspěvcích Václav Bok<sup>67</sup> a ve své knize Lenka Vaňková.<sup>68</sup> Rukopis se sestává z pěti částí. Jako první je v manuskriptu uveden německý překlad prozatím ne přesně určené pasáže z Avicennova díla o zdraví a podstatě člověka (ff. 1<sup>r</sup> – 44<sup>r</sup>). Po něm následuje další přeložený text – dílo francouzského lékaře Johanna Jakuba von Montpellier<sup>69</sup> původně titulované *Secretarium practicae medicinae* (ff. 44<sup>r</sup> – 140<sup>r</sup>). Toto pojednání je vystřídáno statí o chirurgii (ff. 140<sup>r</sup> – 168<sup>r</sup>), jež je v erlangském rukopisu nadepsáno *Chirurgia Bartholomei de Montfort* a která je kompilací různých textů zabývajících se postupy léčby (vypisují se zde také recepty na výrobu různých léků). Čtvrtou část knihy tvoří návody na udržení zdravého života (*Regimen sanitatis*) sestavené Hessem pro pána Johanna von Sponheim (ff. 168<sup>v</sup> – 223<sup>r</sup>). Tento text střídá poslední kniha v kompendiu obsažená, a to seznam léčiv a bylin k léčbě užívaných (ff. 223<sup>r</sup> – 255<sup>v</sup>), v němž je popsán jejich vzhled a účinky (případně také rozličné názvy pro ně používané).<sup>70</sup>

## 2. LÉČIVA A JEJICH VÝROBA PODLE RECEPTŮ V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH

Jak již bylo řečeno, hlavní náplní lékařských sborníků jsou návody na přípravu léčivých prostředků. Vypisují ale i další způsoby léčby (zařítadla a jiné magické praktiky), rady pro prevenci, správnou životosprávu a diagnostiku nemocí (především z tělních tekutin, hlavně z moči). V této kapitole se budu stručně zabývat způsobem výroby léků uvedených v těchto pramenech, přičemž pozornost budu věnovat také surovinám k tomu užitým a podobám různých druhů léčivých prostředků a praktik. Součástí této kapitoly jsou také konkrétní příklady způsobů léčení, vymezení nemocí a neduhů vyskytujících se v lékařských

<sup>66</sup> SOA v Třeboni, oddělení Český Krumlov, sign. 448.

<sup>67</sup> V. Bok, *Einige Bemerkungen*, s. 65–73.; Tentýž, *Einige Beobachtung*, s. 87–97.

<sup>68</sup> L. Vaňková, *Medizinische Texte*.

<sup>69</sup> Autorem krumlovského kompendia je tento lékař nazýván Johann Gamye. V. Bok, *Einige Bemerkungen*, s. 69.

<sup>70</sup> V. Bok, tamtéž.

rukopisech (především sbornících) studovaného vzorku a náhled na léčení modlitbami a pověrečnými praktikami.

## 2. 1 Druhy léků, jejich příprava a využití

Ve sbornících jsou vypsány recepty na výrobu množství medikamentů nejrůznějších forem a podob. Některé ke své přípravě vyžadují suroviny obyčejné, lidem snadno dostupné, s jednoduchou a rychlou přípravou (např. svaření byliny s tekutinou), vedle nich pak existují i taková léčiva, k jejichž výrobě se užívalo materiálů z dnešního pohledu vsutku neortodoxních a exotických (části zvířat, krev – i lidská, výměšky apod.), jejichž zpracování bylo mnohdy komplikované a zdlouhavé (mohlo trvat i několik týdnů či měsíců). Kromě receptů vypisujících návody na výrobu léků z obyčejnějších surovin, jež byly určeny pro všechny lidi, se v lékařských sbornících vyskytují i recepty na léčiva, jejichž příprava vyžadovala různé byliny a jiné suroviny, které se daly získat pouze v lékárnách (např. rostlina aloe), a k výrobě některých léčebných prostředků byly využívány i drahé kovy, a to hlavně zlato, takže si je mohla dovolit jen bohatší vrstva obyvatelstva. Exotické a drahé suroviny pořizované v apatykách však nebyly využívány příliš často (s výjimkou zmíněné aloe) a těm několika receptům, v nichž se vyskytují, spíše dodávaly na atraktivitě a dojmu luxusu, než na účinnosti.

Léčebné prostředky měly různou podobu. Jako léky s vnějším užitím sloužily např. různorodé vody, v nichž se namáčely kusy plátna, které se přikládaly na nemocné místo. Roli přitom hrávala i barva plátna, jelikož samotným barvám byla přisuzována léčivá moc (např. o zelené barvě je vypisováno, že uzdravuje oči a pozitivní účinky na hojení ran byly zas přičítány barvě modré a bílé – proto se často v receptech pro léčbu různých poranění radí užít modrého plátna).<sup>71</sup> Léčivými vodami se místo také omývalo, či se v případě léčby očí pouštěly přímo do oka. Tyto vody se většinou vyráběly svařením či pálením čisté vody, vína, octa nebo piva s bylinami nebo jinými surovinami (třeba již připravenými léčivými prachy). Dále se k potírání bolavých částí těla

---

<sup>71</sup> Symbolika barev procházela během let více či méně zásadním (někdy ambivalentním) vývojem. Této problematice v období středověku se věnovala M. Dlouhá. Markéta Dlouhá, *Symbolika barev ve středověku*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, č. 1, 2001, s. 14–38.

používaly oleje, které se vyráběly z různých surovin – opět hlavně z bylin a dřevin, ale také různých živočišných produktů i celých živočichů, např. žížal.<sup>72</sup> Dalšími léky užívanými vně byly masti a rostlinné šťávy, které se používaly čerstvé. Těmito prostředky se povětšinou opět potírala chorobou postižená místa. Výroba mastí byla v porovnání s ostatními léčivy složitější. K tvorbě mastí bylo nejčastěji potřeba svařit máslo či tuk s léčivými rostlinami, kterážto směs se scedila a následně se nechávala odstát (často na slunci, ale i zakopaná v zemi, a to i po několik týdnů). Neduživá místa se někdy pomazávala i těstem z vody, mouky a nějaké léčivé suroviny, především byliny. Mimo tyto prostředky se používaly i sypké směsi z léčivek a všelijaké prachy vyráběné spálením suroviny, jež se sypaly do ran, vkládaly do nosu, uší i očí nebo se v pytlíčcích nechávaly louhovat ve vodě.

Podobně často jako léky s vnějším užitím se používala léčiva s užitím vnitřním. Jako tyto léky sloužily různé vody a prachy, které mívali podobné složení jako jejich výše zmíněné verze. Mnohokrát je v rukopisech i doporučováno nemocnému léčivou, často pálenou, vodu nejen pít, ale i si s ní omývat nemocné místo či v ní namáčet obklady. Prachy se zas užívaly rozmíchané v nějaké tekutině (např. v teplém pivu), nebo se sypaly do jídla. Dále byly vyráběny různé pilule a kuličky tvořené z vosku, másla či medu, k nimž se přidávala mouka, tuk nebo nějaká bylina. Tyto kuličky a pilule se buď užívaly rovnou, nebo se nechávaly sušit a takto se skladovaly, dokud nebyly znovu potřeba – tehdy se pak roztloukly na prášek a následně požily. Jako lék někdy sloužilo i různé pečivo, např. koláče a pokrutky, což byl typ pečiva podobné bochánku.<sup>73</sup> Někdy se podle receptů používalo poněkud zvláštních přísad, jako jsou kosti a krev (obojí někdy bývá i lidské s občasnými specifickými požadavky – např. kosti oběsence pro léčbu zimnice),<sup>74</sup> i pro výrobu léčiv užívaných vnitřně. Některé konkrétní způsoby přípravy medikamentů jsou popsány v podkapitolách věnovaných jednotlivým přísadám léčiv.

---

<sup>72</sup> Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury, p. 8 (v soudobém číslování). „*Das regenwurm öehl vor lahme Glieder*“.

<sup>73</sup> Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 29. 1. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>74</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 55<sup>v</sup>

## 2. 2 Rostliny jako lék

Nejhojněji využívanou surovinou k výrobě léků byly léčivé byliny, jelikož většina jich byla lidem běžně dostupná a v léčbě některých onemocnění dosti účinná. Používaly se všechny části rostlin – kořeny, listy, květy i plody. Byliny se k tomuto účelu různě upravovaly. Vařily se s různými tekutinami, pálily se na alambiku, nechávaly se shořet na prach či se spalovaly pro léčivý kouř, byly zapékány v chlebu, pekly se nebo se smažily s tukem (z čehož vznikala mast), ale užívaly se i rostlinky čerstvé a nijak neupravené. Vyráběly se z nich také oleje k potírání kůže. V syrovém se stavu se přidávaly do jídla a nápojů, do koupelí či se pokládaly do vody pro vytvoření léčivých par. Bylinky byly používány rovněž jako ochrana proti nemocem i úrknutí a působení zlých sil a bytostí (např. proti můře)<sup>75</sup> nošeny na provázku na krku, u srdce či jiných částí těla – tedy na těch, kterých se nemoc mohla týkat. K tomuto účelu se léčivky vkládaly i do bot, do lůžka, pod polštář či do děr vyvrtaných do dveřních zárubní, nebo se pokládaly do dětských kolébek. Také se společně s jinými surovinami vkládaly do pytlíčků (ať už spálené na prach, svařené s octem či čerstvé) a lidé je takto nosili při sobě – vonné byliny sloužily takto mimo jiné jako preventivní opatření při „morovém povětří“, jelikož se věřilo, že jejich silná vůně přemůže „smrad“ a „zlé povětří“, z nějž mor povstává. Vedle těchto rostlin se používala také mouka a jiné obilné výrobky, z nichž se připravovaly pokrmy mající léčivé účinky. Do těchto krmí byly přidávány byliny či ovoce, jež se ale jako léčivo příliš nevyužívalo a jako surovina je spíše zmiňováno v rukopisech obsahujících, kromě oddělení zabývajících se léčbou, také kuchařské recepty.

Jak již bylo řečeno, k přípravě léků byly využívány jak rostliny v naší přírodě běžně rostoucí, tak i byliny vzácné a cizokrajné, a to především výše zmiňovaná aloe, ale i jiná exotická květena a různá koření (např. skořice, zázvor a šafrán), z nichž se část musela shánět v apatykách. Otázkou však je, jak často a jestli vůbec se takovéto rostliny skutečně používaly. Výskyt cizozemských rostlin v receptech by se totiž mohl přisuzovat i mechanickému opisování předloh

---

<sup>75</sup> Můra byla v lidových pověrách dospělým člověkem či dítětem, jehož duše v noci vycházela z těla, které bylo ponecháno jako bez života. Můra pak během noci škodila lidem (nejčastěji dětem) i domácím zvířatům tak, že je uspávala, přivozovala jim špatné sny, dusila je a sála jim krev z prsou. Jan Máchal, *Bájeslovi slovanské*, Olomouc 1995, s. 17–18.

či snaze o vyzdvihnutí účinnosti medikamentu, kdy „obyčejný“ recept mohl být takovouto přísadou ozvláštněn a propagován jako velmi účinný. Nejčastěji byly ale používány bylinky v českých končinách obvykle rostoucí či zdomácnělé, a to například rmen, heřmánek, meduňka, rozmarýn, vlašovičnick, bertram, sléz, šalvěj, libeček, řebříček, řeřicha, lékořice (ceněná kromě svých léčivých účinků také pro svou sladkou chuť a užívaná tak často k doslazování léčiv) a další byliny. Mezi rostliny používané k léčení patří také zelenina, jako je „špargl“, tedy chřest a např. ředkev. Vedle bylin léčivých byly někdy používány i rostliny jedovaté – v několika případech to byly bolehlavové šťávy – avšak užívalo se jich zřídka a spíše než k léčbě se používaly k různým drastickým opatřením k omezení růstu ženských prsou či ke způsobení neplodnosti a téměř vždy byly užívány vně (v obou zmíněných případech se bolehlavovými šťávami potírala kůže).<sup>76</sup>

Léky byly tedy vyráběny jak pouze z jednoho druhu rostlin, tak i z vícera, z rostlin celých i jejich částí. Bylo jimi léčeno celé spektrum chorob a v podobě mastí a flastrů se využívaly také k ošetřování ran. Z materiálů rostlinného původu se používala i pryskyřice různých druhů, nejčastěji však jantar a mastix.<sup>77</sup>

### **2. 3 Živočichové a živočišné produkty používané jako léčiva a přísady léčivých prostředků**

Dalšími poměrně hojně využívanými prostředky, z nichž byly dle rukopisů medikamenty připravovány, jsou živočichové a jejich produkty. Celi živočichové a jejich části (hlavně sádlo a krev, ale také kůže) i výměšky byly používány k tomuto účelu méně často (kromě sádla) než rostliny, avšak živočišné produkty – především med, včelí vosk, mléko a výrobky z něj a vejce – našly své nezastupitelné místo v lidovém léčitelství hned vedle bylin.

Med, vejce a sádlo jsou nejčastěji vázány na přípravu mastí (s přičiněním bylin a dalších surovin) a léčivých pilulí. Včelí vosk se zase používal k výrobě

---

<sup>76</sup> Recept v rukopisu klatovského muzea nazvaný „*Aby panně cecky nerostly*“ obsahuje jak popis využití bolehlavu k zastavení růstu ženských nader (bolehlavovou šťávou se potírala prsa), tak i ke způsobení neplodnosti (to se zas šťáva nanášela na záda v oblasti ledvin). Muzeum Klatovy, RK 80, f. 43<sup>r</sup>.

<sup>77</sup> Druh pryskyřice získávané z keře řečíku lentišku (*Pistacia lentiscus*). Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 9. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

svící, jejichž kouřem se léčilo, ale vyráběly se z něj i pilule k vnitřnímu užití. Největší využití mělo sádlo husí, avšak užívalo se i sádla jiných především hospodářských zvířat (ale i např. sádlo psí nebo ježčí). Vedle těchto surovin se v mnoha případech používalo také mléko. Nejčastěji se pracovalo s mlékem kravským a kozím, ale pracovalo se i s mlékem ovčím a mateřským.

U některých receptů se uvádějí dva různé postupy s ohledem na pohlaví pacienta – pro muže se užívalo pro výrobu léčiv surovin ze zvířat samčího a pro ženy samičího pohlaví či naopak, což platí i pro lidské odpadní látky a další výměšky, např. v receptu „*Proti zimnici od chůvy hejtmanový povědino*“, kde se doporučuje využít pro léčbu dětské zimnice moči: „*Když má děvče zimnici, aby jí dal lžíce moče od chlapce a dal jí to do nápoje, když na ni zimnice má přijít. A když chlapec má zimnici teva [!] zase od děvčete.*“<sup>78</sup> Obecně se ale dá říci, že lidské a zvířecí výkaly a moč se používaly vcelku výjimečně. Byly užívány v různých formách, ale téměř vždy bylo doporučováno používat je čerstvé. Vyvařovaly se ve vodě, octu i víně pro výrobu nápojů a léčivých par, přidávaly se bez další úpravy do nápojů, pálily se na kameni pro vznik blahodárného kouře, nebo se přikládaly v plátně na bolavá místa jako obklady. Ve výše citovaném soběslavském rukopisu je také uveden ještě jeden podobný recept proti zimnici, v němž se doporučuje přidat husí trus nemocnému do polévky. V tomto případě se nesmí o přidání trusu pacientovi povědět, jelikož „*on by si to zvošklivil*“.<sup>79</sup> Existují i další recepty, k nimž je využíváno podobných člověku odporných přísad (moči, krve ale i celých vší), kdy je v receptech doporučováno o tom nemocnému neříkat z obavy, že by lék odmítl pozřít.<sup>80</sup> Častěji než zvířecí a lidské výměšky se pro výrobu léčiv používal „bobrový stroj“, což je sekret z bobřích žláz.

V některých receptech jsou jmenovány mezi živočišnými surovinami i tělesné orgány (hlavně varlata a oči), krev, kůže, ale i živočichové celí, a to jak živí, tak mrtví. Nejčastěji se používalo celého hmyzu (much, žížal, včel a mravenců, kteří se v jednom receptu používají i s mravenišťem<sup>81</sup> či je využíváno jejich vajíček), jenž se povětšinou vyvářel ve vodě nebo se páčil s alkoholem, aby

---

<sup>78</sup> Muzeum Soběslav, R 59, p. 509.

<sup>79</sup> Tamtéž.

<sup>80</sup> Dále např. Muzeum Klatovy, RK 80, 53<sup>f</sup>.

<sup>81</sup> Tamtéž, f. 12<sup>v</sup>.

vznikla léčivá voda, jíž se omývaly postižené části těla. Léky se však vyráběly i z těl jiných živočichů, zejména pak savců (např. zajíců) a ptáků (např. kuru domácího), ale také raků, kteří se používali relativně často a ve velkém množství. Někdy se doporučovalo nacpat byliny pod kůži huse nebo jinému zvířeti a tu následně upéci, přičemž výpek se následně používal jako mast. V některých případech se živočichové (především mláďata, malí savci a korýši – hlavně raci) spalovali na prach, který se pak přidával do vína a dalších nápojů i pokrmů. Celá zvířata se také vařila v různých tekutinách. Některé rady doporučují k léčbě využít i ryby. Např. jeden kuriózní recept radí nosit několik dní v podpaží přivázané živé (posléze patrně mrtvé) líny, čímž se měl dotyčný vyléčit ze žloutenky.<sup>82</sup>

#### **2. 4 Ostatní suroviny využívané k přípravě medikamentů**

Kromě rostlin a živočichů (a jejich produktů) se k přípravě léků využívaly také různé chemické prvky (nejčastěji kovy) a sloučeniny. Tyto suroviny se používaly v přírodním stavu, přičemž jejich použití bylo v porovnání s ostatními přísadami velmi řídké. Nejčastější využití nacházela rtuť, ledek, různé nerosty a magnetické rudy. Rtuť bylo používáno spíše pro ochranu dobytka (hlavně skotu) před uhranutím, pročež se mu navrtával otvor do rohu, kam se rtuť vložila, a otvor se ucpal voskem, či se přidávala spolu s léčivkami kravám, jež dávaly málo mléka a bylo u nich podezření z učarování, do potravy.<sup>83</sup> Užívalo se také olovo, a to hlavně k diagnostickým účelům.

### **3. NEMOCI UVEDENÉ V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH A JEJICH LÉČBA**

Jak již bylo řečeno, látka je v lékařských sbornících mnohdy řazena do kapitol podle částí těla postižených nemocí (často pak „od hlavy k patě“), přičemž každá kapitola obsahuje recepty na všelijaké nemoci a neduhy postihující dotyčnou tělesnou partii. Většinou se jedná o různé bolesti a záněty, méně často pak o nakažlivé choroby, nádory, rakovinu a nemoci duševní. Hojně se záznamy věnují také ošetření a léčbě různých poranění a parazitických onemocnění. Jasně určené v rukopisech uvedených chorob je v některých případech nelehký úkol.

---

<sup>82</sup> Tamtéž, f. 53<sup>v</sup>.

<sup>83</sup> Tamtéž, f. 44<sup>r</sup>.

Roli v tom samozřejmě hraje úroveň dobové medicíny, která byla v určování diagnóz přinejmenším nepřesná (o lidových diagnózách nemluvě). Tento úkol také stěžují specifické lidové názvy chorob.<sup>84</sup>

Sborníky se věnují léčbě nejrůznějších chorob – neurologických, kardiovaskulárních i parazitických onemocnění, kožních neduhů, různých virových a bakteriálních nemocí, chudokrevnosti a podobně. Zvláštní pozornost je často věnována dětskému lékařství, gynekologii a porodnictví a obecně ženským nemocem. Některá onemocnění jsou v rukopisech také rozebrány důkladněji po stránce jejich původu a vzniku, jejich rozpoznání, prevenci a samozřejmě také možné léčbě. Mimo to se v těchto rukopisech vyskytují také návody na ošetření ran (řezných, bodných, sečných, střelných atd.), zlomenin a jiných úrazů, přičemž jejich součástí bývají také postupy pro zjištění závažnosti těchto poranění a jejich prognózy, a to hlavně v případě, jedná-li se o zranění vnitřní. Kromě různě závažných nemocí a fyzických zranění se některé rukopisy věnují také kosmetickým „vadám“ různého stupně – od příliš velkých ňader dívek, po odstranění pih, bledosti nebo naopak barevnosti tváře, podpory vlasového růstu, bělení zubů a odstranění zapáchajícího dechu. Vyjma nemocí těla se ve sbornících vyskytují i rady pro úlevu a vyléčení z nemocí ducha – většinou jsou tato onemocnění charakterizována jako „schnutí mozku“, „bláznění“, ale rovněž melancholie, což byla diagnóza zahrnující nejen duševní poruchu, ale i různorodé fyzické projevy.

### **3. 1 Nemoci hlavy, smyslových orgánů a psychická onemocnění**

Lékařské sborníky často začínají kapitolou obsahující recepty, které mají pomoci s neduhy hlavy, k nimž bývají přiřazeny rady proti nespavosti. Hlava byla léčena z různých chorob, a to především bolesti, „*flusů*“,<sup>85</sup> „*horkosti*“, nastydnutí, „*mdlosti*“, závratí, tzv. „*hlavní nemoci*“ nebo „*zkažené hlavy*“. Vyskytují se také recepty na posílení hlavy. Mrtvici (tedy cévní mozkovou příhodu), k jejímž následkům patří neurologická poškození, se budu věnovat v kapitole věnované léčbě kardiovaskulárních onemocnění.

---

<sup>84</sup> Tomuto tématu se věnuje Alena M. Černá (A. M. Černá, *Staročeské názvy*).

<sup>85</sup> Výrazem „*flusy*“ ale bývají označovány také záněty v krku.



Bolest hlavy a další neduhy se léčily různými způsoby. Nejčastěji se k léčbě používaly obklady potíranými různými mastmi, kvasem nebo třeba vaječným žloutkem a omýváním pálenými vodami či vodami vařenými s rostlinami, přičemž někdy bývá vyžadováno nejprve hlavu zbavit vlasů. Vyskytují se i jiné způsoby léčby, jako je nalévání směsi z bobří žluči („*Bibergall*“), vinného octa a bylin do nosu.<sup>86</sup> Další recept pak radí nosit na hlavě přivázaný magnet.<sup>87</sup> Doporučovaly se rovněž všelijaké nápoje, např. požívání teplého vína. Mimo těchto medikamentů je v rukopisech uváděno jako léčba bolesti hlavy také pouštění žilou na hlavě (na čele). Bolesti a závrať mělo dále odjímat přikládání levandule a hlen z hlavy podle jedné rady vyhánělo žvýkání mastixu.<sup>88</sup> Kapitoly přiřčené léčbě hlavních nemocí obsahují rovněž recepty proti chorobám pokožky hlavy (ekzémům, vyrážkám atd.) a obličej. Těmto neduhům se však budu rovněž věnovat v dalších podkapitolách.

Mezi choroby hlavy jsou zařazeny i onemocnění mozku a nervové soustavy, avšak těmito termíny jsou označovány hlavně choroby duševní. V lékařských sbornících nejčastěji vyskytující se neurologickou nemocí je epilepsie nazývaná také „padoucnice“, „padoucí“ nebo „veliká nemoc“ či „nemoc svatého Valentýna“. Tato choroba se léčila pilulemi a prachem, jež se přidávaly do nápojů či se požívaly samotné, kteréžto medikamenty byly vyráběny především z yzopu, „čertova lejna“<sup>89</sup> a routy, kterážto bylina se užívala i jinými způsoby. Routou je myšlena snad routa vonná, nebo zeměžluč.<sup>90</sup> Tato bylina byla považována za velmi účinnou proti „*všem neduhům mozku, obvzlátě [!] pak proti padoucí nemoci, buďto že ji kdo jí, pije neb k ní voní, v čemž mocnější jest lesní aneb polní routa, jakž toho do vody Trallianus*<sup>91</sup> *praví, že jest hlavní lékařství proti tomuto neduhu*“.<sup>92</sup> Do nápojů se přidávaly i další přísady. Jeden recept pro

---

<sup>86</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 7<sup>r</sup>.

<sup>87</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 82.

<sup>88</sup> SOkA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, pp. 13 a 16.

<sup>89</sup> Bylina ločidlo čertovo lejno (*Ferula assa-foetida*) – v rukopisech také nazývána „čertovo“ či „čertové hovno“.

<sup>90</sup> Routou byla také nazývána jakákoli ozdobná rostlina. J. Máchal, *Bájesloví*, s. 214. V případě lékařských rukopisů to však nejspíše bylo označení konkrétních bylin.

<sup>91</sup> Trallianem je zde nazýván řecký lékař Alexandros z Trallei (cca 525 – cca 605). OSN, s. 807.

<sup>92</sup> SOkA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 26.

léčbu epilepsie radí svařit s vínem úhoří žluč, rtuť a galgán<sup>93</sup> a další vypisují návody na léčivé nápoje vyráběné ze sušeného a na prach stlučeného mločicho srdce či uvařeného a následně v hrnčířské peci spáleného krkavce a vrány.<sup>94</sup> Podobný recept se nachází i v rukopisu uloženém v AMP, který radí upéct a následně spálit v peci na chleba v hrnci zavřeného živého černého kohouta (ten se používal pro nemocného muže, kdežto pro ženu se mělo užít černé slepice). Spálení ptáci se pak měli rozdrtit na prach, jenž se po smísení s prachem vyrobeným z „bobrového stroje“ měl pravidelně každé ráno a po celý rok pít rozmíchaný v levandulové vodě.<sup>95</sup> Léky se měly podávat těsně před propuknutím záchvatu či je měl nemocný užívat průběžně, aby předešel plnému projevení své choroby. Mimo to se padoucnice, stejně jako množství jiných nemocí, léčila i pomocí modliteb, magie a léčiv vyrobených způsobem založenými na pověrách.

Duševní choroby, které jsou ve velkém počtu případů řazeny do kapitol věnovaných nemocím hlavy, bývají často označovány souhrnně jako „bláznění“, ale vyskytují se i termíny jako „*schnutí mozku*“, zmatení, melancholie, která bývá nazývána také jako „*tesknost*“. Byly léčeny různými medikamenty. Např. v receptu „*Proti zbláznění recept od paní tety Chlumčanský, že již s ním dvo[[j]ím zblázněním pomohli*“,<sup>96</sup> podle nějž se k léčbě blíže nespecifikovatelné psychické poruchy má použít rozdrcený celer se saturejkovou vodou, z čehož vznikla směs, ze které se vyrobily placky, jež se přikládaly na ostříhanou hlavu. Dále jsou v rukopisech uvedeny rady proti ztracení paměti nebo naopak pro její posílení. Většina těchto receptů zahrnuje výrobu obkladů nebo vod k omývání, k čemuž bývá opět častokrát potřeba ostříhat vlasy nebo je úplně oholit. Flasty tvořily látkové obklady namáčené v léčivých vodách nebo jiných tekutinách, ale na hlavu se také natíraly různé masti i kaše. Kromě těchto praktik se k léčbě psychických chorob využívalo rovněž pouštění žilou na hlavě někdy až „*do umdlení*“. Manuskripty ale vypisují také recepty na různé medikamenty k vnitřnímu užití. Např. proti „*zmatení v hlavě*“ měla pomoci konzumace

---

<sup>93</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 98<sup>v</sup>. Jako galgán bývala označována exotická bylina, zvláště pak galgán lékařský. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 5. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>94</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 107.

<sup>95</sup> AMP, sign. 4f142, pp. 40–41.

<sup>96</sup> Tamtéž, p. 86.

beraního mozku spečeného na pánvi s uhlím a bylinami (muškátovým květem a hřebíčkem).<sup>97</sup> K nemocím mysli jsou, jak bylo zmíněno výše, řazeny i potíže s pamětí, které v rukopisech nejčastěji figurují jako průvodní symptomy různých psychických chorob (hlavně melancholie), a se spánkem. Nespavost bývala zas provázána bolestmi hlavy a léčila se podobnými způsoby jako ostatní onemocnění hlavy, nejčastěji tedy obklady, ale používaly se i nápoje, především pivo a víno, k němuž se přidávaly různé byliny (velmi často to byl mák), jež se radí k tomuto účelu užívat i samotné, např. pažitku neboli „ošlejch“. Léčiva se měla užívat večer před spaním. Dalším průvodním problémem nespavosti byly špatné sny a neklid, kterým lze dle jednoho receptu zabránit tím, že si nemocný potře večer před spaním okolí nosních chřípí a úst ořechovým olejem, jenž se měl následně ještě vypít společně s vínem.<sup>98</sup> Jeden z receptů se zabývá i opačnou záležitostí, a to cíleným udržením bdělosti. K tomuto účelu mělo sloužit pomazání očí vlčím sádlem. Pokud tak člověk učinil, měl se mu spánek vyhýbat, dokud sádlo z očí nesmyl.<sup>99</sup> Dalším zápisem týkajícím se spánku je návod na zastavení mluvení ze spaní, kterýžto recept radí pít víno svařené s pelyňkem.<sup>100</sup>

Vedle receptů věnujících se chorobám a neduhům hlavy jako takovým se v rukopisech vyskytují rovněž návody k léčbě onemocnění očí a uší. Tyto recepty bývají zařazeny do samostatných kapitol, rozdělených podle orgánů, jímž se věnují.<sup>101</sup> Ve sbornících jsou vypsány rady proti zarudnutí očí, zánětu, bolesti, slepotě nebo zatmění zraku, bílému povlaku na očích a dále návody na přípravu léčiv pro posílení ostrosti zraku, projasnění pohledu či čištění očí. Tyto neduhy se nejčastěji léčily vyplachováním očí různými léčivými vodami či natíráním mastmi. Ve sbornících jsou doporučovány i jiné postupy, např. namočit do vody s ledkem čapku („*karkuli*“) a nechat ji uschnout. Tento čepce si měl pacient následně nasadit na hlavu a nějakou dobu ji tak nosit. Podobný postup se mohl provádět i se šátkem, který se ale na oči přivazoval

---

<sup>97</sup> Tamtéž, p. 89–90.

<sup>98</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 23<sup>v</sup>.

<sup>99</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 155.

<sup>100</sup> Tamtéž.

<sup>101</sup> Jelikož jsou kapitoly v lékařských sbornících řazeny podle tělesných částí, přičemž se začínalo od hlavy a postupovalo se směrem dolů, jsou choroby těchto smyslových orgánů v rukopisech uváděny v kapitolách následujících hned po těch věnovaných onemocněním hlavy.

mokrý a nemocný měl takto strávit noc.<sup>102</sup> Do očí se dále sypal prášek vyráběný stlučením či spálením surovin (např. holubího trusu, cukru a bílého zázvoru).<sup>103</sup>

Dalším smyslovým orgánem hlavy zmiňovaným v rukopisech jsou uši. Neduhů uší byla celá řada – od hluchoty a nedoslýchavosti, přes zalehnutí, zvonění a hvízdání v uších či bolesti, po „*uchavce*“ nazývaného také „*červ*“ neboli škvor (německy Ohrwurm). Uši se obkládaly látkami namočenými v různých tekutinách či se vody, rostlinné šťávy, zvířecí krev, oleje, ale i třeba máslo pouštěly přímo do zvukovodu. Na uši se přikládala také cibule nebo např. proti bolesti uší se na ně pokládal horký chléb natřený medem.<sup>104</sup> Kromě výše zmíněných tekutin se do uší nalévala také zvířecí žluč. Přičiněním vepřové žluči přímo do ucha se měla vyléčit hluchota.<sup>105</sup> Vedle vepřové žluči se užívalo také žluči kozí, jež nakapaná do ucha ve spojení s mateřským mlékem a myrhou měla usmrtit ušní červy.<sup>106</sup> Červy měla hubit rovněž pelyňková nebo zeměžlučová šťáva. Mimo tyto postupy se „*uchavců*“ zbavovalo ještě dalšími způsoby, které však neměly červy zabít, ale nalákat je nějakou pochutinou a donutit je ucho opustit. K tomu se používala třeba jablka nebo pečené sele, k němuž se měl nemocný naklonit a které mělo škvoru tak vonět, že onen „*uchavec*“ zmámený libou vůní z ucha sám vylezl.<sup>107</sup>

### 3. 2 Lékařství pro zuby, ústa a hrdlo

Lékařské sborníky dále obsahují velké množství návodů na odstranění neduhů zubů a dásní a s nimi spojených nepříjemností, a to hlavně zápachu z úst, ale recepty se věnují také onemocněním hrdla. Nejvíce rad uvedených v rukopisech ve spojitosti s ústní dutinou se týká bolesti zubů. Pro její zmírnění nebo odstranění recepty radí používat různé výplachy vyráběné nejčastěji z vinného i obyčejného octa svařeného s bylinami. Ocet se však užíval i samotný. Léčivé výplachy se měly nějakou dobu zdržovat v ústech v místě bolesti, přičemž je v mnoha případech doporučováno užívat je co nejvíce hořké. Tato

<sup>102</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 17<sup>v</sup>.

<sup>103</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 86.

<sup>104</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 38<sup>r</sup>.

<sup>105</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 12<sup>r</sup>.

<sup>106</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 38<sup>r</sup>.

<sup>107</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 13<sup>v</sup>.

léčiva se vyráběla také z vody a vína. Mimo výplachů se do úst vkládaly a mezi zuby držely či se žvýkaly i celé byliny (hřebíček) nebo dřeviny – např. kůra oloupaná z višňového dřeva vyvařená ve víně.<sup>108</sup> Bolest zubů mělo také zahnat napařování otevřených úst nad parou z vod vařených s léčivkami. Bolest provází řadu nemocí zubů, které však nebývají v rukopisech dále charakterizovány. Někdy je ve spojitosti s bolestí zmiňováno také „viklání“, záněty a „díry“ nebo „červi“ v zubech, což jsou nejspíše pojmenování pro zubní kaz, který se mohl léčit podobnými způsoby, jako jsou výše zmíněné neduhy. Vyskytují se i jiné rady, jako např. nakuřování nad kouřem ze svíce uhnětené z vosku a blínového semene, přičemž kouř se měl směřovat přímo k zubu pomocí papírového trychtýřku.<sup>109</sup> Rukopisy obsahují rovněž návody pro vyvolání samovolného vypadnutí nemocného zubu<sup>110</sup> a rady k bělení „černých“ zubů.<sup>111</sup>

Dalšími onemocněními ústní dutiny uvedenými ve sbornících jsou choroby dásní, jazyka a rtů. Nejčastěji se jedná o otoky a záněty, které jsou u dásní nazývané jako „*odevstané*“ nebo „*shnilé maso*“. Léčily se potíráním a omýváním rostlinnými šťávami, medem, bylinkami vyvařenými ve vodě, ale i obkládáním míst čerstvými léčivkami. Tato onemocnění doprovázel často zápach z úst, jehož odstranění se věnuje v celku velká část návodů. „*Smrduť dech*“ se zaháněl výplachy úst octem či vodou svařenou s jahodovými listy a medem, ale i šťávami z léčivých bylinek. Med smíchaný s prachem z bylin se měl k odstranění této nepříjemnosti také konzumovat, a to ráno a večer. Vedle otoků a zánětů je v rukopisech vypsáno i několik návodů na léčbu oparů i němoty způsobené úrazem, z níž se měl nemocný uzdravit požíváním šalvějové vody či směsi medu a octa.<sup>112</sup> Choroby jazyka vyskytující se ve sbornících jsou různé puchýře, trudoviny a otoky, proti nimž měly pomáhat masti z rostlinných částí nebo šťávy z nich vymačkané.

Nemoci hrdla jsou v rukopisech zmiňovány všelijaké. Nejčastěji to jsou choroby zvané „*žáby*“ (tedy vředy, puchýře a podobné neduhy), otoky nebo

---

<sup>108</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 83.

<sup>109</sup> Tamtéž, p. 84.

<sup>110</sup> Např.: Tamtéž, p. 109.

<sup>111</sup> Např.: SOA v Třeboni, Fond Premonstráti Želiv, inv. .č. 395, f. 466<sup>f</sup>.

<sup>112</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 36<sup>f</sup>.

„návná kost“, což je zduřelá tkáň,<sup>113</sup> ale samozřejmě se v manuskriptech vyskytují i rady proti bolesti krku. Nemocná místa v hrdle se měla z vnějšku potírat mastmi a směsmi medu a bylin (čerstvých či bylinného prachu), nebo se takové směsi natíraly na plátno a jako obklad se přikládaly na krk. Dále se doporučovalo pojídat jeřabiny. Otoky se léčily také napařováním postižené části či kloktáním vína a bylinných vod. Jeden recept rovněž radí jak postupovat, když člověku v hrdle uvázne rybí kost. K jejímu odstranění mělo dopomoci přitlačení té samé ryby, z níž ona kost pochází, k hlavě a vyvolání kašle. Kost pak měla z krku vypadnout.<sup>114</sup> Jeden z návodů pak radí, jak postupovat, kdyby někomu „*mandle spadly*“. Léčba tohoto neduhu spočívala v přikládání kousků modrého papíru natřeného směsí medu a blíže neurčeného těsta pod uši, na temeno a vrch hlavy, což se mělo opakovat, dokud se nemocnému neulevílo.<sup>115</sup> Kromě těchto chorob se některé recepty zabývají také léčbou němoty. Ztracený hlas mělo navrátit např. potírání jazyka bylinami namáčenými ve víně či smísenými s „bobrovým strojem“. Proti oněmění se také mimo jiné radí pít teplé víno ředěné vodou a držení třeného pepře v ústech. V rukopisech se vyskytují i návody na přípravu léčiv, která měla přispět k tomu, aby měl člověk dobrý hlas. Toho se mělo dosáhnout požíváním směsi medu a léčivek (např. pepře s hořčicí).

### 3. 3 Onemocnění dýchací soustavy

Mezi choroby dýchací soustavy vyskytující se v rukopisech patří především kašel různého typu, bolesti na hrudi pocházející od zánětu plic, pocit těžkosti na prsou (plicích) a stavy dušnosti. Zařadila jsem sem ale také recepty proti rýmě, krvácení z nosu a škytavce, jíž se ve sbornících několik receptů rovněž věnuje. K nemocím dýchací soustavy se samozřejmě řadí i souchotiny (tuberkulóza), kterým se budu ale věnovat zvlášť v podkapitole zabývající se nakažlivými chorobami.

---

<sup>113</sup> Ta se měla nejčastěji vyskytovat v okolí kloubů končetin, ale mohla být i v krku. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 9. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>114</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 95.

<sup>115</sup> AMP, 4f142, p. 165.

Zánětlivý i suchý kašel se léčil bylinnými čaji a jinými nápoji vyráběnými z léčivek (šalvěje, bedrníku, mateřídouška atd.) a dalších přísad jako je pivo, víno, mléko či cukr. Často se užívalo i lékořice, z níž se připravovaly nejen „truňky“ ale také kaše a své využití našel i zredukovaný sirup z lékořice, tedy pendrek, který se mohl uskladnit i na delší dobu a v případě potřeby použít. Lékořice se ovšem měla konzumovat i syrová. Léčivé nápoje se užívaly studené i teplé v různou denní dobu, nejčastěji však ráno. Kromě nápojů byly využívány rovněž husté hmoty podobné „*letkvaři*“<sup>116</sup> tvořené z medu a bylin (např. kozince). Tato léčiva byla buď přímo požívána, nebo se měla po jistou chvíli držet pod jazykem. Kašel mělo zahnat také vypití žejdlíku vlažné vody s třemi špetkami soli<sup>117</sup> či jedení medu s pepřem.<sup>118</sup> U samotného kašle se většinou nerozlišuje, zda jde o kašel suchý („*drsnatý*“) či kašel provázený vykašláváním hlenu („*flusu*“), avšak i pokud je v receptu specifikován druh kašle, způsoby léčby se od sebe v podstatě vůbec neliší.

Podobnými medikamenty jako kašel byla léčena rovněž dušnost a bolest na plicích. Hlavním léčivem používaným k těmto účelům byly různé masti a oleje, jimiž se potíral hrudník nemocného. V některých receptech se radí požívat na noc med smísený s bylinami. Med se vůbec často využíval k léčbě či přípravě léků proti onemocněním dolních cest dýchacích. Vyskytují se rovněž rady doporučující pacientovi samotným medem mazat prsa, avšak mnohdy se spíše mísil s léčivými rostlinami (především yzopem a mátou) a dalšími surovinami. Samozřejmě se měly užívat i nápoje tvořené ponejvíce z léčivek a vína, v němž se bylinky vyvářely. Zajímavé je, že velké množství návodů na výrobu léčiv proti kašli a dušnosti vyžaduje ke své přípravě suroviny sladké chuti, ať už to je med, cukr (často v podobě cukrkandlu) či rozinky. Tyto přísady měly své využití při přípravě nápojů i mastí.

K neduhům postihujícím dýchací soustavu by se dala zařadit i škytavka, která sice není žádné onemocnění, ale spíše nepříjemný projev podráždění

---

<sup>116</sup> Letkvař je kašovitá směs vařená hlavně z medu, cukru, sirupů a samozřejmě vody či jiné tekutiny a dalších přísad (hlavně bylinek). Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 5. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>117</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 123.

<sup>118</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 41<sup>r</sup>.

bráničních nervů, avšak vzhledem k její podstatě ji k nim zařadím. Receptů věnujících se zahrnutí tohoto nepříjemného problému není mnoho a nevyskytují se v každém rukopisu, a pokud se v nějakém vyskytují, bývají řazeny mezi neduhy hrdla. Škytavku mělo vyhnat požití směsi kolínské, nastrouhané křídly a piva nebo vína (výběr se odvíjel podle preferencí pacienta).<sup>119</sup> Vznik škytavky („*štkavky*“) byl podle rukopisu klatovského muzea přisuzován dlouhému hladovění a žíznění nebo naopak přílišnému pití a plnosti.<sup>120</sup> Dále se léčila nápoji a obklady přikládány na břicho v oblasti žaludku.

V manuskriptech jsou vypsány i rady pro léčbu rýmy a krvácení z nosu. Ve sbornících se vyskytují také návody na léčení průvodních projevů rýmy a jiných zánětů nosní sliznice, jako je třeba pískot v nose při dýchání, jenž měl být vyléčen nasypáním prachu vyrobeného ze sušeného „slizu“ („*Schleim*“) z vepřových střev do nosu.<sup>121</sup> Samotná rýma se podobně jako pískot léčivala také vkládáním všelijakých látek nosními dírkami přímo do nosu (hlavně se takto užívaly prachy vyrobené z léčivých rostlin). Jeden recept dále radí vzít ráno do úst trochu studené vody, zacpat jedno chřípí a do druhého vtáhnout malé množství kozího mléka, což mělo uvolnit hlen a vypudit jej ven z hlavy.<sup>122</sup> Mnoho léčebných postupů spočívalo v nakuřování nosu nad léčivým dýmem vycházejícím z látek vložených na rozpálené uhlí (nejčastěji to byly byliny a výrobky z nich např. sturač, lněné semeno či laudanum neboli opium).

Krvácení z nosu se věnuje řada receptů. K zastavení vytékání krve z nosu mělo dojít např. po zastrčení kopřivového („*žihavkového*“) kořene mezi zuby, což doporučuje vícero receptů,<sup>123</sup> či přiložení šátku namočeného v růžovém octě na játra. Lidé si také měli utírat krev onucemi, což mělo vést k zastavení krvácení, nebo se z nich měli vyrobit kuličky, které pak bylo nutno zastrčit do nosních dírek. Jeden z návodů zase radí nastrkat si přímo do nosu i kousek nadrobno

---

<sup>119</sup> AMP, sign. 4f142, p. 345.

<sup>120</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 37<sup>f</sup>.

<sup>121</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 40<sup>f</sup>.

<sup>122</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 23<sup>f</sup>.

<sup>123</sup> Např. Muzeum Písek, bez signatury, p. 105 či Muzeum Klatovy, RK 80, f. 23<sup>f</sup>.



nakrájené ředkve.<sup>124</sup> Recepty na léky k zastavení krvácení z nosu často platí i pro zaražení krvácení z jiných částí těla (hlavně z úst).

### 3. 4 Choroby kardiovaskulárního systému

V podstatě až do doby rozvoje moderní medicíny bylo srdce považováno za nejdůležitější orgán lidského těla. Není proto divu, že v lékařských rukopisech je péči o tento orgán a léčbě nemocí, kterými trpí, věnována značná pozornost, i když ne tak velká, jaká by se snad dala vzhledem k významu, jenž byl srdci přisuzován, očekávat, ale na druhou stranu je v mnoha případech této záležitosti dedikována vlastní kapitola.

Jak již bylo řečeno, část receptů vypisuje návody na léčiva určená k prevenci srdečních onemocnění a celkovému posílení srdce. K tomuto účelu se využívalo jak léků užívaných vnitřně, tak i léčiv s vnějším užitím, které se však takto používaly zřídka (jednalo se o obklady natírané svařenými bylinnými směsmi). Valná většina receptů pro posílení srdce jsou na různé léčivé nápoje i pokrmy vyráběné opět nejčastěji z léčivek. Srdci mělo být např. prospěšné pravidelné užívání „letkvaře“ uvařené z karafiátového květu a cukru.<sup>125</sup> Mimo to je v rukopisech doporučováno požívat syrový omanový kořen, šťavel, pomeranč či kandovanou citronovou kůru. Zvláštní příznivá moc pro srdce byla přisuzována také meduňce neboli melise, jejíž odvar z bílého vína pravidelně po několik dní konzumovaný měl působit jako všelék pomáhající nejen srdci, ale také žaludku a mozku, dále měl léčit melancholii, dýchavičnost, slabost a dokonce i „padoucí nemoc“.<sup>126</sup> Podobné účinky jsou připisovány také hřebíčku, který se měl rovněž svařit s vínem, ale účinky mělo mít i požívání této rostliny čerstvé a nijak neupravované.<sup>127</sup>

Více receptů se pak věnuje léčbě bolesti a píchání na srdci a v jeho okolí či „třesení“ srdce. Bolest srdce je v rukopisech doporučováno léčit pomocí léčivých nápojů připravovaných z bylin (např. kopru, skořice, křenu, pelyňku) a piva nebo vína. Častou přísadou těchto nápojů byl včelí med. Někdy se při

<sup>124</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 23<sup>f</sup>.

<sup>125</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 155.

<sup>126</sup> SOkA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 107.

<sup>127</sup> Tamtéž, p. 108.

vaření nápojů používala také bílá mouka. „Klání“ neboli náhlá bodavá bolest u srdce se léčila rovněž přikládáním obkladů vyráběných např. z čerstvého mléka svařeného s medem nebo vepřového lejna. Dalším neduhem srdce zmiňovaným v rukopisech je výše psané „třesení“ („*zitten*“) srdce, pod kterýmžto pojmem si můžeme představit bušení srdce či snad tachykardii. Tento problém se léčil nejčastěji nápoji z vína svařeného s bylinami (např. galgánem).

Mezi kardiovaskulární choroby, i když součástí kapitol věnovaných srdci není, řadím i cévní mozkovou příhodu, v rukopisech nazývanou slovem „*šlak*“. Léčba mrtvice se zaměřuje na medikaci jejích následků, a to jmenovitě ochrnutí končetin. Ztráta či poruchy řeči, které rovněž bývají důsledky mrtvice, již v souvislosti s léčbou cévní mozkové příhody zmiňovány nejsou. Němota bývá řazena do kapitol věnujících se neduhům úst či hrdla, takže snad se jedná i o oněmění v následku prodělané mrtvice. Ochrnuté údy se léčily natíráním mastmi, jež byly vyráběny z léčivých rostlin (např. jmelí) smíchaných se (starým) sádlem a máslem, bílé hořčice utřené s octem (což se doporučovalo také pít) či s vínem,<sup>128</sup> rozetřenými bylinami (křenem a hořčicí) a „bobrovým strojem“. Cit do končetin mělo dále vrátit poklazení údu cibulí stlučenou s jalovcem, který se pro léčbu následků mrtvice (spolu s bílou hořčicí) hojně používal. Proti ochrnutí mělo také pomáhat napařování končetiny nad parou vycházející z čerstvého žitného chleba. Chléb se pak měl rozdat chudým lidem, kterýžto skutek měl nemocnému snad rovněž ulevit.<sup>129</sup> Některé recepty mají pomáhat nejen proti ztrátě citu v údech ale i proti dně či jiným bolestem horních a dolních končetin, kterým se budu věnovat v jedné z následujících oddílů.

### 3. 5 Nemoci a neduhy trávicího traktu

Dalšími chorobami, jimž je v lékařských sbornících věnován velký prostor, jsou onemocnění trávicího ústrojí. Mezi tyto neduhy patří v první řadě bolesti žaludku, střev, či břišní koliky. V některých případech je specifikován i orgán, jehož se bolesti týkají, avšak nejčastěji bývají tyto bolesti označovány obecně jako bolesti břicha, „*hryzení v břiše*“ či „*zření*“ nebo „*zraní v životě*“, takže mohou označovat kromě bolestí žaludku a střevní koliky i např. bolesti

<sup>128</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 167 a Muzeum Klatovy, RK 80, f. 82<sup>f</sup>.

<sup>129</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 83<sup>f</sup>.

žlučníku či slinivky. Léčily se pomocí pytlíčků naplněných pokrájenými syrovými i různě svařenými bylinami, které se pak přikládaly na břicho – někdy se k tomuto účelu i nahřívaly např. na horké cihle.<sup>130</sup> Totéž použití měly rovněž „*flastry*“, na něž se natíraly různé bylinné masti, ale vkládal se do nich třeba i popel ze spálených rostlin. Z bylin se takto velmi často používal pelyněk, máta, hřebíček a šalvěj. Bolesti v břišní oblasti se léčily podáváním nápojů z vína či jiné tekutiny svařené s léčivkami. Jeden takový recept, který měl zároveň vícero využití a popisuje léčivou a magickou moc mateřídoušky, je vypsán v rukopisu píseckého muzea: „*Mateřídouška v víně vařená a pitá krotí hryzení v břiše, 2. ženám jich nemoc<sup>131</sup> přivádí, 3. hada z života vyhátní, 4. vařeno s kyselým vínem dřevěným též růžovým olejem obložíc tím hlavu, bolest hlavy krotí, 5. také kdož jí při sobě nosí neb v poli vedle sebe položí, žádný had neb jedovatá žihala [!] jemu neuškodí.*“<sup>132</sup> Nápoj se vyráběl také ze šťávy byliny prhy arniky („*Stichkraut*“) či ostropestřce mariánského („*Mariendistel*“) smísené s pivem nebo vínem.<sup>133</sup> Takovéto nápoje se podávaly rovněž při potížích zvaných „*zastuzení žaludku*“, čímž je označováno špatné trávení, při němž bylo cílem žaludek zahřát. Dalším prostředkem, jímž se měla zmírnit bolest břicha při kolikách, bylo např. popíjení vína z vlčího žaludku, kde se mělo devět dní nechat odležet.

Problémem souvisejícím s trávicím ústrojím zmiňovaným v rukopisech je rovněž zvracení, nechutenství a pálení žáhy. Tyto problémy se podle návodů v lékařských sbornících měly řešit konzumací vhodných pokrmů, bylinných šťáv a nápojů (mohla se užívat ale i jen voda smíchaná s octem). Chuť k jídlu mělo podporovat a pálení žáhy, plynatost i nadměrné říhání zahánět např. požíváním „*chlupatých jahod*“ tedy angreštů, či plodů dřínu („*dřínových jahod*“), jež se radí konzumovat jak syrové, tak i vařené. Existují také návody na přivození zvracení, ke kterému mělo dojít např. po vypití piva svařeného s omanem a kopytníkem.<sup>134</sup> Zvracení („*tracení*“) se vyvolávalo především v případě, kdy měl člověk tzv. „*snědek*“, kdy nenatrávená potrava „*tlačila*“ v žaludku – jednalo se tedy o potíže se zažíváním. Návody proti „*snědku*“ se soustředí hlavně na výrobu

---

<sup>130</sup> AMP, sign. 4f142, p. 243.

<sup>131</sup> Menstruaci.

<sup>132</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 118.

<sup>133</sup> Tamtéž.

<sup>134</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 59f.

nápojů z piva či vína, do nichž se přidávaly všelijaké přísady, a to především byliny. „*Snědkem*“ často trpící osoba mohla ale také jeho dalšímu vzniku zabránit požíváním různých směsí (např. směsi šafránu, hřebíčku, zázvoru, galgánu a cicváru) před každým jídlem.<sup>135</sup>

Kromě bolestí břicha se lékařské rukopisy věnují také léčbě průjmů, zácpy, hemeroidů a nadýmání. S léčbou průjmů souvisí léčba úplavice, neboli červené nemoci, což je vysoce nakažlivá choroba. Infekčním onemocněním se sice věnují v jednom z následujících oddílů, avšak vzhledem k tomu, že i přes zdánlivě jasné terminologické rozlišení průjmů a úplavice v lékařských rukopisech je určení příčin průjmů z takto obecných názvů, jež se pro označení takových chorob používaly („běhavka“, „červená nemoc“, „průtrž“), nemožné (navíc v této záležitosti hrají roli i tehdejší diagnostické možnosti, které byly přinejmenším nedostatečné), budu se všemi průjmovými onemocněními vypsány v manuskriptech zabývat nyní. Úplavice, břišní tyfus, cholera i další průjmová onemocnění se léčily podáváním vinných a jiných nápojů s bylinami, přičemž velmi účinnou měl být nátržník či sléz.<sup>136</sup> Dalším způsobem léčby „červené nemoci“ je podle jednoho z rukopisů klatovského muzea požívání teplých „*pokrutek*“ upečených z ovesné mouky a roztlučených plodů jalovce.<sup>137</sup> Dalším pokrmem, jenž měl zastavit průjem („*běhavku*“), byly topinky či suchary opečené na rozpáleném železe či oceli, na níž se před tím měla nalít čerstvá voda smíchaná s octem.<sup>138</sup> Vedle těchto doporučení jsou v rukopisech uvedeny i rady na přípravu léčivých klystýrů, jež měly od průjmů a úplavice rovněž pomoci. Klystýry se připravovaly z tekutiny a rostlin (např. řeckého sena či špaldy). Zácpa se léčila podobnými způsoby jako průjmy. Používaly se také léčivé nápoje i pokrmy (např. polévka z hovězího masa a zázvoru, jež se měla užívat každé ráno „*na lačný život*“, dokud potíže neustoupily).<sup>139</sup>

Dalšími střevními problémy zmiňovanými v rukopisech jsou hemeroidy nazývané zlatá žíla a nadýmání. Hemeroidy se doporučují léčit např. napařováním

<sup>135</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 124.

<sup>136</sup> SOKA Tábor, Sbírká rukopisů, inv. č. 198, pp. 167–168.

<sup>137</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 77<sup>f</sup>.

<sup>138</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 134.

<sup>139</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 80<sup>f</sup>. Rovněž v receptu „*Kdo nemůže kakat*“: Muzeum Netolice, RK 138, p. 57.

nad parou z vody a chmele. Tato voda se nalila do nočníku, na nějž si měl nemocný zahalený v plášti sednout a zůstat tak, dokud voda nevychladla.<sup>140</sup> Napařování mělo pomáhat rovněž proti nadýmání. Zde si však člověk neměl napařovat střeva nad vodní lázní, ale měl si do konečníku zavést trychtýř, jímž si pouštěl do střev kouř vzniklý z pomalu se pálícího „čertového hovna“ položeného na rozpálené uhlí.<sup>141</sup> Plynatost se léčila také mastmi aplikovanými na podbřišek či oblast kříže a nápoji. Proti „větrům“ je vypsán také recept na léčivý prach, jenž se měl užívat po troškách – na tři špičky nože. Vytvářel se z dvou lotů cukrkandlu, listů seny (kasie sennové) a fenyklu zdrceného na prach a smíseného s prachem vyrobeného z jednoho kvítku rebarbory.<sup>142</sup> Obecně je střevním potížením věnován v rukopisech velký prostor, z čehož největší část je zaměřena na léčbu průjemových onemocnění. Střev se týká také obtíž nazývaná v rukopisech jako vycházející střevo (tedy nejspíše prolaps konečníku), což se léčilo napařováním parami vycházejícími z pálených bylin.<sup>143</sup>

### **3. 6 Neduhy a onemocnění jater, sleziny, vylučovací soustavy a mužských pohlavních orgánů**

Receptů, které by se věnovaly léčbě chorob postihujících játra a slezinu, není v lékařských sbornících mnoho. Spíše než o samostatných onemocněních se v rukopisech hovoří o různých potížích, jako jsou bolesti a záněty – navíc mohly být zaměňovány s bolestmi žaludku a jiných orgánů v dutině břišní. Záněty jater se léčily pomocí bylinných nápojů (pro jejich výrobu se používal např. svízel vonný a rostlina zvaná „*Waldmändlin*“) a pálených vod, jež se měly dávat nemocnému pít. Pálená voda pro játra, na jejíž preparaci je vypsán návod v jednom z rukopisů SOA v Třeboni v oddělení Český Krumlov, byla připravována z telecích jater a stejného množství šalvějových listů.<sup>144</sup> Většina léčiv proti zánětům jater měla pomáhat i proti jejich bolení. Uváděny jsou také rady pro léčbu otoků jater, jež spočívaly opět v podávání léčivých nápojů, ale i přikládání obkladů k pravému boku, jež byly vyráběny svařením rostlin

---

<sup>140</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 40.

<sup>141</sup> Tamtéž.

<sup>142</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 137.

<sup>143</sup> Např.: Muzeum Klatovy, RK 80, f. 81<sup>r</sup>.

<sup>144</sup> SOA v Třeboni, Český Krumlov, Rukopisy zámecké knihovny, 543, p. 209. Stejný recept, ale česky psaný, je uveden i v jednom rukopisu klatovského muzea. Muzeum Klatovy, RK 80, f. 56<sup>v</sup>.

(např. cizrny) s tekutinou (např. jitrocelovou vodou). „Flastry“ se připravovaly rovněž z amoniaku a octa, ke kterému směsi se mohl přidat med či smola, což pak mělo léčit zatvrdliny.<sup>145</sup> Mimo tyto potíže se k játrům vztahovaly neduhy zvané nastuzení a zacpání, což se léčilo bylinnými nápoji (z aloe, zeměžluči, řepičku, pelyňku aj.). Návody na terapii jaterních onemocnění bývaly často využívány i k léčbě plicních neduhů a žízně, která s nimi souvisela („v kom plíce hoří tak, že nemůž žízně uhasiti“).<sup>146</sup> Bolesti sleziny, kterou mohla být myšlena i slinivka či mohla být zaměněna i za jiný orgán, byly léčeny podobně jako neduhy jater, tedy nejčastěji nápoji (např. z jitrocele svařeného s vodou či octem).<sup>147</sup> Bolení sleziny se měl člověk zbavit rovněž používáním masti z měsíčku lékařského a oleje z nespecifikovaného stromu („Baumöhl“), která měla léčit i zastuzený žaludek.<sup>148</sup>

Naopak ve velkém množství a v podstatě ve všech lékařských sbornících studovaného vzorku se vyskytují návody na léčení onemocnění vylučovací soustavy. Nejčastěji se jedná o ledvinové neboli močové kameny, k nimž se vztahuje nejvíce receptů. Dále jsou v rukopisech vypsány způsoby léčby bolesti ledvin, pálení a řezání při močení, močení krve, nedobrovolnému zadržování moči a inkontinenci (tedy opět symptomů různých chorob).

Proti ledvinovým kamenům (v německy psaných rukopisech označovaných kromě obvyklého „Stein“ také slovem „Sand“) a bolestem ledvin se používaly hlavně všelijaké prachy. Tyto prachy byly vyráběny především z léčivých rostlin a jejich plodů (šípků, bedrníku, pomerančového a lipového květu, heřmánku, květu hluchavky, křenu, vavřínu, divizny, petržele apod.), ale i třeba sušených raků, a užívaly se nejčastěji společně s vínem, pivem, bylinnými vodami či vsypané do polévky nebo do různých pokrmů – např. „prášek proti kamenu od pani Felnarový“, který se vyráběl z byliny zvané „vysoký traňk“, tedy zlatobýlu obecného, se měl po jedné lžici denně po dobu dvanácti dní užívat nasypaný na vejce na měkko, jež mělo mít téměř kašovitou

---

<sup>145</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 216.

<sup>146</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 57<sup>r</sup>.

<sup>147</sup> Tamtéž.

<sup>148</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 93<sup>v</sup>.

konzistenci.<sup>149</sup> Některé prachy se měly užívat i samotné, jako třeba prach připravovaný ze semen lopuchu velkého (zvaného hořký lupen, v tomto případě charakterizovaného jako ten, „*co se ti knoflíčky [!] chytají na šatech*“), k nimž se přidávalo „*ze šneků to bílý, co se snímá, na vrch přidávaj a pak štíčí zuby a ty plejtvě [!]*<sup>150</sup>*bílý z klepet*“. Vše se stlouklo na prach a podávalo nemocnému.<sup>151</sup> Další prach vyžadující ke své přípravě živočichy byl připravován z nenarozených zaječích mláďat a raků spálených na prach: „*vem zaječic [!] březí zastřelenou března měsíce, když mladý má v sobě, vyverhnout, ty mladý z ní vybrat a spálit na drobněj prášek, kolik těch mladejch gest, každému mladýmu přidat tři raky*“.<sup>152</sup> Raci jako surovina se v návodech na přípravu léčiv proti kamenu hojně vyskytují. Kromě prachů se k léčbě močových kamenů užívaly léčivé nápoje, jež se vyráběly z vody (vína, piva, octa) a různých bylin a plodů, a to především ze šípků, ale i z jiných surovin, jako jsou račí oči, které se měly smíchané spolu s routou pít ve starém pivě či dobrém víně, nebo holubí trus, jenž se požíval po smísení s kyselým octem.<sup>153</sup> Při tomto onemocnění byly používány k léčbě i masti (např. z mechu a vepřového sádla) a všelijaké pytlíčky, jež se přikládaly na záda v oblasti ledvin. Jeden takový pytlíček se vyráběl tak, že do plátna se zabalil oves, který se následně položil na rozpálenou cihlu, přičemž se měl kropit octem. Lék byl hotový v momentě, kdy byl oves octem celý nasáklý.<sup>154</sup>

Dalšími neduhy vylučovací soustavy zmiňovanými v rukopisech jsou potíže s močením. Vyvolat močení mělo popíjení bílého vína, v němž byl vyvařen lomikámen<sup>155</sup> (či jiné byliny – např. černobýl, ruta, šalvěj, bedrník; s vodou se pak svářel jalovec chvojka zvaný rovněž klášterská chvojka). Bylina lomikámen, jak již její název napovídá, se používala i k léčbě ledvinových kamenů a jiných obtíží vylučovací soustavy. Černobýl svařený s bílým vínem se k tomuto účelu užíval i jako obklad (tekutina se pro tento účel nasála do houby).<sup>156</sup> Proti zadržování moči měl pomáhat např. i prach ze spálené zaječí srsti rozmíchaný

---

<sup>149</sup> AMP, 4f142, p. 44.

<sup>150</sup> Snad ploutve.

<sup>151</sup> Tamtéž, p. 47.

<sup>152</sup> Tamtéž, p. 263.

<sup>153</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 122.

<sup>154</sup> AMP, 4f142, p. 263.

<sup>155</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 56.

<sup>156</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 112<sup>v</sup>.

v nápoji.<sup>157</sup> Naopak proti samovolným únikům moči měl pomáhat nápoj z cypřišového listí, myrhy a vína či obklad připravený z prosa vařeného v ječné vodě.<sup>158</sup> Močení krve a pálení při močení nazývané „řezavka“ bylo, stejně jako ledvinové kameny, léčeno nápoji a prachy (proti močení krve se užívala např. voda, v níž se vyvařily vavříňové listy a jalovec či česnek). Mimo to se proti pálení doporučovalo konzumovat syrovou ředkev.<sup>159</sup>

Mezi choroby vylučovací soustavy jsem zařadila i onemocnění a neduhy mužských pohlavních orgánů kvůli tomu, že dnes jsou tyto záležitosti zašitěny jedním lékařským oborem, a to urologií. Tyto potíže nejsou ve sbornících vypisovány příliš často a ze zkoumaného vzorku se návody na jejich léčbu vyskytují jen v několika rukopisech. Jedná se o různé otoky, záněty a bolesti penisu i varlat,<sup>160</sup> ale vyskytují se i návody na léčbu samovolné ejakulace a problémy s erekcí. Bolesti pyje jsou v některých případech označovány jako „*pálice*“, z čehož usuzuji, že tyto potíže mohly být také spojeny s onemocněním vylučovací soustavy, ale jistě mohlo se jednat i o různé pohlavní choroby. Otoky i bolesti penisu byly léčeny podobně. Jejich léčba spočívala v přikládání obkladů, napařování postižené oblasti nad výpary z léčivých směsí (např. z vinného kamene a vína) a omývání vínem, octem nebo vodou svařenými se šalvějí.<sup>161</sup> Obklady byly připravovány jako masti ze sádla, vaječných bílků a bylin (jitrocele, pelyňku aj.), či těsta z bílé pšeničné mouky. Takto se používaly rovněž oleje smíchané s koprem nebo octem či roztlučené račí samice.<sup>162</sup> Obdobně byly léčeny i otoky varlat. Terapie samovolné ejakulace se zaměřovala na podávání nápojů vyráběných z bylinných vod (leknínové, růžové, jitrocelové) a různých přísad (rostlin, kafru, slonové kosti). Muži, kterého tyto problémy trápily, je také doporučováno pojídat angrešt. Část těchto medikamentů je rovněž určena ženám jako léčba nadměrného výtoku z pochvy.<sup>163</sup> V lékařských sbornících jsou někdy uvedeny i návody na léčbu poruch erekce („*když ženichovi překáženo*“ aneb

<sup>157</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 67<sup>v</sup>.

<sup>158</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 56.

<sup>159</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 67<sup>v</sup>, 68<sup>v</sup>.

<sup>160</sup> Penis bývá označován slovy „*konec*“ či „*úd*“, kdežto varlata jsou nazývány „*nároky*“.

<sup>161</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, ff. 68<sup>v</sup>–69<sup>v</sup>.

<sup>162</sup> Tamtéž.

<sup>163</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, pp. 271–272.



„který ženich skrze čáry nespůsobný jest k skutku manželskému“).<sup>164</sup> Jedna z rad spočívá v tom, že muž měl pít nápoj z kořene nebo semene orlíčku.<sup>165</sup> Tomuto návodu předchází kapitoly zabývající se lidskou sexuální touhou neboli „chlípností“, a to jejím vyvolání i odejmutí. Vyvolat touhu mělo např. potírání intimních partií olejem získaným z muškátových oříšků, „kterýž z studenosti pochvy pomáhá i ku práci Venušině“ či se doporučovala konzumace česneku a jídel vařených v páře, v níž se předtím připravoval česnek.<sup>166</sup> Sexuální žádost pak mělo odhánět požívání různých bylin v nápojích i syrovém stavu (vrbové listí, routa, leknín atd.), a to hlavně těch, jež „zapuzují vlhkost“.<sup>167</sup>

Rukopis klatovského muzea se signaturou RK 80 pak jako jediný obsahuje instrukce k poznání nemocí a tělesných neduhů a nedostatečností po moči,<sup>168</sup> což byla hojně lékaři využívaná diagnostická praktika.

### 3. 7 Infekční nemoci

Nakažlivé choroby byly a stále jsou nepřítelem, s nímž lidstvo vede boj prostřednictvím medicíny dlouhá staletí. V průběhu historie zasáhlo lidské pokolení velké množství epidemií a pandemií. V Evropě nabývaly infekční onemocnění epidemických i pandemických rozměrů od konce středověku, a to hlavně kvůli nevalné hygieně, přeplněnosti měst i stále se rozvíjejícímu obchodu, vcelku snadno. Nejobávanější nemocí byl nepochybně mor, tedy onemocnění způsobované bakterií *Yersinia pestis*, nazývané také v souvislosti s největší morovou pandemií, jež zasáhla v polovině 14. století téměř celou Evropu a zanechala za sebou miliony mrtvých, černá smrt. Pojem „mor“ se však nepoužíval pouze v souvislosti s tímto konkrétním onemocněním přenášeným blechami (dýmějový mor), ale téměř každá velká nákaza bývala označována jako morová. Pod termínem mor se tak mohl skrývat např. skvrnitý tyfus, jehož šíření nabývalo rovněž epidemických rozměrů. Vzhledem k závažnosti onemocnění a hlavně strachu, který morové nákazy v lidech vyvolávaly, jim je i v lékařských sbornících, jenž vznikaly až v dobách, kdy skutečné morové epidemie již

---

<sup>164</sup> Tamtéž, p. 281.

<sup>165</sup> Tamtéž, pp. 281–282.

<sup>166</sup> Tamtéž, pp. 277 a 280.

<sup>167</sup> Tamtéž, pp. 280–281.

<sup>168</sup> Muzeum Klatovy RK 80, ff. 116<sup>v</sup> – 117<sup>v</sup>.

nenabývaly tak devastujících rozměrů, jako v období kdy řádila černá smrt, věnován náležitý prostor.

Za hlavního původce moru bylo považováno zlé (morové) povětrí, tedy „smrdutý“ a nečistý vzduch (avšak vzduch mohl být i „nesmrdutý“),<sup>169</sup> jehož bylo radno se vyvarovat, pokud se tedy člověk nechtěl morem nakazit. Jako prevence morové nákazy měl fungovat také pohyb a odpovídající odpočinek, střídmost v jídle a pití a emoční mírnost (člověk neměl být příliš smutný ani veselý). Zapáchající, těžké a vlhké ovzduší bylo tedy samo o sobě hlavní nebezpečí přímo ovlivňující vznik epidemie i průběh nemoci.<sup>170</sup> Proto bylo jedním z hlavních cílů léčby i prevence moru potlačení onoho zápachu, čehož se dosahovalo pálením vonných bylin v ohni či inhalací octa a jinak pronikavě vonících látek. Léčbě moru mělo pomáhat také pocení, jež se podporovalo různými léčebnými prostředky – např. pitím „kaviasové“<sup>171</sup> vody“ nebo svařeného i nijak neupraveného octa.<sup>172</sup> K terapii této choroby se používaly i „letkvaře“, (německy *die Latwerge*), což byly směsi kašovitě konzistence vařené z medu a dalších přísad. Recepty na „lektvaře“ proti moru vypisuje např. rukopis muzea v Soběslavi. Jeden z receptů je označen jako „*Eine Latweg D[oktor] Bellen zu Stettin*“ a druhý „*Ein anders vohr arme Leuth*“.<sup>173</sup> Morem nakažený člověk měl také užívat léčivé prachy vyráběné z všelijakých přísad, hlavně bylin (aloe, arménské hlíny zvané *bolus armenius*, v rukopisech uváděné jako „*polus armenius*“<sup>174</sup> a „*armenischen polus*“<sup>175</sup>, anděliky, šafránu, medu aj.). Tyto prachy se velmi často konzumovaly s jídlem či se přimíchávaly do nápojů. V malém množství (mnohdy je doporučováno odměřit část prachu na špičce nože) se ale užívaly i samotné. V rukopisu klatovského muzea je uveden rovněž recept na pilule proti moru, které se vytvářely z léčivek, jež se stloukly a přidaly do těsta

---

<sup>169</sup> V dějinách byly lékaři i teology označovány za spouštěče a přenašeče moru označovány různé věci – od vzduchu a zkažených šťáv, přes boží hněv, astronomické a astrologické vlivy, životní prostředí, jež mělo vliv na šíření miazmat, po kontagia a vlastní patogeny. Karel Černý, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014, s. 184–291.

<sup>170</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 114<sup>r</sup>–114<sup>v</sup>.

<sup>171</sup> Kavias byl název používaný pro bylinu hlaváč či chrastavec rolní. Vokabulár webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 21. 3. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>. I. Rystonová, *Průvodce*, s. 233.

<sup>172</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 166.

<sup>173</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 143<sup>f</sup>–143<sup>v</sup>.

<sup>174</sup> AMP, 4f142, p. 663.

<sup>175</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 166.

z žitné mouky, z kteréžto směsi se pak tvořily pilulky. Ty se měly užívat jednou za dvě nebo tři hodiny a pouze v určeném množství (dvě nebo pět).<sup>176</sup> Bylinné nápoje a prachy se měly požívat i v rámci prevence v „*čase moru a šelmy*“. Nemoci mělo předcházet i denní pouštění kouře z jalovcových kuliček a pelyňku pálených na uhlí do nosu. Člověk měl také hodně odpočívat a velmi málo jíst. K jídlu pak měl mít vždy něco kyselého, což se řešilo i přidáváním octa do pokrmů.<sup>177</sup> Vyskytují se i návody, jež se věnují léčbě příznaků moru – konkrétně „hlíz“ neboli dýmějů, které se objevují u lidí nakažených dýmějovým morem.

Další nakažlivou chorobou, jíž je v lékařských sbornících věnován prostor, je lepra, nazývaná také jako malomocenství. Nejstarší záznamy o této nemoci byly pořízeny v Egyptě někdy kolem roku 2400 př. n. l. Lidé nakažení leprou byli od starověku společností silně diskriminováni – v období středověku např. nesměli uzavírat manželství, museli nosit oděv, jenž je měl na první pohled odlišit od ostatních lidí, v některých případech měli zakázáno vstup do božích chrámů i třeba jíst a pít ve společnosti malomocným nenakažených lidí. Vznikala také zařízení zvaná leprosária, v nichž byli malomocní soustředěni a úplně separováni od zbytku obyvatelstva. Od 14. století nemocných touto chorobou ubývalo, což však neznamená, že by tato nemoc úplně vymizela.<sup>178</sup> Tuto skutečnost dosvědčuje i to, že v novověkých lékařských rukopisech je lepra a její léčbě věnován stále prostor, i když malý a jen v několika málo knihách. Dle rukopisu klatovského muzea, jež je z části opisem *Lékařských knížek* mistra Křišťana z Prachatic, se člověk mohl leprou nakazit různými způsoby. Nákazu mělo, stejně jako v případě moru, způsobovat nečisté (smrduté) povětří, dále konzumace zkaženého masa, přílišné pití alkoholu nebo soulož s menstrující ženou. Další možnosti infekce pak představoval přímý i nepřímý kontakt s malomocným. Člověk se měl nakazit, pokud s nemocným mluvil, z jeho dechu i pohlavním stykem s malomocným či s jeho ženou. Dítě se mohlo nakazit mateřským mlékem, pokud jeho kojná byla nakažena. Tento rukopis dále vypisuje návod, jak poznat malomocného člověka. Nakažený člověk se měl poznat tak,

---

<sup>176</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 115<sup>f</sup>.

<sup>177</sup> Tamtéž, f. 115<sup>v</sup>.

<sup>178</sup> R. Porter, *Největší dobrodiní*, s. 144–146.

„že se mu obočí svěsí až na oči a oči jemu v hlavě okrouhlé budou, i větší, také hlas jeho jest sípavý a huhňavý, duch má smrdutý a protivný a zmizit mu ten měšeček mezi palcem a mezi rukou se jemu tratí a jest uhřívý na jazyku, pod jazykem, všudy a když krev pouští z žíly z sucha bez lázně a když málo ta krev postojí, budou na ní uhři i vezma tři zrna soli, potrus na tu krev těch uhrův, obrátit se v vodu teplou, a tak poznáš, že jest nakažený“.<sup>179</sup> Sůl se měla k určení, zda je člověk nemocný či ne, použít i tak, že jakmile se člověk začal v lázni potit, měla se mu vsypat na záda mezi lopatky. Pokud se na nich objevila červená vyrážka („neštovice“), znamenalo to, že člověk je nakažen. Malomocenství se mohlo poznat i po moči, když se do ní vsypal olovený prach, který u nemocného klesl ke dnu, kdežto u zdravého měl plavat na hladině.<sup>180</sup> K léčbě lepry měla pomoci bylina zvaná „veronika“ (rozrazil lékařský) a různé nápoje z vína či piva a léčivek i léčivé sirupy. Malomocného člověka mělo také očistit užívání terpentýnu, sanytru<sup>181</sup> a vitriolu (skalice) nebo vitriolové vody.<sup>182</sup> Část návodů na medikaci malomocenství se však soustředí na léčbu vyrážek a boláků na tváři i kůži jinde po těle, což by nasvědčovalo tomu, že pojem malomocenství se užíval v souvislosti s různými kožními chorobami, které skutečnou lepru mohly, i když někdy vzdáleně, připomínat. Léčbě těchto onemocnění se budu dále věnovat v příslušné podkapitole.

Ve studovaných lékařských sbornících jsou kromě receptů proti leprě vypsány také návody na léčbu onemocnění, jež způsobují bakterie (rod *Mycobacterium*), které jsou příbuzné s původcem malomocenství. Jedná se o chorobu, jež trápí lidstvo v postatě celou dobu jeho existence (zmínky o ní byly pořízeny např. v 7. století př. n. l. v Mezopotámii a nacházejí se v textu nazývaném *Pojednání o lékařských diagnózách a prognózách*).<sup>183</sup> Dnes je tato nakažlivá nemoc nazývá tuberkulóza, ale v lékařských rukopisech je pro ni používán staročeský termín „souchotiny“ (ve staré češtině se používal i název „úbytě“, avšak ten v rukopisech užíván není) a německé výrazy

<sup>179</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 24<sup>f</sup>–24<sup>v</sup>.

<sup>180</sup> Tamtéž, f. 24<sup>v</sup>.

<sup>181</sup> Sanytr je dusičná sůl používaná např. při výrobě střelného prachu. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 24. 12. 2015]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>182</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 347.

<sup>183</sup> R. Porter, *Největší dobrodiní*, s. 64.

„*Brustkrankheit*“, „*Schwindtsucht*“ a „*Lungensucht*“. Příčiny vzniku součotin byly přisuzovány několika věcem: „*neprve [!] od přílišného mytí a dlouhého paření v horké lázni; druhé od silných krmí a velmi kořených [!], kdož je jí v velikém horku; třetí když se velmi hrubě vínem vopije po lázni neb před lázni; čtvrté kdož v lázni nebo po lázni velmi smilství s ženami užívá*“.<sup>184</sup> Pokud se všem těmto věcem se člověk vystříhal, nákaza se mu měla vyhnout. Tuberkulózy byla léčena především různými léčivými nápoji, ale také pokrmy. Doporučovalo se např. pití teplého kozího mléka a šťávy vyvařené z fiků. K tomu se měla přikusovat lékořice, přičemž se nemocný měl vyvarovat se zimy a konzumace drůbeže i slaných pokrmů.<sup>185</sup> Pomáhat při součotinách mělo také požívání mandlové polévky či kaše s cukrem, pití slézové vody nebo vína s rozemletými lískovými oříšky, které se doporučovalo jíst i samotné.<sup>186</sup> Další z receptů vypisuje jako lék proti tuberkulóze prach ze sušených vlčích jater užívaný v teplém pivě. Tento recept se liší podle pohlaví pacienta – pokud byl pacientem muž, měla se použít játra vlčího samce, kdežto pokud byla pacientkou žena, játra se měla odejmout vlčí samici.<sup>187</sup> Jako léčiva proti této chorobě se používaly i různé masti, jimiž se potíral hrudník a které se užívaly i k přípravě flastrů. Masti se nejčastěji vyráběly z másla a několika druhů sádel najednou (psího a vepřového sádla, sádla z hovězích či koňských „hnátů“ a co možná nejstaršího sádla), jež se škvařily a svářely s bylinkami (nejobvyklejšími rostlinami k tomuto účelu používanými byl yzop, vavřík, rozrazil a jaterník). Základ masti někdy tvořil rovněž med.

Čtvrtou a poslední nakažlivou chorobou (nebo alespoň onemocněním, které je konkrétně pojmenované a identifikovatelné jako infekční), jíž se lékařské rukopisy věnují, je hepatitida, v manuskriptech označována jako žloutenka, což je ale pouze jeden z příznaků hepatitidy. Žloutenka bývá nazývaná rovněž jako „*žloutenice*“. Terapie hepatitidy, tedy spíše jednoho jejího symptomu – žloutenky, se soustředila hlavně na podávání léčivých nápojů, které se vyráběly opět z vína a bylin. Místo vína se někdy používala voda či pivo – např. se měl užívat šafrán rozpuštěný ve vodě. Kromě šafránu se používal k léčbě žloutenky

<sup>184</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 57<sup>v</sup>.

<sup>185</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 170. Pití teplého kozího mléka je doporučováno i v rukopisu klatovského muzea: Muzeum Klatovy, RK 80, f. 58<sup>f</sup>.

<sup>186</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 104.

<sup>187</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 78<sup>v</sup>.

také „*celidon*“,<sup>188</sup> který měl mít pozitivní účinky po svaření s vínem, ale mělo pomáhat i jeho vložení do bot pacienta.<sup>189</sup> Nemocnému se mělo mimo nápoje podávat vařené jablko naplněné myrhou, šafránem a kadidlem.<sup>190</sup> Jablko se mělo užívat i syrové naplněné bílým akštejnem.<sup>191</sup> K vyléčení žloutenky mělo přispět také tření celého těla klasy ječmene a koupel ve vodě, v níž se vařilo žito.<sup>192</sup>

### 3. 8 Parazitická onemocnění

Choroby způsobené parazity a paraziti samotní byly vcelku častým problémem. Lidi trápili parazité trávicího traktu i parazité kožní, tedy různé vši, zákožka svrabová, štěnice, škrkavky, roupy, tasemnice a podobně, přičemž mezi sebou byly jednotlivé druhy především střevních parazitů jistě často zaměňovány (už jen podle toho, že někdy jsou souhrnně označovány jako „hlísti“). Stejně tak je nejisté i označení sarkoptózy (v rukopisech je nazývána dodnes používaným slovem „svrab“ a „prašivost“), tedy onemocnění způsobované zákožkou svrabovou, jelikož jeho příznaky mohly někdy být zaměněny s jinou kožní chorobou. Mezi parazity by se dal zařadit i škvor, o němž se věřilo, že zalézal lidem do ucha a tam škodí. O něm jsem ale psala v podkapitole věnované smyslovým orgánům, takže se způsobům jeho „vyhánění“ zde již věnovat nebudu.

Návody na léčbu onemocnění způsobovaných vnitřními parazity, jež jsou uvedeny v lékařských sbornících, prezentují několik různých druhů medikamentů k tomuto účelu užívaných. Používaly se tak např. „flastry“, které se nemocnému přikládaly břicho. Jeden takový se připravoval z volské žluči, prášku z aloe a pelyňkové šťávy, přičemž „*flastríček*“ neměl být větší než tolar.<sup>193</sup> Vyráběly se ale i prachy, jež se konzumovaly v teplém pivě a jiných nápojích. Tyto prachy byly připravovány nejčastěji ze spálených či usušených a následně stlučených

<sup>188</sup> Celidon je název užívaný ve staré češtině pro označení byliny vlašovičnick větší (*Chelidonium majus*), orlíček obecný (*Aquilegia vulgaris*) či orsej jarní hlíznatý (*Ficaria verna*). I. Rystonová, *Průvodce*, s. 83.

<sup>189</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 217.

<sup>190</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 128.

<sup>191</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 74<sup>r</sup>. „Akštejn“ je staročeské označení jantaru či magnetititu. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 8. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>192</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 53<sup>r</sup>–53<sup>v</sup>.

<sup>193</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 19<sup>v</sup>.

z rostlin (např. cicváru, broskvových lístků a byliny zvané „jelení roh“, což je snad vranožka).<sup>194</sup>

Někteří „červi“ se mohli uhnízditi i pod nehty. Proti nim mělo pomáhat např. popíjení teplého mléka, v němž se předtím vyvařil česnek.<sup>195</sup> Česnek byl k léčbě této nemoci používán i např. pro výrobu masti (společně s vaječným bílkem a léčivkou ločidlo čertovo lejno neboli „*Teyfelskoth*“).<sup>196</sup>

Dalším parazitickým onemocněním je svrab, který postihuje lidi i zvířata, pro jejichž léčbu byla využívána stejná léčiva jako pro lidi. Tato kožní choroba byla nejčastěji léčena pomocí všelijakých mastí a louhů, jimiž se potíraly postižené tělesné partie. Nejčastější přísadou těchto léků byly opět bylinky (routa, kopřiva, vavřín aj.), přičemž základ masti tvořivalo sádlo, různé rostlinné oleje, vosk či máslo. Prašivinu mělo vyléčit i potírání těla „těstem“ vyrobeným z upečeného černého šneka.<sup>197</sup>

### 3. 9 Ženské nemoci a neduhy

Zvláštní prostor v samostatných kapitolách je v některých rukopisech poskytován problematice onemocnění ženských pohlavních orgánů (nazývaných v lékařských rukopisech v některých případech slovem lůno ale často také pouze všeobjímajícím zájmenem „ta“) a prsou, přičemž se rady zaměřují na poruchy menstruačního cyklu, těhotenství, rizika při porodu, neduhy v šestinedělí a potíže s kojením. Některé recepty pro ženy měly fungovat pro vícero ženských nemocí. Návody se také věnují životosprávě žen (především gravidních) a prevenci. I pokud není této záležitosti vymezena vlastní kapitola, vyskytují se recepty pro ženy v podstatě ve všech lékařských sbornících.

Neduhy postihující ženské prsy jsou v rukopisech často zmiňovány v samostatných oddílech, přičemž takových kapitol může být i více – jako např. v jednom z rukopisů táborského archivu,<sup>198</sup> v němž jsou zdravotní potíže ženských prsů rozděleny do dvanácti oddílů podle jednotlivých neduhů. Nejvíce

<sup>194</sup> Vokabulár webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 28. 1. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>195</sup> SOKA Tachov, Sběrka rukopisů, rukopis č. 2.

<sup>196</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 223.

<sup>197</sup> Tamtéž, p. 156.

<sup>198</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198.

receptů se věnuje léčbě otoků, zánětů, vředů a zatvrdlin. Značná část rad je zaměřena na problémy s kojením matek i kojných (nedostatek mléka a podpoření jeho tvorby, zastavení laktace, otoky a záněty prsů souvisejících s kojením a bolesti). Mimo tyto problémy se recepty věnují také velkým ňadrům, a to návodům na jejich zmenšení či zastavení jejich růstu – tomu se ale budu věnovat v podkapitole o kosmetických problémech.

Bolavá a zanícená ňadra postihovala všechny ženy, a to hlavně ženy kojící. Léčily se především přikládáním léčivých obkladů natíraných mastmi ze směsí z olejů, másla a někdy i vosku a medu, do nichž se (ne vždy) přidávaly byliny. „Flastry“ se vyráběly i jen z rozetřených a případně i tepelně upravených rostlinek (např. kmínu). Zánět ženským prsou mělo zahánět i jejich nakuřování kouřem z lněného semene.<sup>199</sup> Proti „zlým prsům“ a boulím na nich, které se zaněcují, mělo pomáhat i např. přikládání kaše vyrobené ze strouhanky, mléka, heřmánkového květu a sušeného slézu. Kaše se měla co nejhorčeji natřít na kus látky a tak přikládat na prs.<sup>200</sup> Další skupina návodů se zabývá léčbou nedostatku mateřského mléka, která spočívala především v podávání léčivých nápojů, jejichž základní surovinou bývalo pivo či mléko a léčivky (např. kopr a hřebíček). Používaly se rovněž různé prachy vyráběné nejčastěji z bylin, jež se sypaly do nápojů i pokrmů. Laktaci mělo podpořit také požívání topinek vyrobených ze sušené žemle s kozím mlékem a zapíjení toho starým pivem či jiným nápojem.<sup>201</sup> Jiný návod doporučoval pro posílení „slabého mateřského mléka“ (mleziva) po porodu ovázat ženě krk zeleným španělským hedvábím, které se mělo přikládat také na hrudník novorozence.<sup>202</sup> Řešil se i opačný problém, kdy žena měla mléka příliš a „rozedmuly se jí cecky“. Tento problém mělo vyřešit např. přikládání středu chleba namočeného v celerové („opichové“) šťávě na prsa či pokládání lněného semene nebo oleje na prsy, mezi něž se měl vsypat popel ze spálených žaludů.<sup>203</sup>

Největší část rad věnovaných ženskému lékařství je zaměřena na léčení nemocí dělohy neboli „matky“, těhotenství a porod. V již zmíněném rukopisu

---

<sup>199</sup> AMP, 4f142, p. 629.

<sup>200</sup> Tamtéž, p. 631.

<sup>201</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 184.

<sup>202</sup> SOkA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 2<sup>v</sup>.

<sup>203</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 44<sup>f</sup>.



táborského archivu jsou kapitoly zaměřené na gynekologické potíže a porodnictví uvedeny zvláštním „ohlášením“: „*Pobožný čtenáři především se vsí uctivostí se ohlašující žádáme, že na lékařstvích již následujících a na neduhy oudův rodících [...] horšiti se nebudeš, nebo sa u prostředkové od samého pana Boha nařízení sami v sobě dobří lidem v řádném maželství [!] postaveným potřební a užiteční [...]*“.<sup>204</sup> Nejhojněji se v rukopisech vyskytují recepty na masti, bylinné vody, obklady, pokrmy (hlavně polévky) a nápoje proti otokům dělohy, nadýmání těhotných žen, nedostavenému či naopak příliš silnému menstruačnímu krvácení, které bývá označené např. „*tajná*“, „*přirozená*“ nebo „*ženská nemoc*“, „*čmíra*“ či „*květ*“, zatvrdlinám a bulkám v podbřišku, vřídkům, bradavicím a bolestem. Rovněž se ve sbornících vyskytují rady pro léčbu výhřezu dělohy, které doporučují všelijaké postupy. Například v rodinné kronice sušického tkalcovského rodu Podlešniců se radí k vyléčení tohoto stavu pacientkám čichat k pižmu nebo nakuřovat postižené místo nad výpary z terpentýnu umístěného na žhavém uhlí.<sup>205</sup> V manuskriptech jsou uvedeny dále rady k ulehčení porodu, kterým se budu věnovat níže, a v jednom případě i vyvolání potratu, k němuž mělo dojít po pravidelné konzumaci muškátových oříšků, hřebíčků a mandlí zapečených v chlebu.<sup>206</sup>

Největší množství receptů na léky pro „matku“ vypisuje návody na přípravu všelijakých léčivých vod prospěšných děloze. Připravovaly se z bylin, a to nejčastěji z meduňky a rozmarýnu, ale přidávaly se i jiné léčivky (muškátový květ, kardamom, kubéba či rostlina zvaná „*Sonnabend Gürtl*“).<sup>207</sup> Kromě vod se pro posílení, počištění a zahnání různých neduhů dělohy připravovaly léčivé bylinné koupele. Jedna taková koupel vytvářela tak, že se do žitného chleba zapekly vonné léčivé rostliny (opět se používala meduňka a rozmarýn, dále řimbaba a levandule). Tento chléb se pak nakrájel přímo do lázně, která musela být teplá, ale nikoliv horká, v níž se žena měla alespoň hodinu koupat.<sup>208</sup> Vedle těchto neduhů ženských pohlavních orgánů je v rukopisech zmiňována ještě jedna

---

<sup>204</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 264. Stejně tak Muzeum Soběslav, R 57, f. 124<sup>v</sup>.

<sup>205</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 55.

<sup>206</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 76<sup>f</sup>.

<sup>207</sup> Slovo „Gürtl“ označovalo pelyněk černobýl (*Artemisia vulgaris*), tak snad se jedná o tuto bylinu. Josef Franta Šumavský, *Deutsch-böhmische Wörterbuch I*, Praha 1844, s. 973.

<sup>208</sup> Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury, p. 56.

nemoc, a to nemoc „bílá“. Bílá (nebo také bledá) nemoc mohla být ve většině případů, kdy je v rukopisech uvedena, spíše spojována s chudokrevností či celkovou slabostí doprovázenou pobledlostí kůže, ale např. v jednom<sup>209</sup> případě je spojována s „bílým tokem“, což ukazuje na nějaký zánět, kvasinkovou infekci nebo jiné onemocnění spojené s chorobným vaginálním výtokem. Tento „tok“ byl léčen obklady z kafru, bylinných šťáv a vod a příkládáním „akštejnu“.<sup>210</sup> Některé z těchto receptů měly být nápomocny i při samovolnému výronu semene u mužů.

Menstruace bývá v rukopisech označována, mimo výše zmíněné názvy, také jako ženin „čas“. Problémy s menstruačním cyklem se léčily všechny podobně a některé recepty přímo doporučují používat jeden léčebný přípravek k terapii téměř všech ženských obtíží. Nejčastěji jsou v rukopisech uváděny návody na zastavení příliš dlouhého a silného krvácení doprovázeného bolestmi a naopak vyvolání opožděného krvácení. Nejčastějším způsobem léčby těchto neduhů bylo podávání bylinek, jako je např. podražec, černobýl, šalvěj či routa, v nápojích (hlavně vodě a pivě), ale např. pro vyvolání menstruačního krvácení se doporučovalo třeba i čichání par ze směsi octa a síry<sup>211</sup> nebo požívání kozího masa svařeného se slaninou a zázvorem v červeném víně.<sup>212</sup> Rukopis píseckého a klatovského muzea pak poskytuje životosprávné rady menstruuujícím a nemocným ženám, které „*najprve se má varovati všeho, což mekčí, jakožto mlíčných věcí a ovoce, starého piva, všech věcí ječmenných a pakli může nejvíce statku manželského má se varovati, item těchto věcí má požívati: na čitrobu*<sup>213</sup> *má píti aquavitu a potom, může-li, se zdržeti od jídla za celý den od pítí.*“ Také se měl požívat prach ze štíčních čelistí s vejcem vařeným natvrdo a zapíjet to dobrým vínem.<sup>214</sup>

Neduhy a onemocnění těhotných žen, které bývají nazývány také „*břichaté*“, se v lékařských sbornících vykytují společně s radami k usnadnění

---

<sup>209</sup> Ve skutečnosti ve dvou případech, ale rukopis soběslavského muzea, R 57 a SOKA Tábor, inv. č. 198 jsou stejného obsahu, a tudíž nejspíše opisy stejného tisku.

<sup>210</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 140<sup>v</sup> – 141<sup>v</sup>.

<sup>211</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 73<sup>f</sup>.

<sup>212</sup> Tamtéž, f. 72<sup>v</sup>.

<sup>213</sup> Na lačno (užívané dle vokabuláře webového i ve formě „*tščitroba*“ či „*tščútroba*“). Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 8. 2. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>214</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 184.; Muzeum Klatovy, RK 80, f. 70<sup>rv</sup>.

porodu a řešení komplikací při něm, vcelku pravidelně. Občas jsou v nich vypsány i rady k podpoření plodnosti a usnadnění početí. Tyto rady byly vztahovány pouze na ženy (u mužů se neřešila plodnost, ale – jak je psáno výše – problémy s erekcí a předčasnou ejakulací).

V porovnání s ostatními rukopisy, obsahuje velké množství rad určených pro těhotné a rodící ženy a ženy po porodu jeden z rukopisů Archivu města Plzně.<sup>215</sup> Ten mimo ně obsahuje také návod pro ženu, která nemůže počít. Tento recept radil ženě, aby „užívala žilu od jelena, co mezi matkama božíma zabítý jest, však tu žilu vzít, co skrze ní močí, a jelení skok,<sup>216</sup> to nastrohati a dáti užívati a tři ocásky od zajíčka spáliti a taky užívati“.<sup>217</sup> Další návody vypisují recepty především na léčivé nápoje, jejichž konzumace měla k početí napomoci. Nápoje byly připravovány opět hlavně z bylin a vína. Své využití měla mít např. petržel svařená v bílém víně.<sup>218</sup> Neplodnost mohla být léčena také nakuřováním pohlavních orgánů kouřem z páleného kadidla, myrhy a šafránu a semene byliny koukolu.<sup>219</sup>

Rady pro již těhotné ženy jsou zaměřeny na předcházení potratům, ulehčení budoucího porodu a ochrany plodu před možnými chorobami, které by jej mohly po narození napadnout – především božci neboli psotníku, kterýžto název byl používán ve vztahu k různým onemocněním, jež způsobovaly křeče (především padoucí nemoc)<sup>220</sup> nejen dětem, ale i dospělým a starým lidem. Této nemoci byla přisuzována velká množství dětských úmrtí (i smrtí starších lidí) a tudíž se jednalo o chorobu velmi obávanou.

Těhotné ženy se, pokud se řídily některými recepty, mohly vyvarovat porodním komplikacím a dokonce i porodním bolestem. Prevence těchto problémů spočívala povětšinou v pití léčivých bylinných nápojů, ale rostliny se měly konzumovat i samotné. Žena, „*kteřá v sobě čije dítě*“, měla například

---

<sup>215</sup> AMP, 4f142.

<sup>216</sup> Jelení skok je název v minulosti používaný pro vícero bylin: jelenku obecnou (*Elaphomyces granulatus*), lanýž pravý (*Tuber melanosporum*) a plavuň vidlačku (*Lycopodium clavatum*). I. Rystonová, *Průvodce*, s. 209.

<sup>217</sup> Tamtéž, p. 708.

<sup>218</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 142<sup>r</sup>.

<sup>219</sup> Tamtéž.

<sup>220</sup> A. M. Černá, *Staročeské názvy*, s. 110.

každý den požívat v jídle bylinku polej obecnou, což mělo vést k bezbolestnému porodu.<sup>221</sup> S těhotenstvím je rovněž spojená odvěká touha poznat pohlaví dítěte před narozením. Lidé se snažili toto tajemství odhalit všelijakými způsoby, jeden takový způsob vypisuje jeden z rukopisů píseckého muzea: „*Chceš-li věděti co žena v životu nese. Vezmi mléka jejího a vlí do teplé vody, jestli to mléko nepotune [!],<sup>222</sup> tehdy jest syn, pakli potone, jest dcera*“.<sup>223</sup> Ve sbornících se vyskytují také návody „*proti neobyčejné a nepřirozené chuti těhotných paní*“.<sup>224</sup> Návody v citovaném rukopisu doporučují k potlačení těchto chutí pojídat angrešt a citrony a popíjet šťávu a vodu z révového listí.<sup>225</sup>

Další rady se týkají zabránění potratu, a to především po různých úrazech či nadměrné fyzické námaze (běhu či zdvihání těžkých břemen), což bylo spojeno s poznáním, zda je plod stále živý. Když se žena obávala, že potratí, měla např. vypít vařenou směs medu a vlašských ořechů.<sup>226</sup> Med se doporučuje požívat i v jiném receptu, avšak tentokrát se do něj měly nastříhat spodní části sedmi husích per. Med se měl nabírat stříbrnou lžičkou a kromě brků se k němu měly přidat mandle a kopr.<sup>227</sup> Byly využívány rovněž různé nápoje připravované z rostliny zvané hadí kořen.<sup>228</sup> Další návod radí přikládat na břicho plát hovězího masa omytého v červeném víně, následně ohřátého na roštu a posypaného rozdrceným hřebíčkem, skořicí, muškátovými oříšky a květem a červeným korálem.<sup>229</sup>

Jak již bylo řečeno na začátku této podkapitoly, vyskytují se v rukopisech rovněž recepty na léčiva, která mají vyvolat, urychlit a usnadnit porod. Tyto medikamenty měly nejčastěji podobu bylinných nápojů. Rostliny se buď v tekutině vařily či se přidávaly usušené ve formě prachu do vína či piva. Používalo se také nakuřování kouřem z rostlin, například aloe.<sup>230</sup> Nakuřování mělo pomoci i porodu placenty – blahodárný kouř se připravoval z rezných otrub

---

<sup>221</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 74<sup>f</sup>.

<sup>222</sup> Tj. pokud mléko neklesne ke dnu.

<sup>223</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 182.

<sup>224</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 142<sup>v</sup>.

<sup>225</sup> Tamtéž.

<sup>226</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 74<sup>f</sup>.

<sup>227</sup> AMP, 4f142, p. 701.

<sup>228</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 142<sup>v</sup> – 143r.

<sup>229</sup> SOkA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 13<sup>f</sup> a 17<sup>v</sup> – 18<sup>f</sup>.

<sup>230</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 182.

a „akštejnu“.<sup>231</sup> K témuž se využívalo i rostliny poleje, která se měla čerstvá dát rodičce rozžvýkat.<sup>232</sup> Vyskytuje se také návod k otočení plodu, jež by byl porozen koncem pánevním do normální polohy. Tato procedura spočívala v přiložení poloviny zaživa roztrhnuté černé slepice ženě na břicho. Pokud první polovina hned vystydla a plod se neotočil, měla se přiložit i druhá polovina, po kterémžto zákroku se již plod měl s určitostí otočit hlavou dolů.<sup>233</sup> K porodům se váže rovněž praktikování různých pověrečných léčebných metod, kterými se budu zabývat v příslušné kapitole. V jednom z rukopisů je vypsán také recept na léčení porodních poranění – především natržení hráze. Léčba probíhala napařováním parami z vody, v níž byl vyvařen chmel.<sup>234</sup>

Lékařské sborníky se věnují i době těsně po porodu, tedy šestinedělí, a to především komplikacím jakou jsou různé záněty, krvácení a podobně. Tyto problémy (společně snad s nějakými horečnatými onemocněními šestinedělek) jsou někdy nazývány „raná nemoc“. Toto onemocnění bylo léčeno např. nápojem z piva svařeného s kořenem a listy jahodníku a „zájemným kořením“.<sup>235</sup>

Jeden ze zápisů navíc předkládá návod jak poznat, zda je dívka panna: „*Prušáci praví, že se nachází akštejn tak čistý jako křišťál a že tu moc má zjevovati, kteráby děvka neb služebnice pravou pannou byla, a neb nebyla, nebo když se některý dá ten akštejn na čitrobu v víně vypitý, není-li pravá panna, musí ihned vodu pustiti*“.<sup>236</sup>

### 3. 10 Dětské lékařství

V některých rukopisech se vyskytují recepty na léčiva na všelijaké choroby, které postihují i dospělé, s tím rozdílem, že tyto medikamenty byly určeny speciálně pro děti. Některé zápisy jsou zaměřeny na léčbu a prevenci specifických chorob a neduhů postihujících děti – ať už se jedná o psotník či různé problémy postihující novorozence, kojence a batolata. Rad k terapii

<sup>231</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 76<sup>f</sup>.

<sup>232</sup> Tamtéž.

<sup>233</sup> AMP, 4f142, p. 709.

<sup>234</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 185.; Muzeum Klatovy, RK 80, f. 75<sup>f</sup>.

<sup>235</sup> Tamtéž.; Muzeum Klatovy, RK 80, f. 74<sup>v</sup>. „Zájemné koření“ je starý název užívaný pro rostlinu jestřábník chlupáček (*Hieracium pilosella*). I. Rystonová, *Průvodce*, s. 616.

<sup>236</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 282.

„chorob dětinských“ je v lékařských sbornících relativně málo, avšak mají široký tematický rozptyl – věnují se téměř všem chorobám (od horečky, přes kašel a zažívací potíže, po již zmíněný psotník) – a svým obsahem se téměř vůbec neliší od rad k léčbě dospělých, proto zde uvedu jen některé vybrané návody. Některé recepty jsou pak určeny nejen pro děti, ale i staré lidi.

Jedním z takových neduhů jsou bolesti při růstu prvních zubů. Když se bolesti objevily, měly se pro jejich potlačení dítěti pomazávat dásně krví z hlavy mladé slepice.<sup>237</sup> Dalším receptem na medikament pro malé děti je návod na přípravu léku proti „bělmu“ na očích, tedy nějakému zakalení oka. Jeho terapie spočívala v omývání očí vodou svařenou s koukolem polním.<sup>238</sup> Vykytují se i recepty na léčiva proti kašli. Tyto léky mívaly často podobu sirupů a sladkých pilulí, které se připravovaly z bylin (např. šafránu), cukru a másla.<sup>239</sup> K oslazení léčiv se používala rovněž lékořice.<sup>240</sup> Vyskytují se i návody proti „zamlkání“ dítěte. Podle jednoho z nich měla matka pít pivo s nastrohaným muškátem, což se snad mělo skrze mateřské mléko dostat až k dítěti.<sup>241</sup> Další pak doporučuje dítě koupat ve vodě, v níž byl vyvařen zvoneček, černobýl, polej a rmen.<sup>242</sup> V jednom z rukopisů Archivu města Plzně je vypsán i návod na „občerstvení“ novorozence, „který na svět mdlý přide, že nevědí, je-li živý“. Děťátko mělo přijít „k sobě“, když se potíralo teplým vínem, což bylo nutné, „aby bába dycky každá měla na paměti, když při rodící ženě jest“.<sup>243</sup>

Nejvíce rad týkajících se dětí se vztahuje k léčbě psotníku, neboli božce, a všelijakých křečí. Psotník byl někdy nazýván také leknutím, které bylo rovněž považováno za jeho příčinu. Psotníku se podle rukopisu dalo předcházet již v těhotenství, což je uvedeno v předchozí podkapitole. Zároveň jsou ve sbornících vypsány rady k předcházení psotníku u dětí hned po narození. Jako prevence této choroby mělo sloužit podání třech vaječných „oček“ (snad žloutků) novorozenci, což mělo vést k tomu, že dítě nikdy za svůj život psotník nedostalo.<sup>244</sup> K samotné

<sup>237</sup> Muzeum Soběslav, R 114, f. 48<sup>v</sup>.

<sup>238</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 19<sup>v</sup>.

<sup>239</sup> AMP, 4f142, p. 225.

<sup>240</sup> Tamtéž, p. 225–226.

<sup>241</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 102<sup>v</sup>.

<sup>242</sup> Tamtéž.

<sup>243</sup> AMP, 4f142, p. 703.

<sup>244</sup> Tamtéž, p. 709.

léčbě psotníku se používaly různé prachy (např. z levého oka zajíce),<sup>245</sup> jež se podávaly buď v nápoji či samotné, bylinné vody (např. jahodová či lipová) a šťávy,<sup>246</sup> které se dítěti dávaly vypít.

### 3. 11 Kožní choroby a neduhy, kosmetické vady

Tato podkapitola je věnována problematice léčení infekčních i neinfekčních kožních chorob a odstraňování všelijakých kosmetických vad pokožky, vlasů i ženských prsů.

V lékařských sbornících se návody pro léčbu bradavic, kuřích ok, kožní růže a různých vyrážek, v rukopisech nazývaných „neštovice“, „uhry“, „zbadání“ či „nečistá tvář“, pod kterýmižto názvy se mohla skrývat všemožná onemocnění – např. akné, ekzémy nebo jakákoli infekční choroba postihující kůži (např. plané neštovice), vyskytují často. Terapie těchto chorob spočívala ve valné většině případů v pomazávání postižených míst léčivými mastmi, přikládáním obkladů a omývání či potírání kůže bylinnými vodami. Léčivé masti se nejčastěji připravovaly z rostlin, ale používala se také síra. Síra se stloukla s vavřínovými listy, zázvorem a bílým kadidlem, ke směsi se přidaly bílky a touto kaší se měla na noc mazat „uhřívá tvář“.<sup>247</sup> Z prachu z listů vavřínu se k léčbě „uhrů“ rovněž vytvářela mast svařením těchto listů se sádlem.<sup>248</sup> „Uhry“ mělo zahánět i potírání pleti šťávou z listů jahodníku.<sup>249</sup> Ten „komu se tvář ospe [!] neštovicemi“ si zas měl obličej omývat teplým louhem z čekanky a přikládat na ni látku potřenou střídou (vnitřní částí chleba).<sup>250</sup> Proti „neštovicím dětinským“ mělo pomáhat i popíjení „bobrového stroje“.<sup>251</sup> „Lišeje“<sup>252</sup> i pihy a „fleky“ na tváři mělo léčit potírání pleti šťávou z bedrníku.<sup>253</sup> Dalšími kožními neduhy jsou bradavice a kuří oka (neboli „kuří řiti“), jež se v mnoha případech léčily stejnými způsoby. Mělo proti nim pomáhat přikládání „flastru“ z kadidla, octa a smoly či směsi octa

<sup>245</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 107.

<sup>246</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 102<sup>v</sup>.

<sup>247</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 91.

<sup>248</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 31<sup>f</sup>.

<sup>249</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 91.

<sup>250</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 31<sup>f</sup>.

<sup>251</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 200, f. 51<sup>f</sup>.

<sup>252</sup> Lišeje je snad označení pro nějaký ekzém či vyrážku.

<sup>253</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 91.

a popela z vrbové kůry.<sup>254</sup> Doporučuje se také přikládání osoleného pšeničného kvasu, který „*k sežrání přivádí všelike nežidy, kuří nohy a bradavice schání*“.<sup>255</sup> K léčbě onemocnění zvaného růže pak jeden z receptů radí použít „*ten modrý papír od cukru*“, který se měl potřít kafrem a „*plavajzem*“<sup>256</sup> a přikládat k tváři. Potom se měl obličej nakuřovat nad kafrem a žlučí a opět přiložit zmíněný papír.<sup>257</sup>

Velké množství rad pro odstranění vad na kráse obsahuje rukopis klatovského muzea RK 80. Nejčastěji v něm uváděnou „vadou“ jsou pihy. Návody doporučují ke zbavení se pih potírat tvář např. směsí medu a mateřského mléka či různými směskami zvířecích výkalů (myších, býčích) s olejem, octem nebo vínem. K medu se přidávaly také bylinky (např. řeřicha).<sup>258</sup> Za vadu tváře byla považována i zabarvení pokožky do tmavšího odstínu. Žádoucí byla tedy naopak pleť bledá, i když jeden z receptů radí i jak docílit „barevné tváře“ (zde je ale nejspíše myšleno vytvoření „zdravíček“ na tvářích). Zbarvit tvář mělo její pravidelné pomazávání směsí vajec a octa,<sup>259</sup> kdežto bílé tváře se mělo docílit používáním mýdla vyrobeného z libečku, všedobru, koprového kořene a benátského mýdla.<sup>260</sup> Další z receptů, jež radí, jak udělat tvář pěknou a bílou („*shön und weiß*“), doporučuje naložit na jeden den kost do silného octa, čímž se měla potírat pleť. Obličej se pak měl omývat teplou vodou, přičemž zmíněná směs se měla i pít.<sup>261</sup>

Kromě obličejů byla pozornost věnována také vlasům. Recepty na zkrašlovací prostředky pro vlasy se vyskytují velmi zřídka. Návody radí především omývat kštici různými bylinnými louhy. Vyskytují se i rady pro podpoření růstu vlasů. Vlasy měly počít růst např. po pravidelném pomazávání hlavy mastí ze šťáv z bylinky starčeku, vrbového listí a břechťanu.

---

<sup>254</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 47.

<sup>255</sup> Tamtéž.

<sup>256</sup> „*Plavajz*“ či *plavajs* je výraz užívaný pro olovený prášek nebo bylinu olovenec (*Plumbago*). Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 6. 4. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>257</sup> AMP, 4f142, p. 433.

<sup>258</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 32<sup>r</sup>.

<sup>259</sup> Tamtéž, f. 33<sup>r</sup>.

<sup>260</sup> Tamtéž.

<sup>261</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 92.



Tyto šťávy se svařily s „ozimním semencem,<sup>262</sup> a vodou. Výsledná směs se smíchala s na prach spáleným ječným chlebem a sádlem či medem.<sup>263</sup> Další návod pak říká, že „*to je jistý a pravdivý, že když myší čisté lejno z medem rozetřené a s tím hlavu namažeš, že vlasy rostou, které od nějaké nemoci vyšly, neb jindá*“.<sup>264</sup>

Výše je rovněž zmíněna existence rad pro kosmetické „vady“ ženských prsou. Jedinou takovou „vadou“, která je v rukopisech (respektive v jednom rukopisu) zmiňována, jsou velká ňadra. Vyskytují se pouze dva návody týkající se zmenšení prsů. Jeden z nich jsem již popsala v kapitole věnované rostlinám používaným k léčení. Tento způsob spočíval v potírání ňader šťávou z bolehlavu.<sup>265</sup> Druhý recept je spíše takovým doporučením pannám, jež by chtěla „*míti malé cecky*“. Taková panna se měla vyvarovat přílišné konzumaci vepřového masa (obzvláště uzenin) a měla se vyhýbat „*mládecům a pacholkům, aby ji nemnoho takové cecky mačkali*“.<sup>266</sup>

### 3. 12 Problémy pohybového aparátu

Neduhům pohybového aparátu, jež nebyly způsobeny úrazem, se lékařské sborníky téměř nevěnují. Jedinou chorobou postihující tuto tělesnou soustavu, která je v rukopisech poznamenávána celkem pravidelně, je dna, nazývaná rovněž pakostnice či podagra, pod kterýmžto názvem se mohou skrývat i jiná revmatických onemocnění a artritických bolestí. Dalším takovým neduhem je vyhřeznutí ploténky neboli houser.

Bolesti končetin a dna byly léčeny natíráním postiženého místa všelijakými mastmi nebo sádlem, napařováním a omýváním léčivými vodami. Bolavé končetiny se měly také obkládat na prach roztlučenými kaprad'ovými listy a následně polévat dřevěným olejem.<sup>267</sup> K medikaci revmatismu doporučuje jeden zápis užívat tzv. „*Holoways Pillen*“, jež měly být k dostání v každé lékárně (dokonce jsou zde vypsány i ceny za krabičku plnou těchto pilulek – v roce 1855

<sup>262</sup> Snad jáhly či pšenice setá. I. Rystonová, *Průvodce*, s. 384, 492.

<sup>263</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 11<sup>f</sup>.

<sup>264</sup> Muzeum Netolice, 1NE 35, p. 50.

<sup>265</sup> Tamtéž, f. 43<sup>f</sup>.

<sup>266</sup> Tamtéž, f. 43<sup>v</sup>.

<sup>267</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 143.

se daly zakoupit za různé peníze, a to od 50 krejcarů po 3 zlaté a 10 krejcarů).<sup>268</sup> Houser se léčil rovněž mastmi vyráběnými ze sádla a bylinek. Jedna z mastí se však míchala i z alkoholu, mýdla a míšenských jablek.<sup>269</sup>

### 3. 13 Následky úrazů, otrav a napadení zvířetem

Součástí několika málo lékařských sborníků jsou také návody na přípravu léčiv a ošetřování různých podlitin, popálenin, mechanických poranění kůže, podkoží i ran hlubokých způsobených bodnými, střelnými či palnými zbraněmi. K těmto zraněním se přidružují poranění způsobená napadením zvířaty, a to nejčastěji hady, žábami a „vzteklými“ psy i kočkami, z čehož vyplývá, že se příslušné recepty věnují rovněž léčbě otrav jedy a medikaci virového onemocnění vztekliny či otravy krve (sepsy). Někdy bývají součástí rukopisů rovněž návody na určení závažnosti poranění – především, zda je rána smrtelná či nikoli.

Jedním z nejběžnějších poranění byli a jsou podlitiny, přesto se léčbě těchto zranění žádné lékařské rukopisy, vyjma kroniky rodiny Podlešnicovy ze sušického muzea (P 73), nevěnují. Léčily se obklady, mastmi a mazáním postiženého místa rostlinnými šťávami. Modřiny se léčily pomazáváním šťávou z hlávkového zelí, směsí medu a octa či přikládáním roztloučených vlašských ořechů.<sup>270</sup> Dalšími běžnými zraněními byla různá poškození kůže a podkoží způsobená třením při chůzi a jiné fyzické námaze. Mezi ně patří mozoly, otlaky, vředy a opruzeniny. Těmto neduhům se ovšem věnuje pouze malá část sborníků. Jejich léčba spočívala v aplikaci mastí a obkladů. Mozoly se např. léčily „flastry“ potřenými směsí oleje, vosku, žitné mouky a moči malého dítěte či pepře a „měkké smoly“ (tj. pryskyřice).<sup>271</sup> „*Proti vlku*“<sup>272</sup> v *zadku z daleké chůze*“ mělo pomáhat zasypaní postiženého místa roztloučenou borovou kůrou.<sup>273</sup> Léčbu otlaků

<sup>268</sup> Muzeum Klatovy, RK 91, nefoliován – zápis č. 31.

<sup>269</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 140.

<sup>270</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 42.

<sup>271</sup> Tamtéž, p. 46.

<sup>272</sup> Vlk je označení pro vřed či opruzeninu. A. M. Černá, *Staročeské názvy*, s. 91.

<sup>273</sup> Muzeum Soběslav, R 57, f. 100<sup>v</sup>.

z bot pak předkládá jeden z rukopisů klatovského muzea. Tyto otlaky byly léčeny mastí z cibule a slepičího sádla.<sup>274</sup>

Obdobně jako výše uvedené neduhy byly ošetřovány i zlomeniny končetin a vymknutí z kloubů. K jejich uzdravení a redukci otoku byly používány všelijaké obklady pomazávané jednoduchými mastmi a napařování bylinnými vodami. Vymknutí končetin z kloubů se léčilo např. kostivalovou mastí (z kostivalu a sádla), které se natíralo na modré sukno a přikládalo na zranění či parami z vody, v níž byl vyvařen „*pětiprstek*“.<sup>275</sup> Zlomené ruce či nohy se pak obkládaly „*flastry*“ potřenými sádlem smíchaným s kořínky bezu chebdí neboli „*chebdového koření*“ („*ješto jsou tenčí co vlasy*“).<sup>276</sup>

Otevřené rány různého původu (hlavně sečné) se léčily mastmi podobnými těm určeným pro léčbu zlomenin (tj. ze sádla, případně vaječného bílku, a bylin). Na rány se rovněž přikládaly roztlučené čerstvé kopřivové listy.<sup>277</sup> Kopřiva se takto používala i k zastavení krvácení.<sup>278</sup> Krvácení z ran se zastavovalo i potíráním směsí z bílků a bylinek (aloe, bílého kadidla) či se bílek na rány dával samotný nabalený na konopných koudelích.<sup>279</sup> Hojení ran způsobených postřelením kulkou nebo šípem mělo pomoci pití vína, v němž se tři dny louhovala pivoňka, či pokládání květu vavřínu na ránu, přičemž se měl člověk koupat v horké lázni.<sup>280</sup> Posledně citovaný rukopis obsahuje i návod na stanovení závažnosti poranění. Člověk, který chtěl vědět, „*může-li živ býti, čili od těch ran umře*“, měl večer ve víně vypít na prach stlučený „*akštejn*“. Potom již nesměl nic jíst. Druhý den ráno se rána zkontrolovala. Pokud byl v ráně vidět „*akštejnový*“ prach, znamenalo to, že člověk jistě umře, pokud ne, mělo smysl jej léčit.<sup>281</sup> S hojením ran souviselo i „*přemnožení*“ či infekce granulační tkáně, jež se při hojení vždy tvoří a z níž vzniká nová tkáň. Granulační tkáň je v rukopisech nazývána „*vojenské maso*“. To se mělo zasypávat cukrem smíchaným s moukou,

<sup>274</sup> Muzeum Klatovy, RK 42, f. 5<sup>r</sup>.

<sup>275</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 95<sup>v</sup>.; Pětiprstek je název bylinky mochna plazivá (*Potentilla reptans*), jež je zvaná také pětílístek. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 24. 3. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>276</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 95<sup>v</sup>.

<sup>277</sup> Tamtéž, f. 104<sup>r</sup>.

<sup>278</sup> Tamtéž, f. 105<sup>r</sup>.

<sup>279</sup> Tamtéž, f. 105<sup>r</sup>.

<sup>280</sup> Tamtéž, f. 104<sup>v</sup>.

<sup>281</sup> Tamtéž, f. 104<sup>v</sup>.

„co se [nalézá] pod chlebem upečeným černým u spodní kůry“.<sup>282</sup> Na „vojenské maso“ se měla přikládat i slaná topinka či se mělo pomazávat mastí z oleje, medu a scezené vody, v níž se vyvařila vypálená hlína s octem a tykví.<sup>283</sup>

Dalšími poraněními zmiňovanými v lékařských rukopisech jsou popáleniny a opařeniny, jež byly léčeny stejnými způsoby. Ihned po spálení se na ránu měl nalít dřevěný olej a „distilovaná vápená vodička z lékárny“. Potom se již na popálené místo dával žloutek rozmíchaný ve lněném oleji.<sup>284</sup> Spáleniny se vůbec nejčastěji ošetřovaly různými oleji a živočišnými tuky. Jeden z receptů se věnuje léčbě následku zasažení bleskem („hromem“). Toto těžké zranění bylo léčeno, stejně jako obyčejné popáleniny, potíráním poškozeného místa vaječným žloutkem a lněným olejem.<sup>285</sup> Naproti tomu lehkým poraněním bylo spálení prstu voskem. Návod na ošetření tohoto poranění poskytuje jeden z rukopisů fondu Premonstráti Želiv SOA v Třeboni (v případě řeholních kanovníků to jistě bylo časté „zranění“). Zápis popálenému člověku doporučuje: „drž se [!] ten spálený prst na uchu ku konci (Ohrlappe)“, což mělo odstranit bolest.<sup>286</sup> Kromě popálenin jsou ve sbornících někdy vypsány rady pro léčbu omrzlin a oznobenin končetin (hlavně nohou). Tato poškození mrazem byla léčena potíráním mastmi a oleji, ale i koupelemi a parními lázněmi. Jedna taková se připravovala z omanového kořene a řepičku.<sup>287</sup> Oznobeniny („odzobeniny“) se měly také zasypávat moukou z vlčího hrachu.<sup>288</sup>

V některých rukopisech se vyskytují i návody k ošetření poranění způsobených zvířetem, většinou pokousání psem či „zdrápání“ kočkou. Člověka mohl také uštknout had nebo jedovatá žába. V takových případech se rána obkládala „flastry“ máčenými v dřevěném oleji, který býval smísený s bylinkami. Na rány se měla přikládat i hadí kůže.<sup>289</sup> Při „uštipnutí“ od hada mělo pomoci

---

<sup>282</sup> AMP, 4f142, p. 465.

<sup>283</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 105<sup>v</sup>.

<sup>284</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 49.

<sup>285</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 102<sup>f</sup>.

<sup>286</sup> SOA v Třeboni, fond Premonstráti Želiv, inv. č. 355, f. 487<sup>v</sup> (v novodobém číslování).

<sup>287</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 41.

<sup>288</sup> Muzeum Klatovy, RK 42, f. 5<sup>r</sup>. Vlčí hrách je název používaný pro několik rostlin, a to čičorku pestrou (*Securigera varia*), hrachor černý (*Lathyrus niger*), kozinec cizrnovitý (*Astragalus cicer*), kozinec sladkolistý (*Astragalus glycyphyllos*) či vikev (*Vicia*). I. Rystonová, *Průvodce*, s. 587.

<sup>289</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 111<sup>v</sup>.

popíjení vína svařeného se zelím.<sup>290</sup> V jednom z rukopisů jsou uvedeny také recepty na léčení „uštknutí od včely“, a to hlavně k zahnání bolesti. Ranka se potírala šťávou ze slézu či se na ni přikládala meduňka („*melisa*“).<sup>291</sup>

### 3. 14 Další neduhy a choroby (horečky, zimnice, „bledá nemoc“, otoky)

Mezi jinak nezařaditelné neduhy se řadí zimnice a horečky, tzv. „bledá nemoc“ (snad anémie) a „vodnatelnost“ čili zavodnění nebo otoky celého těla. Tato onemocnění nelze přiřadit k jiným oddílům, jelikož jsou to spíše symptomy jiných chorob a nepostihují žádný konkrétní orgán ale celé tělo.

Výrazem zimnice či „studená nemoc“ byly označovány horečnaté stavy a choroby a někdy jsou synonymem pro horečky.<sup>292</sup> V některých rukopisech jsou vypsány návody na léčbu několika druhů zimnic. Zimnice mohly být každodenní, „tajné“, nebo čtvrtodenní (malárie).<sup>293</sup> Poslední jmenovaná se měla nejčastěji projevat o člověka, který „*se velmi myje a pak víno silné mnoho pije anebo pivo a tu horkost dává, protože se srdce rozpaluje a zimnice strhne*“,<sup>294</sup> kdežto každodenní zimnice měla mít čtyři příčiny: „*nejprve od veliké zimy, od slévaného piva a od pití vlažného na lačný život, kdož nesmírně pije studený a od nedovařeného masa anebo upoceného, a když jest člověk v horké lázni a z ní vyjde do studena a zase do horka by se upotil*“.<sup>295</sup> Všechny zimnice se ve většině případů léčily podáváním nápojů vyráběných tradičně z bylin a vody (ale i octa či vína), nebo požíváním různých prášků rozmíchaných v alkoholickém nápoji. Jeden takový prášek se připravoval odlišně pro lidi rozmanité tělesné konstituce. Pro „silnou“ osobu se měl použít celý muškátový oříšek, kdežto pro člověka „mdlejšího“ a mladšího pouze polovina. Oříšek se nastrouhl a smísil s rozdrceným „páleným kamencem“.<sup>296</sup> Další prach se vyráběl z kostí z kapří hlavy, které „*jináč je menuji pakosti*“, jež se stloukly a pak podávaly v nápoji

---

<sup>290</sup> Tamtéž, f. 215<sup>v</sup>.

<sup>291</sup> Muzeum Sušice, P 73, p. 43.

<sup>292</sup> Výraz horečka – „Fieber“ nebo „Hitze“ – je používán především v německy psaných rukopisech. V česky psaných rukopisech se nejčastěji vyskytuje termín „zimnice“.

<sup>293</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, ff. 53<sup>v</sup>–55<sup>r</sup>.

<sup>294</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 130.

<sup>295</sup> Tamtéž.

<sup>296</sup> Pálený kamelec je výraz pro sirnou nebo draselnou sůl. Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 5. 4. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>. Recept uveden v: AMP, 4f142, p. 614.

nemocnému těsně před tím, než se zimnice projevila.<sup>297</sup> Do nápojů, konkrétně do pálenky nebo teplé polévky, se mělo přidávat také několik kapek (5, 6, 7 nebo 8) terpentýnového oleje.<sup>298</sup> Proti „tajné“ zimnici mělo zas pomáhat pravidelné ranní rozžvýkávání cicváru nebo zázvoru.<sup>299</sup>

„Bledá nemoc“<sup>300</sup> byl název označující nejspíše chudokrevnost neboli anémii, která se mimo jiné projevuje pobledlostí pleti. Návody pro léčbu tohoto onemocnění se v rukopisech vyskytují zřídka. K její léčbě se často používal „akštejn“, který se buď přidával v podobě prášku do nápoje (např. do levandulové vody) či se z něj vyráběl blahodárny kouř.<sup>301</sup> Nemocný se měl také napařovat v suché lázni nad výpary z pálicího se rozmarýnu.<sup>302</sup>

Posledním neduhem, který jsem zařadila do této podkapitoly, jsou otoky nazývané rovněž „vodnatelnost“ a „vodné tele“. Jeden z rukopisů klatovského muzea pak vypisuje příčiny vzniku této nemoci: „*nejprve stává se od velikého pití načítitrobu, druhe od velikého smradu, který se spekl mezi masem a koží, třetí kdyby se přílišně přes míru moč v měchejři zadrží, čtvrté od velikého utrápení [!] se na smilství, páté od jednoho červa zeleného, ješto se zarozuje v vodách března toho měsíce, když ten v vodě vypije, hned bude míti tuto nemoc*“.<sup>303</sup> Tato choroba se většinou léčila nápoji. „Truňky“ se připravovaly opět z částí bylinek a jejich šťáv či prachů (nejčastěji bylinných, např. z vinné révy)<sup>304</sup> Jeden z receptů pak doporučuje popíjení vína, v němž se louhoval křen.<sup>305</sup> Vyskytují se také nápoje, jež se nejen pily, ale potíralo se jimi i tělo. Takový nápoj byl připravován např. ze svařeného kozího mléka a česneku s vodou, k čemuž se přidal jitrocel.<sup>306</sup>

---

<sup>297</sup> AMP, tamtéž.

<sup>298</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 130.

<sup>299</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 54<sup>r</sup>.

<sup>300</sup> Vedle bledé nemoci se ve sbornících vyskytuje i „bílá nemoc“. Tyto dva názvy bývají v rukopisech zaměňovány, avšak jedna z nich bývá řazena do kapitol samostatných a druhá je součástí kapitol o ženských neduzích. „Bílá nemoc“ je tedy většinou označením pro onemocnění ženského pohlavního ústrojí, o němž jsem psala v kapitole věnované ženským nemocem.

<sup>301</sup> Tamtéž, f. 126<sup>r</sup>.; AMP, 4f142, p. 703.

<sup>302</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 126<sup>r</sup>.

<sup>303</sup> Tamtéž, f. 59<sup>v</sup>.

<sup>304</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 136.

<sup>305</sup> AMP, 4f142, p. 364.

<sup>306</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 60<sup>r</sup>.

K léčbě zavodnění se používaly i obklady. Na břicho se měla např. přikládat kaše z myrhy a spáleného česneku.<sup>307</sup>

### 3. 15 Návody k počištění těla

Vyjma receptů na přípravu medikamentů používaných k léčbě i prevenci různých onemocnění a neduhů, obsahují lékařské sborníky i návody k výrobě všelijakých nápojů pro počištění („purgírování“) těla, které spočívalo především v pročištění „života“, tedy trávicí soustavy i celého těla. „*Purgaci*“ čili „*puritaci*“ nápoje byly vyráběny především z bylinek. Rukopis českobudějovické vědecké knihovny vypisuje dva recepty na počišťující víno („*Purgier Wein*“). Vyrábělo se z šafránu, čemeřice, pomerančů, květů hořčice a dalších rostlin.<sup>308</sup> Další z takových nápojů je „*purkýrující rozinkovej zowt*“, připravovaný z rozinek, skořice a vinného kamene.<sup>309</sup> Tyto suroviny se svařily ve vodě, přecedily skrze šátek a podávaly každé ráno po dvou nebo třech lžících. K tomu se měla jíst pouze polévka. Tento nápoj dle receptu „*čistí a otevírá život*“, tedy pročišťuje trávicí ústrojí.<sup>310</sup> Obecně se dá říci, že návody na výrobu těchto nápojů jsou si navzájem podobné a vyskytují se ve většině sborníků.

### 3. 16 Pověry a magické prostředky k léčbě i ochraně

Tímto tématem se velmi důkladně zabýval D. Tomíček,<sup>311</sup> proto v této podkapitole budu vycházet pouze z mnou zkoumaných lékařských sborníků. Pověr a magie používaných k léčbě různých chorob jsem se dotkla i v některých předchozích pododdílech, jež byly věnovány onemocněním jednotlivých částí těla. Tato podkapitola se již nezaměřuje na jednu tělesnou partii, ale snaží se skrze konkrétní příklady poskytnout pohled na léčení těmito praktikami.

Způsobů léčení nemocí a léků nejrůznější podoby i povahy je ve zkoumaných lékařských rukopisech uvedeno vskutku velké množství. Mezi nimi mají své místo také magické a pověrečné praktiky,<sup>312</sup> jež lidé mohli užít

---

<sup>307</sup> Tamtéž.

<sup>308</sup> Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury, p. 21 a 118.

<sup>309</sup> AMP, 4f142, p. 318.

<sup>310</sup> Tamtéž.

<sup>311</sup> D. Tomíček, *Víra, rozum a zkušenost*.

<sup>312</sup> Za magické či spíše pověrečné praktiky by se v podstatě dala považovat téměř celá lidová medicína. Některé používané suroviny (hlavně tedy byliny) měli a mají jisté léčebné účinky, avšak myslím si,

k ochraně sebe a blízkých před nemocemi, uřknutím a zlými bytostmi, které lidem škodily, ať už to byly bytosti nadpřirozené, jako byly mûry a jiné bytosti, či lidé (většinou svárlivé, žárlivé, nepřející a všeobecně zlé ženy), jež měli pro nějakou svou zvláštní potěchu být na škodu lidem i dobytku. Vedle ochrany sloužily tyto praktiky také k léčení chorob i zranění a mimo to se např. modlitby používaly i při samotné přípravě léčiv. Jelikož se návody na léčbu pomocí magických prostředků, pověr a modliteb vyskytují v různých podobách v celku velké části lékařských sborníků (nejvíce jich obsahuje rukopis klatovského muzea RK 80) a je jich tudíž poměrně velké množství, představím zde pouze několik vybraných záznamů.

Původ některých onemocnění a neduhů byl přisuzován neblahému působení různých bytostí a uřknutí či uhranutí. Zlé moci mohly (snad prostřednictvím vynesení nějaké kletby) například odejímat ženám mléko. Pokud se tak stalo, měla žena užívat řebříček svařený s pivem.<sup>313</sup> Uhranuty mohly být i děti. Jeden z rukopisů tak vypisuje recept na „*kuřidlo dětem pro uhranutí*“.<sup>314</sup> Přípravovalo se z mnoha různých bylinek (např. „nátkového koření“,<sup>315</sup> „úročníku“<sup>316</sup> a dobromysli) a prachu z červených korálů a perel. Dětem, především těm nejmenším, škodila také mûra, která jim mohla buď škodit přímo anebo „sála“ jejich matkám mléko. Poslednímu řečenému mělo zabránit pomazávání prsů bylinou kozí brada.<sup>317</sup> Na mûru se mohla také nastražit jakási past, která měla nespecifikovaným způsobem na přítomnost mûry upozornit. Připravila se tak, že se voda z vany, v níž se večer koupalo děťátko, nalila do nádoby s hrdlem. Hrdlo nádoby se pak zahradilo a nádoba se postavila do místnosti, kde spala šestinedělka se svým dítětem.<sup>318</sup> Magie ubližovala i mužům, kterým způsobovala poruchy erekce (ztrátu mužné síly). Proti tomu mělo pomáhat vložení brotanu do lůžka či pod polštář, což mělo

---

že množství těchto surovin (např. bylinkám) byly některé účinky přisuzovány neprávem a vlastně pouze na základě tradice, o léčebných účincích na prach spálených raků, myších výkalů, liščí krve a podobně se dá mluvit (když už) jen na úrovni placebo efektu (pokud tedy došlo k vyléčení choroby či alespoň úlevě od příznaků; v nemálo případech to jistě vedlo i ke zhoršení nemoci).

<sup>313</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 43<sup>v</sup>.

<sup>314</sup> AMP, 4f142, pp. 82–83.

<sup>315</sup> Nátkové koření je název používaný pro několik různých rostlin: klinopád obecný (*Clinopodium vulgare*), máta pepřná (*Mentha piperita*), polej obecná (*Mentha pulegium*) či silenka nadmutá (*Silene vulgaris*). I. Rystonová, Průvodce, s. 356.

<sup>316</sup> Tento výraz označuje pravděpodobně bylinu úročník bolhoj (*Anthyllis vulneraria*). Tamtéž, s. 570.

<sup>317</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 103<sup>f</sup>.

<sup>318</sup> Tamtéž.



zahánět ty všelijaké obludy a čáry, které tento stav mužům způsobovaly.<sup>319</sup> Jako ochrana dětí před zlými duchy a „přístrachy“ mělo sloužit vložení hlohového a jabloňového jmelí do kolébky.<sup>320</sup>

Byliny tak byly používány nejen k léčbě chorob jako součást medikamentů, ale měly působit, jak již bylo řečeno dříve, také jako ochrana proti různým nemocem. Pro tento účel se nosily na krku či u srdce, vkládaly se do bot i do dveřních zárubní. Nejčastěji se zavěšovaly na krk dětem. Bolest zubů měl odhánět např. orlíček („*Goldwurtz*“).<sup>321</sup> Proti dětskému křiku mělo pak pomáhat zavěšení bylinky zvané „*Hühnerdarme*“<sup>322</sup> na krk.<sup>323</sup> Bylinky mohly ochraňovat děti také před psotníkem. Jeden z návodů radí „*uřezati kus hlohu a udělati z něho tenký kolíček a postaviti dítě u dveří, který jsou proti wejchodu Slunce a nad hlavou u pravý veřeje znamenati nožem, kterak jest dítě velký. Potom tu díрку vyvrtati nebozízem a ten kolíček hlohovej [tam] vraziti. [...] Jak ten kolíček přeroste, že ho více psotník nenapadne. Nejlípe to v Velkej pátek udělati*“.<sup>324</sup> Těhotná žena, která se bála, že potratí, si zas měla vložit do střeviců bavlnu namočenou ve směsi vytvořené z „*vlašského kmínu*“, <sup>325</sup> lněného oleje a jarního medu.<sup>326</sup>

Modlitby byly nejčastěji jednoduché směřované ke Svaté Trojici, ale používaly se také např. „otčenáše“. Užití modliteb bylo různorodé. Léčily se jimi nejen chronické či dlouhotrvající choroby, ale uchýlovalo se k nim i při řešení akutních stavů – nejčastěji krvácení a různých poranění. Modlitby se pronášely hlasem nebo psaly na kousky papíru či rostlin, ale také přímo na tělo. Například proti zimnici mělo pomoci, když se na papírek napsala tato slova: „*Tetragrammaton, jakýž otec + Alpha et o[mega]. Takýž i syn, lékařství + duch*

<sup>319</sup> SOKA Tábor, Sběrka rukopisů, inv. č. 198, p. 282.

<sup>320</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 213<sup>v</sup>.

<sup>321</sup> Muzeum Soběslav, R114, f. 48<sup>v</sup>.

<sup>322</sup> Pod tímto názvem se může skrývat vícero rostlin: vrbina hajní (*Lysimachia nemorum*), drchnička polní (*Anagalis arvensis*), rožec lepkavý (*Cerastium viscorum*), rozrazil polní (*Veronica arvensis*), šater latnatý (*Gyphophila panicullata*) či hvězdice trávovitá (*Stellaria gramineae*). J. F. Šumavský, *Deutsch-böhmische Wörterbuch I*, s. 1075.

<sup>323</sup> SOKA Tachov, Sběrka rukopisů, rukopis č. 1, recept č. 59.

<sup>324</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 102<sup>v</sup>.

<sup>325</sup> Vlašský kmín je označení pro bylinu pakmín větší (*Ammi majus*). Vokabulář webový [on-line]. Verze 1.0.0 [citováno ze dne 6. 4. 2016]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

<sup>326</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 74<sup>f</sup>.

svatý lék[ářství]. *Alpha et o[mega]. Bud' tobě Mikuláši k zdraví pomoc a lékařství + Amen*".<sup>327</sup> Další modlitba, která měla tentokrát léčit popáleniny je uvedena v jednom z rukopisů SOkA Tachov: „*Jesus Christus ging über einen grünen Rang, er hat in der Hand, einen feurigen Brand, er brennt aus und nicht ein, daß er dir [zde se doplnilo jméno nemocného] macht keine Pein. So helfe dir Gott Vater, G[ott] Sohn u[nd] G[ott] heil[iger] Geist. Amen*". Tato modlitba se měla třikrát říci a třikrát zakřičet.<sup>328</sup> Psané modlitby se užívalo i při terapii „padoucí nemoci“. Jakmile se u nemocného projevil záchvat, mělo se mu na čelo napsat jeho krev: „+ *Iseus Nazareus + Rex + Iudeorum +*“, což mělo křeče zastavit.<sup>329</sup> Kromě modliteb bylo užíváno i zařikávání, které je ovšem vypsáno pouze v jednom ze zkoumaných rukopisů. Jedná se o zařikání proti zimnici, jež se mělo napsat hadí kreví o svátku svatého Jiří na kousek papíru, který se pak nosil po devět dní na krku. Zařikání tvořilo slovo „*Abraculadata +*“, jež se napsalo na papírek celé a následně znovu, ale o jednu hlásku kratší. Opisovalo se, dokud nezbylo pouze počáteční písmeno „*A +*“.<sup>330</sup>

Modlitby se někdy používaly i při shromažďování surovin pro výrobu léčiv. Jeden takový postup měl pomáhat opět při zimnici. Radí se najít šalvěj a postupně z ní otrhat tři lístky. K utrnutí každého lístku se vázala modlitba: „*když budeš první trhati, rci k němu: ve jméno Otce + hledal sem tebe, a druhému lístku: ve jméno Syna + našel sem tě, a třetímu lístku: ve jméno Ducha svatého + sbírám tě*“. Když byly všechny lístky natrhané, měla se na každý z nich napsat různá slova: „*na prvním napiš: Kristus daruje, na druhém: anděl zvěstuje, na třetí: svatý Jan káže*“. Lístky se následně rozetřely v moždíři a podávaly nemocnému v teplém pivě.<sup>331</sup>

Význam měl mít rovněž způsob i doba, kdy se sbíraly bylinky a vůbec připravovala léčiva (to je vidět i na příkladu s hlohovým kolíčkem uvedeným výše). Nejčastěji v tom hrály roli křesťanské svátky, ale vliv měly mít i astronomické události – je zde tedy v některých případech patrný vliv astrologie. Např. proti „*bledosti zraku*“ není podle píseckého rukopisu „*lepšího lékařství,*

<sup>327</sup> Tamtéž, f. 54<sup>f</sup>.

<sup>328</sup> SOkA Tachov, Sběrka rukopisů, rukopis č. 1, recept č. 101.

<sup>329</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 100<sup>f</sup>.

<sup>330</sup> AMP, 7f109, f. 12<sup>v</sup>.

<sup>331</sup> Tamtéž, f. 55<sup>v</sup>.

*jako fenyklová rosa mezi velikonočníma [!] svátky a svatodušními sbíraná“.*<sup>332</sup> Proti souchotinám zas měla pomáhat konzumace osikové mízy získané v dubnu, když Měsíc dorůstá.<sup>333</sup> V receptu na přípravu prášku proti močovým kamenům je zas nutno nachytat potřebné raky hodinu před tím, než Slunce vstoupí do znamení Raka.<sup>334</sup> Jeden z návodů proti epilepsii rovněž vypisuje postup, jak sbírat verbenu, aby byla při léčbě tohoto onemocnění účinná: „*ve čtvrtek do slunce ať panna kopá stříbrným grošem neb zlatým, co může nejspíše, odřikaje pětkrát Otčenáš a třikrát Zdráva Maria, a když má pít, ať opět ráno říká třikrát Zdravas Maria a napíjí se, a to čiň dokud chceš a kopati také může po několik čtvrtků, a když má pít, vždy má panna tři Pátere říkat a nemocný rovněž tři Pátere a uvaře tu verbenu, v ní nic, napítí se toho po tři jitra, budeš zdráv“.*<sup>335</sup>

Receptů obsahující praktiky spojené s lidovými pověrami a návody na léčbu modlitbami je v lékařských sbornících mnohem více. Vypsání všech těchto rad a jejich důkladný rozbor, který si tato problematika jistě zaslouží, by tak vydaly na celou samostatnou práci.

#### 4. AUTORSTVÍ RECEPTŮ V LÉKAŘSKÝCH SBORNÍCÍCH

Jak již bylo řečeno v podkapitole zabývající se obecně lékařskými sborníky, lékařské rukopisy neobsahují autorské poznámky, a tudíž zjištění autorů většiny těchto rukopisů je věc velice obtížná, ne-li nemožná.<sup>336</sup> Oproti tomu v samotných receptech (povětšinou v nadpisech) bývají v poměrně velkém množství případů uvedena jména jejich údajných autorů. Jak je psáno výše, tvoří část některých z těchto rukopisů opisy tisků (nejčastěji *Lékařských knížek* mistra Křišťana z Prachatic a *Herbáře* Pietra Andrea Mattioliho), takže případná jména, kterých ale v tomto případě nebývá vypsáno mnoho, jsou přejata z předloh. Původ obsahu další části rukopisů je nejasný. V některých případech se snad jedná o opisy jiných rukopisů, takže osoby v nich uvedené nemusely mít k psaní rukopisu žádný vztah. Rukopisy mohly být tvořeny také jejich samotnými autory,

<sup>332</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 87.

<sup>333</sup> Muzeum Písek, bez signatury, p. 170.

<sup>334</sup> Muzeum Sušice, E 82, f. 43<sup>r</sup>.

<sup>335</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 100<sup>f</sup>.

<sup>336</sup> Pokud je již v rukopisu zmíněno jméno autora, jedná se většinou o autora pouze jedné části. Do mnoha rukopisů byly totiž návody dopisovány i více jak půl století po sepsání hlavní části rukopisu, a vyskytují se tak v nich záznamy vícera autorů, jejichž určení je ještě obtížnější.

kteří návody sbírali a cíleně sepisovali, přičemž někdy uvedli jméno původců receptů. Na následujících řádcích se pokusím obecně shrnout i konkrétně představit a alespoň částečně identifikovat jména některých osob, jimž je v lékařských sbornících přisuzováno autorství receptů.

V rukopisech tohoto typu je zmiňováno široké spektrum jmen. Patřila panovníkům, příslušníkům šlechty, lékařům, lékárníkům, „obyčejným“ lidem a v několika málo případech také duchovním. I když jsou tyto lidé označeni jako autoři příslušných receptů, neznamená to, že jimi skutečně jsou. Jména některých lidí – hlavně těch obecně známých, tedy jmen panovníků a lékařů, ale nejen jich – mohla sloužit spíše jako „reklamní tah“, kdy použití takového jména mělo konkrétní recept mezi ostatními vyzdvihnout a propagovat jako velmi účinný (podobně, jako tomu mohlo být u používání exotických surovin pro výrobu léků). Jistá jména – např. lékařů, lékárníků nebo různých léčitelů – se rovněž mohla díky ústní tradici postupně stát synonymy pro osvědčený recept a jakousi garancí léčivé moci konkrétního medikamentu. Část jmen však pravděpodobně skutečně označuje autory v lékařských sbornících zapsaných návodů. Byli to lidé, které mohl písař rukopisu znát přímo či přes jinou osobu, která mu tak jejich recepty zprostředkovaně poskytla.

Nyní se již budu věnovat konkrétním případům. Jelikož se jmen osob spojených se recepty v rukopisech vyskytuje opravdu velké množství, představím zde jen část osob uvedených ve vybraných sbornících.<sup>337</sup> Identifikace těchto osob byla obtížná a ve většině případů se mi nepodařila.<sup>338</sup> Jména osob, jimiž se budu zabývat, jsem rozdělila na čtyři skupiny – 1. panovníky a šlechtu, 2. lékaře a lékárníky, 3. duchovní a 4. lidi z nižších vrstev, a osoby, u nichž není možné je přiřadit k určitému stavu. Zajímavé je, že jména autorů ze šlechtického stavu

---

<sup>337</sup> Pro účely této kapitoly jsem zvolila tyto rukopisy: AMP, 4f142; Muzeum Soběslav, R59; Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury; SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov, sign. 543; SOkA Tábor, inv. č. 200; Muzeum Sušice E 82; Muzeum Klatovy, RK 80. Tyto rukopisy byly vybrány, jelikož dle mého názoru patří k nejzajímavějším z lékařských sborníků, jimiž se v této práci zabývám, a zároveň obsahují poměrně velké množství jmen autorů receptů. Budu zde citovat rovněž rukopis SOA v Třeboni, Fond Premonstráti Želiv, rkp. č. 391.

<sup>338</sup> Identifikace většiny jmen je náročná a vyžaduje mnohonásobně důkladnější bádání než je v mých možnostech. Jelikož se tato práce věnuje většímu množství rukopisů, není možné zabývat se všemi jmény (ale ani všemi jmény vybraných rukopisů) podrobně. Proto jsem tuto kapitolu pojala spíše obecně, přičemž uvádím příklady jmen jednotlivých osob.

a poslední jmenované kategorie, tedy dvou nejobsáhlejších skupin, patří v naprosté většině případů ženám.

Jména panovníků, panovnic a především příslušníků šlechty (nejčastěji šlechticů), tedy jmen patřících do první skupiny, jsou ve zkoumaných lékařských sbornících zmiňována velmi často. Velkou měrou k tomu přispívají rukopisy Archivu města Plzně, sign. 4f142 a soběslavského muzea, sign. R59, jejichž autorem je pravděpodobně jedna a ta samá osoba, a to Oldřich Jan Karel Řepický ze Sodoměře (1681–1739). Tyto dva rukopisy obsahují velké množství návodů, v nichž jsou poznamenána jména jejich autorů (nebo lidí, od nichž mu návody byly pověřeny), která jsou nejspíše téměř všechna pravdivá. Velké množství těchto jmen patřilo příbuzným či známým autora a jeho rodiny. Kromě jmen šlechticů obsahují tyto rukopisy také jména lékařů a dalších lidí, jimž se budu věnovat níže. Ve zmíněném rukopisu sign. 4f142 je nejčastěji uváděno jméno „*paní Řepická*“. Toto jméno je uváděno ve třech podobách: „*paní Řepická*“,<sup>339</sup> „*paní sestra Řepická*“<sup>340</sup> a „*paní Řepická z Prahy*“.<sup>341</sup> Dále je zmíněna údajná autorova švagrová „*paní Worlová [?]*“,<sup>342</sup> kterou snad byla míněna sestra jeho manželky Anny Ragrštorfové (+1747).<sup>343</sup> Kromě rodinných příslušníků se v těchto dvou rukopisech vyskytují jména autorových známých – např. „*paní teta Rašínová*“,<sup>344</sup> „*paní teta Chlumčanská*“,<sup>345</sup> „*paní Felnarová*“,<sup>346</sup> „*paní Valdštejnová*“<sup>347</sup> či „*slečna Dohalská*“.<sup>348</sup> V dalších rukopisech je ze šlechticů zmiňována třeba „*Gräffin von Monsfeld [!]*“<sup>349</sup> „*hraběnka z Altheimu*“<sup>350</sup> čili

<sup>339</sup> AMP, 4f142, pp. 23, 58, 203, 231, 249, 272, 444, 466, 486, 641, 644, 681, 715.

<sup>340</sup> Tamtéž, pp. 132, 321, 423, 432–433, 465, 606, 677, 687. Jméno sestry autora se mi bohužel nepodařilo dohledat.

<sup>341</sup> Tamtéž, p. 432.

<sup>342</sup> Tamtéž, p. 46.

<sup>343</sup> Bratr Oldřicha Řepického František Jozef měl za manželku Františku z Gebelkoven (+1740). OSN, s. 570. Jméno Anniny sestry jsem nedokázala zjistit.

<sup>344</sup> Tamtéž, pp. 44, 167, 276, 283–284, 614, 624, 630, 655. Muzeum Soběslav, R59, p. 511. Snad členka rodu Rašínů z Rýzmburka.

<sup>345</sup> AMP, 4f142, p. 86. Snad členka rodu Chlumčanských z Přestavlk a z Chlumčan.

<sup>346</sup> Tamtéž, pp. 44, 95, 268–269, 679, 702. Muzeum Soběslav R59, pp. 533, 663. Snad členka rodu Fellnerů z Feldegg. OSN, s. 82.

<sup>347</sup> AMP, 4f142, p. 345. Muzeum Soběslav R59, p. 688.

<sup>348</sup> Tamtéž, pp. 133, 157, 168, 178, 230, 284, 504, 540, 671. Muzeum Soběslav, R69, p. 554. Snad členka rodu Dohalských z Dohalic. U jejích návodů bývá zmíněno, že jde o recept z její knihy, což mohl být nějaký tisk, ale také rukopisná kniha.

<sup>349</sup> SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov, 543, p. 11. Snad členka hraběcího rodu Mansfeld.

<sup>350</sup> SOkA Tábor, inv. č. 200, f. 68<sup>v</sup>. Členka hraběcího rodu z Althannu. OSN, s. 18.

„paní z Althamu“<sup>351</sup> a „paní z Šternbergku [!]“.<sup>352</sup> Jména panovníků a panovnic bývají spojována přímo s druhem léku jako jeho název – např. „*Der Kayserin Leonora [!] Windtwaßer*“<sup>353</sup> – a tudíž nejspíše neodkazují na autora návodu. Návody na přípravu léků mohly být také osobě, od níž se jej autor rukopisu dozvěděl, předány někým jiným, např. recept poskytnutý „*od jedné chůvičky paní Řepický*“<sup>354</sup> či ten, který se doslechla „*kněžna Pikolomka [!] od její komorný, paní Jozefky*“.<sup>355</sup>

Jmen z druhé skupiny, tj. jmen lékařů a lékárníků, se v lékařských sbornících vyskytuje výrazně méně než jmen z předchozí skupiny. Jsou uvedena jak jména starověkých lékařských autorit, tak jména známých i neznámých lékařů z doby renesance a doby vzniku rukopisu. Ze starověkých lékařů je zmiňován Galén,<sup>356</sup> „*Appokras*“ (Hippokrates)<sup>357</sup> a Avicenna.<sup>358</sup> Z renesančních mužů medicíny je uváděn Paracelsus („*Theofras*“).<sup>359</sup> Nejvíce jmen lékařů vypisovaných v rukopisech patřilo blíže neurčeným lékařům, které snad znali autoři rukopisů osobně – např. „*Doctor Štefan z Benátek*“,<sup>360</sup> „*Doctor Leger*“,<sup>361</sup> „*pan Šimon, lékař*“,<sup>362</sup> „*Doctor Kremer*“,<sup>363</sup> „*Doctor Stuber*“,<sup>364</sup> „*Rudolf, felčar vojenský*“<sup>365</sup> či „*Doctor Wolf Thalhausers*“.<sup>366</sup> Na rozdíl od lékařů, nejsou u lékárníků a příslušníků jiných nelékařských povolání zmiňovaných v rukopisech vypísána jejich jména. Bývají charakterizováni pouze místem jejich působiště,

<sup>351</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 67<sup>v</sup>. Obojí je snad stejná osoba, tj. jedna z členek hraběcího rodu z Althannu. OSN, s. 18.

<sup>352</sup> SOKA Tábor, inv. č. 200, f. 30<sup>v</sup>.

<sup>353</sup> Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury, p. 83. Zde je myšlena nejspíše Eleonora Gonzaga (1630–1686), manželka císaře Ferdinanda III. Habsburského, nebo Eleonora Magdalena Falcko-Neuburská (1655–1720), manželka císaře Leopolda I. Habsburského. OSN, s. 515.

<sup>354</sup> Muzeum Soběslav, R69, p. 624.

<sup>355</sup> AMP, 4f142, p. 78. „Kněžnou Pikolomkou“ je snad míněna příslušnice knížecího rodu Piccolomini, který držel panství Náchod. OSN, s. 707–708.

<sup>356</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. 17<sup>f</sup>.

<sup>357</sup> Tamtéž, f. 117<sup>v</sup>.

<sup>358</sup> Tamtéž, f. 63<sup>f</sup>.

<sup>359</sup> Tamtéž, f. 46<sup>f</sup>. Muzeum Sušice, E82, f. 34<sup>v</sup>.

<sup>360</sup> SOKA Tábor, inv. č. 200, f. 44<sup>v</sup>.

<sup>361</sup> Tamtéž, f. 17<sup>v</sup>.

<sup>362</sup> Tamtéž, ff. 152<sup>v</sup>-154<sup>f</sup>, 162<sup>v</sup>.

<sup>363</sup> Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích, bez signatury, p. 141.

<sup>364</sup> Tamtéž, p. 113.

<sup>365</sup> Muzeum Soběslav, R59, p. 561.

<sup>366</sup> SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov, 543, pp. 117, 119. Thalhausers snad znamená, že tento lékař pocházel z německého města Thalhausen.

např. „*paní apatykářka z Netolic*“,<sup>367</sup> „*pan lazebník Vožický*“,<sup>368</sup> nebo „*pan apatykář z Tábora*“.<sup>369</sup>

Nejmenší množství jmen uváděných v lékařských sbornících patří duchovním. Jednalo se často o kněze či členy církevních řádů, např. „*P[ater] Basilius*“,<sup>370</sup> „*Jan, zámecký kaplan*“,<sup>371</sup> „*Uršulinky z kláštera kutnohorského*“,<sup>372</sup> či přímo „*velebná matka kutnohorská*“,<sup>373</sup> „*fráter Felicián z táborského kláštera*“<sup>374</sup>, „*páter Krizolok*“<sup>375</sup> nebo „*kvardián Hybernus*“.<sup>376</sup> Někteří duchovní jsou zapsáni ještě neurčitěji – např. „*jeden páter*“<sup>377</sup> či „*od jednoho P[atera] Capucina*“.<sup>378</sup> V jednom případě je v názvu léčiva užito jméno papeže: „*Pilluae Vrbani Papae*“.<sup>379</sup>

Jednou z nejobsáhlejších skupin jmen osob, jimž je připisováno autorství receptů, je čtvrtá a poslední skupina zahrnující jména „obyčejných“ lidí. Nejvíce těchto jmen obsahují již zmiňované rukopisy sign. 4f142 a R59. Tito lidé bývají v rukopisech konkrétně jmenováni nebo charakterizováni povoláním (někdy obojí), které vykonávali, nebo uvedeni obecně jako „*lidé*“<sup>380</sup> či označení slovy „*jistá osoba*“.<sup>381</sup> Jsou uváděna křestní jména i příjmení, avšak v jednotlivých záznamech je uvedeno jen jedno z nich – např. „*kupec Hiněta*“,<sup>382</sup> „*kuchařka Evička*“,<sup>383</sup> „*paní Dorota z hospody*“,<sup>384</sup> „*paní Zuzanka*“,<sup>385</sup> „*chůva*

---

<sup>367</sup> AMP, 4f142, p. 271.

<sup>368</sup> Tamtéž, p. 409.

<sup>369</sup> Tamtéž, p. 522. Muzeum Soběslav, R59, p. 660.

<sup>370</sup> AMP, 4f142, pp. 7, 91.

<sup>371</sup> Tamtéž, p. 477.

<sup>372</sup> Tamtéž, pp. 321–332, 359, 360, 391–395, 431.

<sup>373</sup> Tamtéž, p. 177.

<sup>374</sup> Tamtéž, pp. 259, 556. V Táboře působil v letech 1640–1816 Řád bosých augustiniánů. OSN, s. 8.

<sup>375</sup> Muzeum Soběslav, R59, p. 661.

<sup>376</sup> Muzeum Klatovy, RK 80, f. XIII<sup>v</sup>.

<sup>377</sup> AMP, 4f142, p. 508.

<sup>378</sup> SOKA Tábor, inv. č. 200, f. 160<sup>v</sup>.

<sup>379</sup> SOA v Třeboni – oddělení Třeboň, Fond Řád premonstrátů Želiv, f. 115<sup>r</sup>. Jméno Urban neslo celkem osm papežů: Urban I. (+222–230), Urban II. (1088–1099), Urban III. (1185–1187), Urban IV. (1261–1264), Urban V. (1362–1370), Urban VI. (1378–1389), Urban VII. (1590), Urban VIII. (1623–1644). OSN, s. 220–221.

<sup>380</sup> AMP, 4f142, pp. 391, 457.

<sup>381</sup> Tamtéž, p. 367.

<sup>382</sup> Tamtéž, p. 470.

<sup>383</sup> Tamtéž, pp. 434, 696.

<sup>384</sup> Tamtéž, p. 399.

<sup>385</sup> Tamtéž, p. 469.

*Hejtmanová*“,<sup>386</sup> „*vnuk pana Šverce*“.<sup>387</sup> Jedno ze jmen se pak vyskytuje ve dvou rukopisech, a to „*paní Fremutová*“.<sup>388</sup> Pojmenování podle povolání (u žen pak většinou povolání jejich manžela) bývá doprovázeno místním jménem, např. „*paní poštmistrová z Votic*“,<sup>389</sup> „*paní malířka Vožická*“,<sup>390</sup> „*paní maličká Mlynářová*“,<sup>391</sup> „*paní poštmistrová Sudoměřská*“.<sup>392</sup> Někdy je uvedeno pouze povolání bez bližšího určení – např. „*kuchařka*“,<sup>393</sup> „*paní parukářka*“,<sup>394</sup> „*jedna zlatnice*“<sup>395</sup> či „*paní klíčnice*“.<sup>396</sup> Tato jména jsou již ze své podstaty ze všech skupin nejhůře identifikovatelná.

## ZÁVĚR

Lékařské rukopisy, především lékařské sborníky, jsou nedocenitelnými prameny pro studium dějin medicíny a farmacie, dějin mentalit, každodenních dějin a vůbec prameny pro výzkum na poli historické antropologie. Jelikož mezi tyto rukopisy řadím i herbáře (Mattioliho typu), jež obsahují kromě fyzického popisu rostlin i výpis jejich léčivých účinků a návody na přípravu léčiv z těchto bylin, lze tyto rukopisy využít i ke studiu dějin botaniky.

Lékařské rukopisy jsem rozdělila dle jejich charakteru na tři skupiny. Jedním z nich jsou rukopisy, jejichž autory jsou erudovaní lékaři a medikové. Obsahem těchto rukopisů jsou nejen odborné lékařské stati, ale také poznámky z lékařských přednášek a medicínské praxe, a to buď té, která probíhala v rámci výuky nových lékařů, nebo vlastní lékařské činnosti vzdělaných doktorů. Tyto rukopisy pak mohou sloužit hlavně jako pramen k výzkumu dějin medicínské vědy. Dalším typem jsou rukopisy zaměřené na jedno téma. Mezi tyto manuskripty řadím již zmíněné herbáře a jeden z rukopisů rokycanského muzea<sup>397</sup> zabývající se gynekologií, porodnictvím a pediatrií, který by snad mohl být

---

<sup>386</sup> Muzeum Soběslav, R59, p. 509.

<sup>387</sup> Tamtéž, p. 547.

<sup>388</sup> AMP, 4f142, p. 34. Muzeum Klatovy, RK 80, f. 233<sup>r</sup>.

<sup>389</sup> AMP, 4f142, p. 1. Myšleny snad Votice u Benešova.

<sup>390</sup> Tamtéž, p. 229.

<sup>391</sup> Tamtéž, p. 698.

<sup>392</sup> Muzeum Soběslav, R59, p. 508.

<sup>393</sup> AMP, 4f142, p. 143.

<sup>394</sup> Tamtéž, pp. 84, 713.

<sup>395</sup> Tamtéž, p. 624.

<sup>396</sup> Tamtéž, p. 708.

<sup>397</sup> Muzeum Rokycany, St 4108.



zařazen do předchozí skupiny, ale jeho autor je neznámý (navíc se pravděpodobně jedná o opis nějakého tisku, takže obsah samotného rukopisu není nejspíše originální). Poslední skupinou jsou lékařské sborníky, což jsou vcelku různorodé prameny. Jak bylo řečeno v příslušné kapitole, lékařské sborníky obsahují kromě receptů na přípravu medikamentů rovněž zápisy jiné povahy. Právě těmito rukopisy, především jejich obsahem, se tato práce nejvíce zabývala. Části lékařských sborníků, které se věnují léčebným postupům, poskytují vhled do lidového lékařství, jež existovalo v prakticky nezměněné podobě několik staletí (od počátku novověku do přelomu 19. a 20. století). Díky dalším poznámkám (kuchařským, astrologickým, zvěrolékařským, hospodářským apod.), jež tyto rukopisy často obsahují, jsou také skvělým pramenem pro poznání těchto dalších odvětví lidské činnosti.

Po kapitole, která pojednává o klasifikaci těchto rukopisů, následují oddíly, jež tvoří jádro práce. První oddíly jsou věnovány rozčlenění a popisu jednotlivých druhů léčiv a surovin používaných při přípravě medikamentů. Tyto oddíly slouží jako určitý úvod do části nadcházející, kterou je popis medicace všelijakých chorob v minulosti, přičemž pro tuto kapitolu byly jako podklad využity lékařské sborníky. Tato část byla rozdělena do několika oddílů, jež částečně kopírují rozdělení nemocí podle jednotlivých částí těla („od hlavy k patě“) tak, jak tomu je v některých rukopisech. Zvláštní oddíl byl pak věnován magickým a pověrečným léčebným prostředkům a modlitbám, které měly v lidovém lékařství velice důležité místo, jelikož je na nich celá lidová medicína založena. Hlavní náplní této práce bylo tedy přiblížení různých způsobů léčení v minulosti na základě studia výše zmíněných rukopisů. Vzhledem k jejich množství jsem se snažila poskytnout odpovídající a přehledný výklad jak v obecné rovině, tak využít konkrétních ukázek, které shledávám nepostradatelnými pro správný vhled do této problematiky a pro její pochopení.

Poslední kapitola této diplomové práce se pokouší o charakterizaci autorů jednotlivých zápisů v lékařských sbornících. Identifikace údajných autorů těchto záznamů je složitá záležitost. Pokusila jsem se tedy jejich jména alespoň rozdělit do čtyř skupin (panovníci a šlechta, lékaři a lékárníci, duchovní a „obyčejní“ lidé),

přičemž z každé skupiny jsem uvedla příklady jejich výskytu ve vybraných rukopisech.

Soupis lékařských rukopisů, jenž je součástí příloh této práce, byl vytvořen především proto, aby se stal vodítkem pro badatele, kteří by se tímto tématem chtěli zabývat podrobněji. Shromáždování pramenů pro tuto práci bylo poměrně časově náročné, a to nejen kvůli nutnosti dojíždění do vzdálenějších míst, ale také kvůli různým překážkám na straně cílových institucí – např. v případě jindřichohradeckého muzea byly některé rukopisy v době zpracovávání soupisu v restaurátorské dílně (v soupisu je tedy pro tyto rukopisy využito Repertorium), o omezení badatelských dní a hodin v některých institucích během léta nemluvě. Některé instituce – konkrétně Studijní a vědeckou knihovnu plzeňského kraje, Západočeské muzeum v Plzni a Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích – jsem osobně nenavštívila, jelikož veškeré rukopisy uložené v těchto institucích jsou již obsaženy v jiných soupisech jmenovaných v úvodu této práce. Všechny instituce, z jejichž fondů a sbírek jsem čerpala, jsou uvedeny v seznamu použitých pramenů a literatury.

## SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

AMP	Archiv města Plzně
f./ff.	folium/folia
OSN	Ottův slovník naučný
p./pp.	pagina/paginae
rkp	rukopis
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv

## SEZNAM POUŽITÝCH PRAMENŮ A LITERATURY

### **Prameny nevydané**

Pro jednotlivé prameny viz příloha č. 2. Pro vytvoření soupisu a této práce byly využity rukopisy z fondů a sbírek těchto institucí:

#### Archivy:

Archiv města Plzně, Státní okresní archiv České Budějovice, Státní okresní archiv Český Krumlov, Státní okresní archiv Domažlice, Státní okresní archiv Jindřichův Hradec, Státní okresní archiv Klatovy, Státní oblastní archiv v Plzni – oddělení Klášter u Nepomuka, Státní okresní archiv Písek, Státní okresní archiv Tábor, Státní okresní archiv Tachov, Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Třeboň, Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Český Krumlov, Státní oblastní archiv v Třeboni – oddělení Jindřichův Hradec

#### Knihovny:

Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích – oddělení Zlatá Koruna (zde jsou také uloženy rukopisy netolického muzea), Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje

#### Muzea:

Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích, Městské muzeum Horažďovice, Muzeum Jindřichohradecka, Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše v Klatovech, Muzeum JUDr. Otakara Kudrny v Netolicích, Prácheňské muzeum v Písku, Západočeské muzeum v Plzni, Muzeum Dr. Bohuslava Horáka v Rokycanech, Blatské muzeum v Soběslavi, Muzeum Šumavy Sušice, Městské muzeum Týn nad Vltavou, Městské muzeum a galerie Vodňany

## **Prameny vydané**

Alena M. Černá (ed.), *Staročeské knihy lékařské*, Brno 2006.

Hana Floriánová-Myškovská (ed.), *Křišťan z Prachatic, O pouštění krve (De sanguinis muncione)*, Praha 1999.

Alena Hadravová – Petr Hadrava (edd.), *Křišťan z Prachatic, Stavba a užití astrolábu*, Praha 2001.

Pietro Andrea Mattioli, *Herbář, neboli Bylinář*, Praha 2010.

Zuzana Silagiová (ed.), *Křišťan z Prachatic, Základy aritmetiky*, Praha 1999.

Zdeňka Tichá (ed.), *Lékařské knížky Mistra Křišťana z Prachatic*, Praha 1975.

## **Literatura**

František Michálek Bartoš, *Středověké rukopisy archivu vodňanského*, Věstník České akademie věd a umění, 1946, 55, s. 5–12.

Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.

Mirjam Bohatcová, *České tištěné herbáře 16. století*, Praha 1991.

Václav Bok, *Einige Bemerkungen zum sog. Juden von Solms und den Handschriften seines Werkes*. In: Lenka Vaňková (Hg.), *Fachtexte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. Tradition und Perspektiven der Fachprosa- und Fachsprachenvorschung*, *Lingua Historica Germanica* 7, Berlin 2014, s. 65–73.

Tentýž, *Einige Beobachtung zum sog. Juden von Solms anhand der Krumauer Sammelhandschrift seiner medizinischen Werke*. In: *Rostocker Beiträge zum Sprachwissenschaft* 7, Rostock 1999, s. 87–97.

Alena M. Černá, *Staročeské názvy chorob*, Praha 2009.

Karel Černý, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

Tentýž, *Lékařství v jihoevropských kolejích Tovaryšstva Ježíšova*, in: Karel Černý – Petr Svobodný (edd.), *Historia – Medicina – Cultura. Sborník k dějinám medicíny*, Praha 2006, s. 83–104.

Josef Čižmář, *Lidové lékařství v Československu 1–2*, Praha 1946.

Markéta Dlouhá, *Symbolika barev ve středověku*, Kuděj. Časopis pro kulturní dějiny 3, č. 1, 2001, s. 14–38.

Antonín Doležal, *Od babictví k porodnictví*, Praha 2001.

Hugo Glaser, *Objevitelé člověka. Od Hippokrata k Pavlovovi*, Praha 1959.

Jarmila Hanzalová, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1995.

František Hoffmann – Jiří Pražák, *Průvodce po rukopisných fondech českých zemí*, Studie o rukopisech XI, 1972, s. 99–112.

František Hoffmann, *Speciální soupisy rukopisů*, Studie o rukopisech XXIII, 1984, s. 21–39.

Ján Junas, *Průkopníci medicíny. Vývoj lékařství v životě a díle jeho tvůrců*, Praha 1977.

Jiří Kejř – Antonín Kostlán, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.

Julie Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis vodňanského rukopisu č. 5*, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2012.

Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.

Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje I–III*, Plzeň 2004–2016.

Tentýž, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2004.

Bernd Lorenz, *Allgemeinbildung und Fachwissen. Deutsche Ärzte und ihre Privatbibliotheken*, Herzogenrath 1992.

Jan Máchal, *Bájesloví slovanské*, Olomouc 1995.

František Navrátil, *Sbírka rukopisů Český Krumlov: 1327–1968 I–II*, České Budějovice 1972.

Martin Nodl – František Šmahel (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002.

Přemysl Paichl, *Dějiny zubní medicíny*, Praha 2000.

Roy Porter, *Největší dobrodiní lidstva. Historie medicíny od starověku po současnost*, Praha 2001.

Jiří Pražák – František Hoffmann – Jiří Kejř – Irena Zachová, *Zásady popisu rukopisů*, Sborník Národního muzea v Praze – C XXVIII, 1983, s. 49–95.

Jiří Pražák, *K dokončení zásad popisu rukopisů*, Studie o rukopisech XXIII, 1984, s. 105–112.

Tentýž, *Nové zásady popisu rukopisů*, Studie o rukopisech XVII, 1978, s. 129–144.

Tentýž, *Souborný katalog rukopisů*, Studie o rukopisech VIII, 1969, s. 65–103.

Eva Rozsivalová, *Pražská lékařská fakulta a první zemský zdravotní řád pro Čechy z roku 1753*, Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 17, č. 2, 1977, s. 17–46.

Tatáž, *K funkci pražské lékařské fakulty ve zdravotnictví (záznamy v protokole lékařské fakulty z let 1727–1753)*, Acta Universitatis Carolinae: Historia Universitatis Carolinae Pragensis. Příspěvky k dějinám Univerzity Karlovy 13, č. 1–2, 1973, s. 99–119.

Ida Rystonová, *Průvodce lidovými názvy rostlin i jiných léčivých přírodnin a jejich produktů*, Praha 2007.

Milada Říhová a kol., *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha 2010.

Milada Říhová, *Kapitoly z dějin lékařství*, Praha 2005.

Tatáž, *Dvorní lékař posledních Lucemburků. Albík z Uničova, lékař králů Václava IV. a Zikmunda, profesor pražské univerzity a krátký čas i arcibiskup pražský*, Praha 1999.

Dana Stehlíková, *Illud corpus est unum singulare. Životospráva lékaře Reimbota Eberhardi de Castro pro císaře Karla IV.*, Listy filologické, č. 134, 1–2, 2011, s. 69–80.

Tatáž, *Latinské rukopisy Herbáře Křišťana z Prachatic*, Studie o rukopisech XL, č. 1, 2010, s. 61–76.

Petr Svobodný – Ludmila Hlaváčová, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

Titíž, *Pražské špitály a nemocnice*, Praha 1999.

Titíž, *Dějiny pražských lékařských fakult 1348–1990*, Praha 1993.

Ivan Šťovíček a kol., *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16. – 20. století pro potřeby historiografie*, Praha 2002.

Josef Franta Šumavský, *Deutsch-böhmische Wörterbuch I–II*, Praha 1844.

David Tomíček, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*, Ústí nad Labem 2009.

Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

Tatáž, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

Tatáž, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004.

Lenka Vaňková, *Medizinische Texte aus böhmischen und mährischen Archiven und Bibliotheken (14.–16. Jahrhundert)*, Ostrava 2014.



Marie Vojtová a kol., *Dějiny československého lékařství I*, Praha 1970.

Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

Zikmund Winter, *Šat, strava a lékař v XV. a XVI. věku*, Praha 1913.

Čeněk Zíbrt, *Staročeská tělověda a zdravotověda*, Praha 1924.

### **Internetové zdroje**

Charles Moise Briquet, Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 [on-line]. Dostupný na <<http://www.ksbm.oeaw.ac.at>>.

Knihopis digital [on-line]. České prvotisky a staré tisky (1476–1800) on-line. Dostupný na <<http://www.knihopis.org>>.

Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>.

Vokabulář webový [on-line]. Oddělení vývoje jazyka Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i. Dostupný na <<http://vokabular.ujc.cas.cz>>.

## **SEZNAM PŘÍLOH**

**Příloha č. 1:** Slovník použitých archaismů a méně známých výrazů

**Příloha č. 2:** Soupis lékařských rukopisů

**Příloha č. 3:** Jmenný rejstřík

**Příloha č. 4:** Obrazové ukázky textů ve vybraných rukopisech

**Příloha č. 1:** Slovník použitých archaismů a méně známých výrazů

akštejn	jantar, magnetit
běhavka	průjem
bobrový stroj	sekret z bobřích žláz
celidon	vlaštovičník větší ( <i>Chelidonium majus</i> ), orsej jarní hlíznatý ( <i>Ficaria verna</i> ), orlíček obecný ( <i>Aquilegia vulgaris</i> )
cicvár	kořen či oddenek byliny cicváru ( <i>Curcuma zedoaria</i> )
čmíra	menstruační krev, menstruace
čertovo lejno (čertové hovno)	viz ločidlo
čtitroba	lačný žaludek dalších přísad (hlavně bylin)
flastr	obklad
flus	hnisavý zánět, výtok hlenů či hnisu
galgán (kalkán)	kořen stejnojmenné rostliny ( <i>Alpinia galgana</i> )
hlíza	bolák, vřed
chlípnost	sexuální touha
chlupatá jahoda	angrešt
jelení skok	jelenka obecná ( <i>Elaphomyces granulatus</i> ), lanýž pravý ( <i>Tuber melanosporum</i> ),

	plavuň vidlačka ( <i>Lycopodium clavatum</i> )
jelení roh	vranožka šupinatá ( <i>Coronopus squamatus</i> )
kavias	chrastavec rolní ( <i>Knautia arvensis</i> ), hlaváč fialový ( <i>Scabiosa columbaria</i> ), hlaváč žlutý ( <i>Scabiosa ochroleuca</i> )
klání	bodavá bolest
konec	penis
laudanum	opium
letkvař	kašovitá směs z medu, cukru, sirupů, tekutiny a bylinek
ločidlo	bylina ločidlo čertovo lejno ( <i>Ferula assa-foetida</i> )
mastix	živice vonná, tj. pryskyřice získávaná z keře řečíku lentišku ( <i>Pistacia lentiscus</i> )
nároky	varlata
návná kost	zduřelá tkáň, především v okolí kloubů
nemoc svatého Valentina	viz padoucí nemoc
ošlejch	pažitka
padoucí nemoc	epilepsie
pálice	bolest při močení; bolesti pyje
pětiprst(ek)	mochna plazivá ( <i>Potentilla reptans</i> )
pokrutka (pokrůtka, pokroutka)	druh pečiva, podobného bochánku či koláči

snědek	nenatrávená potrava způsobující žaludeční potíže
štkavka	škytavka
uchavec	škvor
veronika	rozrazil lékařský ( <i>Veronica officinalis</i> )
vlk	vřed, opruzenina
vysoký traňk	zlatobýl obecný ( <i>Solidago virgaurea</i> )
zájemné koření	jestřábník chlupáček ( <i>Hieracium pilosella</i> )
zlatá žíla	hemeroidy
zření (zrání, žrání)	specifická bolest v oblasti břicha; kolika
žába	otok, vřed či puchýř
žihavka	kopřiva
život	tělo, břicho

## **Příloha č. 2:** Soupis lékařských rukopisů

Rukopisy jsou v soupisu řazeny podle jednotlivých institucí, přičemž jako první jsou uvedeny rukopisy archivů, následně muzeí a nakonec knihoven. Instituce jsou seřazeny dle abecedního pořadí názvů měst, v nichž mají své sídlo.

Záhlaví jednotlivých katalogových záznamů tvoří číslo rukopisu v soupisu, v závorce pořadové číslo rukopisu v rámci instituce a inventární či katalogové číslo nebo signatura rukopisu. Pod záhlavím jsou vypsané základní informace o rukopisu – datace, psací látka, rozměr knižního bloku, přítomnost vazby a její rozměry. Tyto záznamy následuje podrobnější deskripce rukopisu. První je charakterizována foliace a paginace, následuje popis písma a písarských rukou, vazby, výzdoby a určení provenience. Po těchto informacích je zaznamenán název rukopisu (skutečný či umělý – umělý je zapsán v hranatých závorkách), popis jeho obsahu a vyjmenovaná literatura zabývající se konkrétním rukopisem. U rukopisů z 15. století je před foliací uveden popis filigránu. V případě, že rukopisu chybí jedna z popisovaných částí či se mu nevěnuje žádná literatura, jsou tyto položky vynechány.

Na konci soupisu je uveden chronologický rejstřík (s. 198), v němž jsou soupisová čísla jednotlivých rukopisů přiřazeny k stoletím, v kterých rukopisy vznikly.

## ARCHIVY

### Archiv města Plzně

Veleslavínova 19, 306 32 Plzeň

---

1 (1)

sign. 10a156

---

s. XV. med. (přípisy z XVI. a XVII. s.), pap., 253 + [II] ff., 21,3x15,5cm, vazba mladší než hlavní text (snad z 16. – 17. století), 22,4x16,0cm

**Filigrán:** býčí hlava, z níž vychází dlouhý kříž, který obmotává korunovaný do strany hledící had – velmi podobný filigránu č. 64230 Piccard, datovaný 1538, Praha,<sup>398</sup> naprosto stejný filigrán však nenalezen

**Foliace:** novodobá, tužkou (arabskými číslicemi) i soudobá (z 15. století) římskými číslicemi – počíná ff. II–XXX, 3x se opakuje I–XXX a poslední foliace I–XXVI (končí na f. 144<sup>r</sup>) + 2 vevázané nefoliované listky

**Písmo:** bastarda; vícero písařských rukou – snad čtyři neznámí autoři

**Vazba:** dřevěné desky potažené modrou kůží – snad z 16. – 17. století

**Výzdoba:** červeným inkoustem vyvedené kaligrafické iniciály, některé z nich žlutě vybarveny; červeným inkoustem také rozdělovací znaménka, počátky a konce vět a nadpisy; „ukazující ručičky“; patrné linkování a ohraničení textu

**Provenience:** na předním přideštlí kulaté razítko „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“ a tužkou psané „Zr 1440“, perem č. „4916“; přípis „*dal sem za tu knihu ssestnaczt czecheskegch a dwa kregczary leth 1629, Ffrydrich Pelikan*“

---

<sup>398</sup> Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>, citováno ze dne 15. 4. 2016.

### [Bylinář a lékařská kniha z pol. 15. století]

Český bylinář z poloviny 15. století; počáteční část chybí; vypsány různé rostliny a části rostlin, materiály živočišného původu (např. kosti, pižmo, kůže, výkaly) i jiných látek (sůl, vinný kámen, mýdlo) s jejich popisy, charakteristikami (suchý, mokrá, studený, horký) a léčivými účinky (samotných rostlin i ve vhodné kombinaci s jinými bylinami a léků z nich vyrobených) – např. česnek, koží bradka, netřesk, bavlna, bolehlav; vevázán lístek s označením 80a – na něm „Penezkowe“ a 95a – na něm: „Peltram“ – obojí stejným písmem jako hlavní část rukopisu; také vypsány škodlivé účinky – např. vína – „sskody vdom y kostem“; ff. 145<sup>r</sup>–189<sup>v</sup> lékařské rady pro různé nemoci a neduhy (červenou nemoc, různé druhy zimnic, souchotiny, bolesti, dušnost, otravy jedy atd.), také rady hospodářské (uchování čerstvosti mouky a vajec); 190<sup>r</sup>–192<sup>r</sup> vypsány léčivé účinky a použití dubového listí a jmelí; 192<sup>v</sup>–198<sup>r</sup> a 206<sup>v</sup>–219<sup>v</sup> novější vpisky obsahující recepty na různé léčivé přípravky (masti, flasty atd.), rady pro léčení různých chorob (vodnatelnosti, zvracení, močových kamenů atd.), kuchařské recepty (těsta, preclíky, perníky, kaše apod.); přibližně polovina f. 219 chybí; ff. 198<sup>r</sup>–206<sup>v</sup> abecedně seřazený rejstřík k hlavní části rukopisu, na začátku a na konci v něm novější zápisky; ff. 220<sup>r</sup>–222<sup>r</sup>, 224, 228, 230<sup>r</sup>–231<sup>r</sup>, 233<sup>r</sup>–235<sup>v</sup>, 237<sup>r</sup>–252<sup>r</sup> opět části psané autorem původního textu – tentokrát o koňském lékařství; ff. 222<sup>v</sup>–223<sup>r</sup>, 225<sup>r</sup>–227<sup>v</sup>, 229, 231<sup>v</sup>–232<sup>r</sup>, 235<sup>v</sup>–236<sup>r</sup> pokračují novější záznamy týkající se léčení chorob; na ff. 235<sup>v</sup>–236<sup>r</sup> mladší poznámky ke koňskému lékařství; f. 253 prázdné; na zadním přideščí mladší rukou návod „*proti hussenkam aby zele [!] negedly*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

2 (2)

sign. 4f142

---

s. XVIII. in. (cca 1710), pap., původně 720 pp. – dnes [DLIV], 20,0x16,0cm, vazba původní, 21,0x16,0cm

**Paginace:** do p. 679 soudobá, pp. 680–720 novodobá, tužkou; 157 stran chybí, chyba v paginaci: po p. 190 ihned následuje p. 200



**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jedním z písařů je snad Oldřich Jan Karel Řepický ze Sudoměře (1681–1739), dále dvě neznámé písařské ruce; papír i písařské ruce (i neznámých písařů) se shodují s rukopisem muzea v Soběslavi R 59

**Vazba:** dřevěné desky potažené hnědou kůží, poškozená na okraji a na hřbetě, zbytky kovových přezek pro uzavření rukopisu, štítek – fixem v něm „4f142“

**Výzdoba:** 1. písař (hlavní části) – kaligrafické nadpisy a iniciály – přílišné množství nekvalitního inkoustu zapříčinilo rozpad (a znečištění) některých částí rukopisu

**Provenience:** na předním přidešті kulaté razítko „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“, perem č. „4917“; na předním přidešті: „*W tego knize se dole winagde w listu 321 rozlyczni lykarzstki wgeci hned se zuziwa proti bolest hlawy z klasstera z Kutni Hori od vrssulynek*“; na zadním přidešті: „*Per Wrating anebo Frating*“

#### [Kniha lékařských receptů]

Česky a německy psané recepty na různé léčebné přípravky – vody, oleje, kouřidla, masti, nápoje atd.; proti melancholii, moru, souchotinám, nespavosti, bolestem hlavy, bolesti a zaléhání uší, zimnicím, bolestem srdce aj.; proti parazitům; dětské a ženské nemoci; u některých receptů uvádění autoři (nebo alespoň údajní) – např. p. 83 „*Kaurzeny hrabie Dobrz wod pany Ziniowsky powiedino*“ nebo p. 264 „*Proty kamenu wod Patera Prebora Powiedino a na niem Spruberovano*“; pp. 317–319 v dolní části poškození ohněm; na pp. 201–203 návod na léčbu slepoty koní „*od kočłho j[eho] m[ilos]ti pana faráře z Vožice*“; kuchařský recept na „*mandlowi dort*“ p. 399; pp. 718–720 rejstřík.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

1757, pap., 218 + [II] ff., 30,7x19,5 cm, vazba soudobá, 31,7x20,0cm

**Foliace:** novodobá, tužkou (218 ff.), soudobá paginace v části rukopisu do čísla 168 (do f. 84<sup>v</sup>)

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – kněz Jan Pociner

**Vazba:** lepenková potažená hnědou kůží, dobový štítek s nápisem „APATHECA domaczy“, novodobé štítky – signatura „1f6“ a na hřbetě inv. č. „211“

**Provenience:** na přední předsádce dvě kulatá razítka – „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“, „MĚSTSKÉ MUSEUM V PLZNI“, perem „211“ a „1885“

### „Apateka Domaczy“

Česko-německý opis německého herbáře dr. Petra Ondřeje Mattioliho vydaného Adamem Hubertem z Riesenpachu a Danielem Adamem z Veleslavína a Apateky Domáci; každá kapitola označena číslem, které jsou pak uvedeny v rejstříku na ff. 87<sup>r</sup>–89<sup>v</sup>; ff. 90<sup>r</sup>–96<sup>r</sup> „*Index druhy*“, „*Na slova latinska, která se v tegto knize nachazegj*“ – abecední seznam, nalinkováno na latinsky, česky a německy, ale vepsáno jen latinsky a česky; ff. 97<sup>r</sup>–103<sup>v</sup> „*O hospodaržskich wiecech*“, tj. hospodářské rady a návody dobytčího lékařství; každá rada označena alfanumerickou značkou N1–83; ff. 103<sup>v</sup>–104<sup>v</sup> „*Prognostika o drahotie moru a walcze budauczihó Roku*“ a recepty na léky na různé nemoci; ff. 138<sup>r</sup>–169<sup>r</sup> latinský (na f. 138 také český a německý) abecedně řazený rejstřík rostlin „*Latinarum, Graecarum et officinis Node usitatarum nomenclationem Index*“, další dva abecední rejstříky rostlin: německý na ff. 173<sup>r</sup>–187<sup>r</sup> „*Register den deuten namen aller baums, undt Kräuter, so in dem Buch Matthioli begriden*“ a česko-latinsko-německý na ff. 191<sup>r</sup>–208<sup>r</sup> „*Registrum czeskegch gmen wssech stromu, a bylin w herbarži Matthiola obsazenych*“, u českých názvů čísla – snad strany odkazující na Mattioliho; ff. 105–137, 169–172, 181, 182, 187–190 a 208–218 prázdná; mezi f. 176 a f. 177 jeden nečíslovaný list.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XVIII. med., pap., [II] + 36 + [VIII] ff., 16,7x10,4cm, vazba novodobá, 17,0x10,5cm

**Foliace:** soudobá, první 2 ff. nečíslovaná – stejně jako 8 ff. na konci rukopisu, číslování začíná číslem 8 a končí číslem 43

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** novodobá, papírová, na deskách štítek se signaturou „7f109“

**Výzdoba:** text ohraničen dvojlinkovým zrcadlem

**Provenience:** na přední předsádce kulaté razítko „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“

**[Lékařský sborník domácího lékařství pro lidi a domácí zvířata]**

Česky psané recepty na výrobu léků proti různým nemocem, otravám, bolestem, ranám, zimnicím, horečkám atd.; vypsány účinky léčivých vod (např. šalvějové); zařikání proti zimnici f. 12<sup>v</sup>; léčení dobytka.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XVII. ex. – XVIII. in., pap., [CXI] ff., 16,7x10,0cm, vazba soudobá, 17,0x10,3cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková potažená černou kůží, na deskách dva štítky – fixem na nich „4f122“ a „376“, poškozený hřbet a proděravěné desky

**Výzdoba:** jednotlivé kapitoly podtrženy

**Provenience:** na předním přidešti kulaté razítko "ARCHIV MĚSTA PLZNĚ"

## „Apateka Domaczy“

Český opis Mattioliho Apateky domácí; text ve dvou sloupcích; f. [I]<sup>r</sup> „*Proti bolesti zubu*“, od f. [II]<sup>r</sup> „*Apateka Domaczy*“, rukopis obsahuje lékařské i praktické rady a návody na přípravu různých léčebných prostředků; text rozdělen do 262 krátkých kapitol – např. „*Potracczenau rzecz zase nawratiti*“, „*Proti czerwum w vssech*“, „*Proti chrkanj krwe*“, „*Aby moli ssatu nezrali*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

6 (6)

sign. 4e72

---

s. XIX. med. (cca 1860), pap., [II] + 66 + [CLXXXVI] pp., 24,7x18,6cm, vazba soudobá 25,2x19,4cm

**Paginace:** od druhého folia soudobá paginace perem 1–66, jinak nepaginováno

**Písmo:** novogotická kurzíva; tři až čtyři písaři – Josef Demeter (podepsán na přední předsádce jako „*Jos[ef] Enet. Demet. Med[icus] clin[icus] et therapi[ae] special[is] auditor*“), Theodor Demeter, Jaroslav Geyer, Hans Secunda

**Vazba:** lepenkové desky tmavé, hřbet a růžky kožené

**Výzdoba:** podtržené nadpisy; v části s matematickými příklady kresbičky obličejů a hodin

**Provenience:** na titulní straně kulaté razítko "ARCHIV MĚSTA PLZNĚ" a tužkou číslo „940“; na deskách štítek se signaturou „4e72“ a štítek s číslem „34“, na hřbetě štítek s číslem „940“

„**Therapia specialis, De Profluviis tradita a D[omino] D[omino] Profes[ore] Joanne Bapt[istae] Hoeger**“

Latinsky a německy psaný rukopis, jehož část (pp. 1–66) obsahuje poznámky z přednášek o tělních tekutinách, hlavně o krvi. Další části rukopisu tvoří výpočty

matematických úkolů (jeden matematický příklad také na p. 10), výpisky z učebnice historie a seznam a klasifikace žáků II. třídy gymnázia v Huchsi [?].

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

7 (7)

sign. 4e59

---

1822, pap., [LXXXI] ff., 20,4x16,5cm, vazba soudobá, 20,5x16,5cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; písař – Dismas Distler

**Vazba:** sešitové desky (zároveň jsou titulní stranou)

**Provenience:** na deskách štítek – na něm fixem „4e59“; kulaté razítko „Archivum urbis Pilsnae“; perem „962“; na deskách (titulní straně) pod titulem „Zusam[m]engetragen vom Dismas Distler seit dem Jahre 1822“

**„Geheime Künste verschiedener chemischen Zubereitungen nebst einer kleinen Hausapotheke [!] dann Lust und Gesellschaftspiele enthaltend etc.“**

Německý rukopis obsahující 15 nečíslovaných a 87 a 21 očíslovaných návodů na tavení, čištění, zlacení a postříbřování kovů a další praktické rady, výrobu léčivých a kosmetických prostředků (mastí, vod, prachů atd.) k počištění organismu, osobní hygieně, proti horečce, mrtvici atd.; popisy s pravidly různých společenských her (např. „*Das Alphabetspiel*“); kuchařské recepty na úpravu pomerančů, třešní či přípravu různých likérů; dvě strany věnovány nácvičku kaligrafického psaní; jedna volná strana se slovní úlohou.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

s. XIX. med., pap., [XXVII] ff., 25,5x20,0cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Provenience:** na přebalu štítek s fixem napsaným „7f111“; na první straně kulaté razítko „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“ a pod ním perem „1485“

### [Lékařská přednáška o porodnictví a pediatrii]

Německy psaná přednáška o prenatálním vývoji, perinatálním stavu plodu, porodu a vývoji dítěte až do puberty.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

s. XIX. med., pap., [XL] ff., 21,0x17,0cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Provenience:** na přebalu štítek s fixem napsaným „7f110“

### „Allgemeine Pathologie“

Německé lékařské pojednání o patologii, které se věnuje vysvětlení samotných pojmů patologie a nemoc, vzniku a šíření nemoci v těle, symptomatologii, fyzickému vyšetření pacienta a patologickým stavům lidského těla (patologické srdeční pohyby, množství krve, abnormality v sekreci tělních šťáv atd.).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XIX, pap., [IV] + 167 + [I] pp., 23,9x19,2cm, vazba soudobá, 24,6x19,5cm

**Paginace:** soudobá, první čtyři strany a strana poslední nečíslovány

**Písmo:** novogotická kurzíva; Dr. Franz Fodermayer

**Vazba:** lepenková polepená modrým mramorovaným papírem, hřbet zeleným

**Provenience:** na deskách štítek s fixem napsanou signaturou „7f112“, na hřbetě červený štítek v něm „*Naumann I.*“, na přední předsádce kulaté razítko „ARCHIV MĚSTA PLZNĚ“ a pod ním perem „1484“, vedle přepis „*Handschrift von Dr. med. Franz Fodermayer \*1804, Sohn von Jakob Fodermayer und Elisabeth, geb. Molitor, Bruder, der Ururgrossmutter Elisabeth Fodermayer verehelichte Rzika Gattin Herrenmüller Bernard seu*“

#### [Lékařský spis opsaný dr. Frant. Fodermayerem]

Výpisky pořízené doktorem Franzem Fodermayerem v 19. století. Na prvních dvou paginách po přední předsádce je obsah rukopisu s odkazy na příslušné strany. Rukopis se věnuje revmatismu, hemoptýze (vykašlávání krve), astmatu a dýchacím onemocněním – „*Rheumatismus, Orhymenitis thoracicae, phlegmhymenitis thoracicae, Asthma*“. U každé z nemocí pak rozebírá jejich charakteristiku, nosografii, etiologii, vznik nemoci, diagnostiku, prognózu a terapii.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

## **SOKA České Budějovice**

Rudolfovská tř. 40, 370 21 České Budějovice

---

11 (1)

inv. č. 1965, mf. č. 526

---

1680–1681, pap., 45 ff., 30,2x20,5cm, vazba soudobá, 30,2x20,5cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; písař – chirurg Adam Weiß

**Vazba:** lepenková potažená hnědou kůží, zdobenou slepotiskem (stejně jako 3 patrné vazy na hřbetu), zbytky zelených tkanic

**Výzdoba:** kaligraficky vyvedené nadpisy; na titulní straně chronogram

**Provenience:** na předním přideštlí tužkou „1965“, kulaté razítko – znak města České Budějovice, kolem něj opis „MĚSTSKÝ ARCHIV V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH“ (na ff. 1<sup>r</sup>, 2<sup>r</sup>, 7<sup>r</sup>, 11<sup>r</sup>, 13<sup>r</sup>, 16<sup>r</sup>, 19<sup>r</sup>, 22<sup>r</sup>, 27<sup>r</sup>, 31<sup>r</sup> a 43<sup>r</sup>)

### **[Popis morové nákazy v Českých Budějovicích]**

Německy psaný popis průběhu a následků morové nákazy v Českých Budějovicích a okolí v roce 1680. Od f. 32<sup>r</sup> je vypsáno 39 receptů na léky proti různým chorobám, přičemž přibližně polovinu tvoří návody na ochranu a výrobu léků proti moru.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

12 (2)

inv. č. 1981, mf. č. 789

---

1732 (1778–1788), pap., 118 + [XLV] pp., 30,3x10cm, vazba soudobá, 31,5x10,3cm

**Paginace:** soudobá



**Písmo:** novogotická kurzíva; autor Pater Johann Schnarcher [?]

**Vazba:** lepenková potažená pergamenem pocházejícím z neznámého latinského rukopisu náboženské tematiky asi z počátku 15. století a barevně vyvedenými iniciálami (červeně a zeleně), červenými svislými a vodorovnými čarami zvýrazněny různé části textu

**Výzdoba:** nadpisy zvýrazněné podržením (jinak od textu nejsou odděleny)

**Provenience:** na předním přideščí tužkou „1981“

### **„Libellus utensilium, medicinarum, arcanorum“**

Německy a latinsky psaný rukopis obsahující návody na kaligrafické psaní a výrobu inkoustů různých barev, rady pro léčení a chování dobytka a jiných hospodářských zvířat, praktické rady proti domácím škůdcům (např. proti šatním molům a švábům), vypsané léčivé účinky různých rostlin a látek (např. octa) a recepty a rady k léčení lidských neduhů a nemocí (dny, zažívacích potíží, kuřích ok, rakoviny, horečky, recepty na počišťovací prostředky a různá další léčiva – prachy, léčivé vody aj.); na p. 28 se nachází krátký šifrovaný text a na pp. 39–40 „*Von Vogel und wildt wiech sachen*“ (mimo jiné o lovu rozličných ptáků); na pp. 65–71 uvedeny zápisky různých nákupních seznamů. Od p. 72 (do p. 105) počíná kapitola nazvaná „*Apotheca domestica ad varios morbos curandis*“, ve které jsou vypsány v abecedním pořadí jednotlivé nemoci (angina, astma, močový kámen, bolest zubů, různá zranění atd.), jejich popis a postupy při jejich léčbě; na p. 106 začíná část věnovaná zachování zdraví: „*De conservanda bona valetudine notata quandam ex schola Salernitana*“, jež je pak rozdělena do množství stručných podkapitol; na pp. 117–118 různé poznámky (o počasí, o událostech), nákupní seznamy; následuje nepaginované abecedně řazené „*registrum*“; p. 116 a posledních 18 stran jsou prázdné.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

## SOKA Český Krumlov

Plešivec 228, 381 01 Český Krumlov

---

13 (1)

F-21, Fond Farní úřad Černice

---

s. XIX. med., pap., [VI] ff. + [III], 24,5x16,3cm, vazba soudobá, 24,5x16,4cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autor Paul Bakmayer

**Vazba:** sešitová, poškozená tekutinou, potřhané okraje a hřbet

**Výzdoba:** kaligrafické polokurzívní nadpisy, které jsou navíc zvýrazněny několikanásobným přeškrtnáním a podtržením; patrné linkování tužkou

**„Receptenbuch in medicinischer sowohl als oconomischer Hinsicht gesammelt dann Regeln zu verschiedene Kartenspielen“**

Německy psané recepty na výrobu různých léčivých prachů, vod, čajů, inkoustů, leštidel na boty, recepty proti různým neduhům (např. bolesti zubů) a návody na hraní her; text je i na předešlých; do sešitu jsou vloženy tři volné listy – lékařský recept „*sublimali corrosivi gr. quatuor*“, recept na jakési pilule a dvojlist obsahující recept „*Recept allerbewerthist wider dermahlige wienner Seuche, curative et praeservative*“ – tj. na léčbu tuberkulózy.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

14 (2)

F-22, Fond Farní úřad Zlatá koruna, kar. 11

---

s. XIX., pap., [XVI] ff., 40,9x25,1cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písář

**Výzdoba:** podtržené nadpisy

**[Zápisy pranostik a receptů k léčení neduhů]**

Česky psané zápisky pranostik, pořekadel, praktických (čištění stříbra, odstranění vlhkosti z domu), hospodářských (pro dobytek a proti domácím škůdcům) a zahradnických rad (zbavení se škůdců, roubování – množení štěpů atd.) a receptů na přípravu léčiv; vyskytují se zde návody na léčivé prostředky pro zachování zubů, proti parazitům, horečce, otokům, popáleninám, omrzlinám, kašli, bolesti v krku, žloutence, vodnatelnosti, kuřím okům, bradavicím, ženským problémům a pro hladký průběh porodu; také recepty na různé masti a další přípravky; vypsány hojivé účinky bavlny, také recept na přípravu chleba, „*O topení bez paliva*“, poznámky o vyznání a počtu obyvatelstva Rakouského císařství z let 1784, 1804 a 1830 a německé zápisky o událostech roku 1848.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

**SOKA Domažlice se sídlem v Horšovském Týně**

Nám. republiky 10, 346 01 Horšovský Týn

---

15 (1)

Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX. med., pap., [I] + 58 pp., 37,5x24,5cm, vazba soudobá (restaurovaná), 38,3x25,4cm

**Paginace:** do p. 42 paginace soudobá, dále novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, desky polepeny žlutohnědým papírem, hřbet a růžky kožené, na hřbetě patrných šest vazů, které jsou zvýrazněny slepotiskovými dvojlinkami, čtyři bílé tkanice s červenými a modrými pruhy

**Výzdoba:** jednoduchou linkou podtržené nadpisy

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý zdobný rámeček a perem „1808“; dlouhý obdélníkový štítek na hřbetě v něm perem „1808“ a červeným fixem „42“

### [Zápisy lidového léčitelství]

Převážně česky psané poznámky o léčivé moci bylin (myrhy, kadidla, bodláku, vrby, pšenice, slézu, cibule, hořčice, bezu a dalších rostlin), jejichž součástí jsou návody na léčbu všelijakých neduhů a chorob. Na pp. 1, 3, 5, 7, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 21–23, 25, 27–29, 31, 33, 35–37 a 39–42 se nacházejí poznámky účetního charakteru (např. na p. 5 „*Berechnung mit dem Tischler Herzmanek Quartiergeld betreffend etc.*“, na p. 7 „*Berechnung mit dem Schloßmeister Nowotny*“, na p. 21 „*Berechnung mit H[err] Johann Messner in Neuhaus*“).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

## **SOkA Jindřichův Hradec**

Václavská 37/III, 377 11 Jindřichův Hradec

---

16 (1)

Knih 10 (R 27), Sběrka rukopisů a starých tisků – vědní

---

s. XIX. ex. (cca 1859), pap., 206 + [III] pp., 19,1x12,0cm, vazba soudobá, 19,4x12,5cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor jistý Fleischacker „*hörer der Theoret[ischen] Medizin Besondere Physiologie*“

**Vazba:** lepenková, polepená modrým mramorovaným papírem, růžky a hřbet plátěné, hřbet zdoben zlatým potiskem, zlatě vyveden na hřbetě i název knihy „*Besondere Physiologie*“

**Výzdoba:** podtržené a kaligraficky vyvedené nadpisy

**Provenience:** na předních i zadních deskách a na hřbetě nalepen obdélníkový štítek v něm natištěno „Sb. r. – II. vědní 10“; na předním přideštní tužkou „č. inv. 2156“, na přední předsádce perem „F. a. 39.“; na titulním listu nadpis „*Besondere Psysiologie* [!]“, obdélníkové a kulaté razítko „MĚSTSKÉ MUSEUM V JINDŘICHOVĚ HRADCI“, perem „R 27“

### **„Besondere Physiologie“**

Německy psané poznámky o lidské fyziologii a anatomii (konkrétně např. o průtoku krve, pohybech svalů, střevních klících, lidských smyslech, hlasivkách a řeči, výrobě tepla v lidském těle atd.).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

1859, pap., 229 + [III] pp., 19,1x12,0cm, vazba soudobá, 19,4x12,5cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor jistý Fleischacker „*hörer der Theoret[ischen] Medizin 1859*“

**Vazba:** lepenková, polepená modrým mramorovaným papírem, růžky a hřbet plátěné, na hřbetě zlatě vyveden název knihy „*Allgemeine Physiologie*“

**Výzdoba:** podtržené a kaligraficky vyvedené nadpisy

**Provenience:** na předních i zadních deskách a na hřbetě nalepen obdélníkový štítek v něm natištěno „Sb. r. – II. vědní 11“ v něm perem „F. a R 28“; na přední předsádce perem „F. a. 38“ a „č. inv. R 155“; na titulním listu nadpis „*Allgemeine Physiologie*“, obdélníkové razítko „MĚSTSKÉ MUSEUM V JINDŘICHOVĚ HRADCI“, perem „R 28“

### „Allgemeine Physiologie“

Německy psané antropologické poznámky s částmi věnujícími se lidské fyziologii a anatomii, které se počínají výpisky o rozdílech mezi lidmi (rasami, povahami, tělesnou stavbou, zaměstnáním), pokračuje poznámkami o složení lidského těla z pohledu chemického, pojednáním o tkáních a končí výpisky o původu života.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XIX. ex. (cca 1870), pap., [CXLIV] ff., 15,1x9,6cm, bez desek

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor – medik J. Rybák

**Vazba:** sine; přes hřbet a poslední stranu přelepen obdélníkový štítek – na něm natištěno „Sb. r. – II. vědní 13“



### „Poznámky z kliniky lékařské dle prof. Dr. Eistla“

Poznámky medika J. Rybáka z výuky na lékařské kliniky prof. Dr. Eistla a prof. Dr. Blažiny o různých nemocích (průběhu chorob, symptomech, prognóze a léčbě tyfu, zánětu mozku, pneumonie, atrofie mozku, onemocnění míchy a nervů, žaludku, jater, střev, pohlavní nemocí, rakoviny prsu, astmatu, kolik atd.) a pitevních změnách. Na zadní předsádce poznamenáno „13 Krakovská ul. přízemí“, což je adresa kliniky, na níž J. Rybák působil.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

#### **SOkA Klatovy**

Mayerova 128, 339 01 Klatovy

---

20 (1)

Fond Archiv města Sušice – nezpracovaný

---

s. XVIII. med. (1745–1749), pap., [LXXXIX] ff., 34,3x21,2cm, vazba soudobá, 34,3x21,4cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva, hebrejské písmo; autor – židovský lékař Kraus

**Vazba:** lepenková, polepená červenomodrým mramorovaným papírem, hřbet potažený hnědou kůží; velmi poškozená

**Výzdoba:** některá slova podtržena, jednotlivé zápisy od sebe odděleny vodorovnou čarou



### [Medicínský deník židovského lékaře Krause]

Latinsky, česky, německy a hebrejsky psaný deník lékaře Krause o jeho pacientech a jejich léčbě. Na předním předeštlí vypsány data a stupně dosaženého vzdělání autora. Vlastní text tvoří záznamy k jednotlivým případům (první záznam datován 22. červnem 1745 a poslední 14. říjnem 1749). Poslední strany rukopisu obsahují mladší záznamy (5. září 1788 – 9. října [?] 1790); vloženo 19 volných listů různého obsahu, nejčastěji účetního. Celým rukopisem se prolínají hebrejsky psané texty neznámého obsahu.

---

### SOA v Plzni, oddělení Klášter u Nepomuka

Klášter 101, 335 01 Nepomuk

---

21 (1)

Fond Velkostatek Luhov – nezpracovaný

---

s. XVIII. med. (cca 1754), Čechy, pap., 204 ff. + [III + CXLII] ff., 33,0x21,0cm, vazba soudobá, 34,0x21,5cm.

**Foliace:** soudobá, foliováno 204 ff., zbylých 142 ff. bez označení, f. 42 uvedeno dvakrát (druhé prázdné)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** dřevěné desky potažené hnědou kůží, na hřbetě vytlačovaný zlatý rámeček a nápis "KNIHA LEKARŽKA", kožené úvazy

**Výzdoba:** nadpisy zvýrazněné velikostí písma, podtržením a kaligrafickým provedením

### „KNIHA LEKARŽKA“

Česky psaná lékařská kniha. Na ff. 1<sup>r</sup>–204<sup>v</sup> soubor lékařských receptů rozdělených do kapitol podle částí těla a nemocí; kapitoly věnované speciálně

dětskému a ženskému lékařství, následuje nefoliováný rejstřík v rozsahu 17 ff., text pokračuje na dalších 47 neznačených foliích – astrologie (znamení, charakteristiky podle narození v jednotlivých dnech v týdnu a vlivu planet), o stanovení diagnózy z moči, lékařství pro dobytek (krávy, ovce, prasata), hospodářské rady – proti škůdcům obilí a luštěnin, kuchařské recepty na úpravu masa, přípravu omáček, sladkého pečiva, kaší, těst, paštik, octa, nápojů; rady, jak poznat dobré stříbro, jak vyrobit mýdlo a jak zabránit žloutnutí perel; zbylá folia bez textu (78 ff.); ff. 19, 20, 28, 42b, 46, 58 prázdná.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

22 (2)

Fond Velkostatek Luhov – nezpracovaný

---

cca 1850, Čechy, pap., 185 pp., 27,0x22,0cm, vazba soudobá, 27,5x22,5cm

**Paginace:** soudobá, vyjma rejstříku – novodobá (p. 183–185)

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – Dr. Anton Jaksch (1810–1870; lékař, přednosta kliniky v Praze, univerzitní profesor 13. 6. 1854 povýšen do rytířského stavu – Anton Jaksch z Wartenhorstu)

**Vazba:** lepenková, černá mramorovaná, poškozená v rozích a na hřbetě

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy

**Provenience:** na předešlé razítko „STÁTNÍ ARCHIV V HORŠOVSKÉM TÝNĚ“, tužkou: „VS Luhov“, „inv. č. 61“, „K 9“

### „Therapie Specielle“

První díl německého lékařského pojednání Dr. Antona Jaksche; obecný rozbor způsobů léčby, patologie, symptomů a průběhu onemocnění a jejich léčby.

**Literatura:** Jarmila Hanzalová, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1995.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

cca 1850, Čechy, pap., 168 pp., 27,0x22,0cm, vazba soudobá, 27,5x22,5cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva, jeden písař – Dr. Anton Jaksch

**Vazba:** lepenková, černá mramorovaná, poškozený hřbet

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy

**Provenience:** na přidešší razítko „STÁTNÍ ARCHIV V HORŠOVSKÉM TÝNĚ“, tužkou: „VS Luhov“, „inv. č. 62“, „K 10“

### „Therapie Specielle“

Druhý díl německého lékařského pojednání Dr. Antona Jaksche; patologie, symptomy a průběh onemocnění a jejich léčba.

**Literatura:** Jarmila Hanzalová, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1995.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

cca 1850, Čechy, pap., 426 pp., 21,0x17,0cm, vazba soudobá, 21,5x17,0cm

**Paginace:** soudobá; na konci volný list – část rejstříku

**Písmo:** novogotická kurzíva, jeden písař – Dr. Anton Jaksch

**Vazba:** lepenková, černá mramorovaná, hřbet plátěný, poškozená v rozích a na hřbetě

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy

**Provenience:** na přidešší razítko „STÁTNÍ ARCHIV V HORŠOVSKÉM TÝNĚ“, tužkou: „VS Luhov“, „inv. č. 62a“, „K 11“

## „Specielle Pathologie & Therapie“

Šestý díl německého lékařského pojednání Dr. Antona Jaksche; patologie, symptomy a průběh onemocnění a jejich léčba.

**Literatura:** Jarmila Hanzalová, *Soupis osobních písemných pozůstalostí a rodinných archivů v České republice*, Praha 1995.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

### SOkA Písek

Nádražní 2149, 397 01 Písek

---

25 (1)

kniha č. 804, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XVIII. ex. – XIX. in., pap., [XLVI] ff., 34,0x21,0cm, vazba novodobá, 35,0x21,5cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva, jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, desky polepené zeleným mramorovaným papírem, hřbet a rohy modrým

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s modrým rámečkem, v něm natištěno „MA Písek 804“; na hřbetu štítek, na něm fixem „č. 1127“; na první a druhé svázané straně červené kulaté razítko, uprostřed něho půlměsíc a šesticípá hvězda, v opisu: „SBÍRKY KRÁL. MĚSTA PÍSKU“; do knihy vloženy tři nesvázané listy, na třetím opět výše uvedené razítko, modrou pastelkou „č. 1127“ a vepsán uměle přidělený titul rukopisu „*Kniha lékařská neznámého skladatele*“

### **„Kniha lékařská neznámého skladatele“**

Česky psaný lékařský sborník, nejspíše opis nějakého tisku či jiného rukopisu; obsahuje různé variace návodů na léčbu všelijakých chorob, přičemž hlavní recepty jsou číslovány (např. úplavice, pálení při močení, parazitická onemocnění, bolesti zubů a zad atd.). Číslování počíná č. 649 a pokračuje do č. 1005, na posledních stranách rukopisu opět číslováný recept (č. 643); hlavní text je různě prokládán rejstříky obsahujícími čísla receptů a jejich nadpisy. Mimo lékařské recepty se zde nacházejí také hospodářské rady – hlavně proti škůdcům.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

### **SOKA Tábor**

Na Parkánech 1623, 390 01 Tábor

---

26 (1)

inv. č. 39, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX. med. (post 1859), pap., 52 ff., 21,1x17,0cm, vazba chybí

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor – medik J. Glanz

**Výzdoba:** některé nadpisy a důležitá slova podtržená

**Provenience:** Muzejní knihovna A 3146

**„Toxicologie. Vorgetragen vom P. Prof. Seidl. J. Glanz Medicus. I–III Band.; Fisiologie života živočišného. Dle P. Prof. Purkyně. J. Glanz, Sešit I–III.“**

Německy a česky psané poznámky ve třech sešitech, rozdělené na šest částí (po dvou v každém sešitu). První sešit je věnován toxikologii a zbylé sešity fyziologii živočišného života dle profesora Jana Evangelisty Purkyně, týkající se především vývoje nervové soustavy zvířat a hlavně lidí („*O vývinu soustavy nervové ve stavu embryovém*“).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

27 (2)

inv. č. 77, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX. med., pap., 83 (160) pp., 21,7x17,9cm, vazba chybí

**Paginace:** soudobá, strany očíslovány do č. 160, ale dochované jsou strany 1–44, 73–88, 137–160

**Písmo:** jeden neznámý autor

**Výzdoba:** text orámován linkou, nadpisy podtrženy

**Provenience:** na p. 1 vlepeny dva štítky – 1. štítek obdélníkový s modrým rámečkem, v něm perem „A. k. 82“, 2. štítek obdélníkový, v něm natištěno „Sběrka rukopisů rkp č. 77“

### [Lékařský sborník z poloviny 19. století]

Česky psaný sborník obsahující návody na léčení chorob (např. krvácení z nosu, rýmy, kašle, dušnosti, zvracení apod.) a vypisující léčivé moci některých rostlin; u některých receptů vypsány marginální poznámky odkazující na bylinu či jinou významnou surovinu k výrobě onoho léku užívanou. Knižní blok rukopisu silně mechanicky poškozen – části některých stran chybí. Na p. 151 „*Czerwy w starych hniley ch neduzich zahnati*“, p. 157 „*Shnile masso wykaussati*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

cca 1789, pap., 54 ff., 17,3x10,0cm, vazba chybí

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; tři neznámí písaři

**Výzdoba:** některé části textu jsou ohraničeny jednoduchou linkou, nadpisy kaligraficky vyvedeny

**Provenience:** na f. 1<sup>r</sup> v levém horním rohu perem „A. k. 139“, v pravém horním rohu obdélníkový štítek, na něm natištěno „Sběrka rukopisů rkp. č. 83“, v textu oválné červené razítko „MUZEUM KRÁL. MĚSTA TÁBORA“ (také na ff. 19<sup>r</sup> a 37<sup>r</sup>); u rukopisu vložen lístek, na něm natištěno „STUDIJNÍ KNIHOVNA MĚSTA TÁBORA A 842“

#### [Lékařský sborník z konce 18. století]

Česky psané torzo lékařské knihy obsahující také návody na výrobu barev (ff. 1<sup>r</sup>–31<sup>v</sup>, barvy: olivová, španělská, citronová atd.). Na ff. 32<sup>r</sup>–54<sup>v</sup> vypsány návody na přípravu léčiv: ff. 32<sup>r</sup>–35<sup>v</sup> a 40<sup>r</sup>–47<sup>r</sup> recepty na různé masti, zbylá folia obsahují rady k léčení všelijakých chorob (proti otokům, bolení a zarudnutí očí, „*posskwrnie na twarzy*“ atd.).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XIX. med. (cca 1834), pap., 24 ff., 18,2x14,0cm, vazba soudobá, 18,5x14,0cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autor – Dominicus Marcus Thateus (\*1. 8. 1790 v Radkersburgu) a dva neznámí písaři

**Vazba:** lepenková, potažená tmavě hnědou kůží

**Výzdoba:** některé návody od sebe odděleny jednoduchou vodorovnou linkou, některé nadpisy vyvedeny kaligraficky a některé podtrženy

**Provenience:** na předních deskách dva štítky – 1. štítek nese natištěný text „Sbírka rukopisů inv. č. 119“, 2. štítek je starší a je na něm perem vepsáno označení „A. k. 80“; na přední předsádce je tužkou napsaná značka „26 b“ a perem dva texty: „d[en] 15. Jullj 1804 ist meine Schwester gestorben“ a „den 10. Jully 1804 ist meine Schwester Barbora [.....] in Wien gestorben, Gott gib ihr die Ewige Ruhr“; na f. 2<sup>f</sup> oválné červené razítko „MUZEUM KRÁL. MĚSTA TÁBORA“

### [Lékařský sborník z první poloviny 19. století]

Německy a česky psaný rukopis vypisující návody na přípravu různých léčivých přípravků a kuchařské recepty (např. f. 7<sup>f</sup> „Biskotten Torte“); na ff. 4<sup>v</sup>–5<sup>f</sup> biografické a kronikářské záznamy (od Dominica Marca Thatea; zaznamenává život autora a jeho rodiny – především manželky – od narození do roku 1835).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

30 (5)

inv. č. 130, Fond Sbírka rukopisů

---

s. XVIII, pap., 22 ff., 14,6x10,0cm, vazba chybí

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** jednoduchou linkou ohraničeny strany textu; nadpisy kaligraficky, některé podtržené

**Provenience:** na f. 1<sup>f</sup> nalepený štítek, na něm natištěno „Sbírka rukopisů rkp č. 130“, vložen volný lístek, na něm natištěno „STUDIJNÍ KNIHOVNA MĚSTA TÁBORA A 890“



### [Kniha zaříkávání a návodů na léčbu neduhů]

Torzo česky psaného rukopisu obsahující modlitby a různé pověry (ff. 1<sup>r</sup>–5<sup>v</sup>), léčení dobytka s hospodářskými radami (ff. 6<sup>r</sup>–15<sup>f</sup> a 19<sup>r</sup>–22<sup>v</sup>) a návody na léčbu rýmy, kašle, bolesti rubů, psotníku, parazitům, hlavní nemoci a ošetření dětských úrazů.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

31 (6)

inv. č. 179, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX. med. (cca 1847), pap., 191 (280) pp., 22,0x17,9cm, vazba chybí

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** text orámován jednoduchou linkou, nadpisy dvojitě podtržené; patrné linkování tužkou

**Provenience:** na p. 1 vlepen štítek, na něm tištěný text „Sběrka rukopisů rkp č. 179“

### [Kniha domácího lékařství]

Torzo česky psaného rukopisu obsahujícího návody na výrobu různých léčiv; u receptů marginální poznámky po stranách, vypisující hlavní suroviny užívané pro přípravu daného léku. Chybí prvních 89 stran a strany 113, 114, 135–160, 183–216, 227–254.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

32 (7)

inv. č. 198, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XVII. ex. – XVIII. in., pap., 559 pp., 19,0x15,7cm, vazba soudobá, 19,9x16,3cm

**Paginace:** soudobá do p. 501, od p. 502 novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; dva neznámí písaři

**Vazba:** prkénková, potažená světlou kůží zdobenou ornamentálním slepotiskem, kterým jsou také zvýrazněny vazby knihy; zbytky kovových přezek k uzavření rukopisu

**Výzdoba:** text je orámován dvojlinkou, stejně tak jsou od sebe i odlišeny jednotlivé kapitoly; nadpisy kapitol kaligraficky vyvedené

**Provenience:** na předních deskách dva štítky: první je potrhaný a nese perem napsaný text „[...]ANT 280, sign. kat. [...] IX 2 [...]“, na druhém je natištěno označení „Sbírka rukopisů rkp č. 198“; na hřbetě v horní části nalepen štítek, v něm natištěno „126“ a v dolní části natisknuto přímo na kůži „A“; na předním přídělstí tužkou „198“ a „XIX 2“, perem „A 126“; na druhé přední předsádce vlepen štítek s rámečkem a s natištěným a perem vepsaným textem „Rok 1878 knihovna učit. Bežné v 2372“, přes něj modré kulaté razítko „ŘEDITELSTVÍ C. K. VYŠŠÍHO REAL. GYMNASIA“

### „Apateka Domacy“

Opis tisku „*Apateka domaxy rozlycznych lekarzstwj snadnych przystrogeni proti wsselykym neduhum tela lydskeho wnitrznim zewnitrznim z nemeczkeho herbarze Mathyolowa wybrannych a do cesstiny przelozonych od Samuele [!] Adama z Weleslawina letho 1620*“, Knihopis K 05414 a K 05415 (v inventáři SOkA Tábor rukopis mylně datován rokem 1620); text je rozdělen do 306 kapitol, z nichž 228 se věnuje léčení jednotlivých chorob (p. 1–459), z nichž některé jsou rozebrány podrobně, a je jim věnováno vícero kapitol. Zbylé kapitoly se zabývají přípravou pokrmů, hospodářskými radami a pranostikami (p. 460 „*Aby masso neczerwiwielo*“, p. 465 „*Aby zadna zizala do mleka nevpadla*“, p. 583 „*Mech z zahrady wypleniti*“, p. 500 „*Pranostyka o drahote, walcze a moru nasledugicznyho roku*“. Od p. 502 počíná „*Registrum*“, tedy obsahový rejstřík a od p. 525 věcný rejstřík. Na p. 557–559 se nacházejí mladší rukou vepsané recepty na léčiva (stejně tak na prvních dvou předsádkách).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XVIII. med., pap., 219 ff., 30,5x20,5cm, vazba soudobá, 31,0x21,0cm

**Foliace:** soudobá po f. 184, ff. 185–219 foliace novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autoři – Alexandr Ambrožovský (ff. 1<sup>r</sup>–184<sup>v</sup>), Bartoloměj Beránek (ff. 185<sup>r</sup> – 215<sup>r</sup>) a jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, potažená světlou kůží, hřbetní vazy zdobené slepotiskem; čtyři zelené tkanice; na hřbetu v horní části perem „*Kniha likarzska*“

**Výzdoba:** text ohraničen dvojlinkou, stejně tak jsou od sebe i odlišeny jednotlivé kapitoly, nadpisy kaligraficky vyvedené a podtržené (někdy i dvojité)

**Provenience:** na předních deskách perem „Zeman gehörig 1771“, samostatný letopočet „1821“ a tužkou „D/8“, tamtéž tři štítky: první nese tištěný text „Výstavní okresní odvor Tábořský č. 63“ a perem je v něm vepsáno „A. k. 26“, na druhém štítku je natištěno označení „Sběrka rukopisů rkp č. 200“ a na posledním modrou linkou orámovaném je natištěno „200. \(\?\?) Dvořák: Kniha lékařství tohoto“; na první přední předsádce dva štítky: první nese natištěný a perem napsaný text „N. V. Č. Praha 1895 Z. P. 783/63 Tábor LI 8/1011“ a druhý natištěné perem vepsané označení „Městské muzeum v Táboře A. k. 26“; na druhé přední předsádce perem „*Kniha lekartstwj tohoto gest sepsana skrze naklad [...] Dworzaka, N[umero] 4*“ a tužkou „*P. Likhart Chynov.*“

### „Kniha likarzska“

Česky a německy psaný lékařský sborník obsahující množství receptů na výrobu medikamentů pro člověka, ale také pro dobytek; nacházejí se zde rady pro různé neduhy, nemoci a k porodu, poporodnímu stavu, šestinedělí a kojení; vypsány i recepty proti parazitům, otravám, šlaku, moru, hluchotě, bolestem hlavy, ledvinovým kamenům, kašli, žloutence atd. – např. f. 74<sup>v</sup> „*Item Mast protj schnutj czlowieku rukau neb nohau, bud konj neb ginych howad, aby w teple mazal tau mastj czistie natiral takto se dielati ma*“, f. 135<sup>v</sup> „*Lekarzstwj pro kathar od pani hrabienky z Volkenssteyna*“, f. 144<sup>v</sup> „*Jak se krystr dielati ma od P[ani] Amonowy*“, f. 196<sup>r</sup> „*Fur Brustschweren der Frawen*“. Od f. 200<sup>r</sup> do f. 215<sup>r</sup> je

vypsán „*Registrik pro snadssy vyhledanj gedne neb druhe w teyto knize se nachazegiczy rubrici*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

34 (9)

inv. č. 316, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX., pap., 1 f., 25,4x20,2cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**„Pro domácí potřebu kapky od děkana Němeček z Vysokého Mýta“**

Česky psaný recept na výrobu léčivých kapek.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

35 (10)

inv. č. 349, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XVIII. ex. – XIX. in., pap., 120 pp., 32,3x20,5cm, vazba chybí

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky provedeny a podtrženy; text orámován jednoduchou linkou (od p. 29 je rámování vyvedeno červeným inkoustem)

**Provenience:** na p. 1 nalepen štítek, na něm natištěno označení „Sběrka rukopisů rkp č. 349“; Sedláčkova sig. E V. 41

### [Kniha lékařských receptů]

Neúplný německy psaný sborník obsahující 124 (125. je pouze nadpis a první řádek) návodů na výrobu nejrůznějších medikamentů (jednotlivé recepty jsou očíslované) – např. p. 76 „*Recept von den Lazareth Vatter Achcker [...]*“, p. 113

„Mutter Wasser von Doctor Reiger“, p. 115 „Gute Rosensalben für den Sand und Grie von der Frau von Tieffenbach“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

36 (11)

inv. č. 412, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XIX., pap., 2 ff., 19,5x12,3cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**[Návody na léčbu různých chorob]**

Česky psané recepty na výrobu léků proti bolesti zubů, bolení žaludku, průjmu, zimnici, žloutence a na vyplachování úst.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

---

**SOKA Tachov**

Plánská 2037, 347 01 Tachov

---

37 (1)

bez signatury, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XVIII. ex., pap., [XXIII] ff., 19,6x16,8cm, vazba původní, 19,6x16,8cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** sešitová, pouze zbytky zadních desek

**Výzdoba:** na f. 1<sup>r</sup> text orámovaný dvojlínkovým rámečkem, zbytek jednoduchým

**Provenience:** AM Černošín

**[Kniha domácího lékařství a hospodářských rad]**

Šedesát (jednotlivé recepty jsou očíslovány) německy psaných receptů na výrobu léčiv a medikací různých chorob a úrazů – např. recept č. 1 „*Wie man daas Regenwurm-Oel macht und wie est gut ist*“, recept č. 40 „*Salbe so sich jemand stark brennt*“, recept č. 69 „*So ein Kind das Freisel hat*“. Obsahuje také návody na hubení škůdců – např. recept č. 36 „*Das die Wanzen sterben*“, léčení dobytka – např. recept č. 28 „*So eine Kuh Blut gibt*“ a magické prostředky k ochraně domu – recept č. 30 „*Das dir nicht Böses in dein Haus kommt, so wie auch in den Stall*“.

---

38 (2)

bez signatury, Fond Sběrka rukopisů

---

s. XVIII. ex., pap., [XXXII] ff., 21,5x17,3cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** nadpisy podrženy

**[Domácí lékařství a lékařství koňské]**

Německy psaný sborník návodů na léčení nemocí lidí i koní a výrobu různých léčebných prostředků (mastí, prachů, léčivých vod a flastrů). Obsahuje recepty proti kolice, parazitickým onemocněním, dně, horečce, otokům, lékařství pro oči, rány, žaludek atd.

---

## **SOA v Třeboni, oddělení Třeboň**

Husova 143/I, 379 01 Třeboň

---

39 (1) rkp č. 388 (inv. č. 353), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XIX., in. – med., pap., [IV] + 360 + [XII] pp., 16,8x11,0cm, vazba soudobá, 17,7x11,8cm

**Paginace:** soudobá; zároveň novodobá foliace tužkou (začíná na předních deskách číslem folia 180 – tj. ff. 181–363)

**Písmo:** humanistická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená bílým papírem

**Výzdoba:** nadpisy a významná slova podtržená; tužkou načrtnuté okraje textu

**Provenience:** na hřbetě perem „I“ a „ $\frac{414}{1}$ “

### **[Pojednání a rozbor přírodních věd tvořících obor lékařský]**

Latinsky psaný rukopis obsahující na pp. 1–12 stať nazvanou „*De Materia medica*“, která pojednává o tom, co je to medicína. Na pp. 12–360 se nachází pojednání titulované „*De Medicamentis in genero*“, které rozebírá léčiva obecně i vypisuje jednotlivé léky; na ff. 357<sup>r</sup>–362<sup>v</sup> uveden abecední rejstřík medikamentů (neúplný – pouze A–P) nazvaný „*Index rerum*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

s. XIX., in., pap., 111 ff., 35,5x21,9cm, vazba soudobá, 36,5x22,2cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, kožený hřbet

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy a kaligraficky vyvedeny

**Provenience:** na předním přideštit perem „Bibl. Conventus Siloensis 11729“

### „Medicin Buch“

Německy psaná lékařská kniha vypisující návody na přípravu různých léčiv (především léčivých vod, ale také šťáv, olejů, mastí a flastrů) proti všelijakým nemocem a neduhům (nadýmání, vodnatelnosti, kašli, „padoucí nemoci“, moru, močovým kamenům apod.).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříska – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

s. XIX., in., pap., 33 + [LVIII] ff., 19,3x14,7cm, vazba soudobá, 20,0x14,9cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená modrým papírem; hřbet a rohy polepené hnědým mramorovaným papírem

**Provenience:** na předním přideštit červenou pastelkou „Bibl. Abbat. A. N.  $\frac{421}{2}$ “



### „Vrschiedene anmerkungen“

Německy a česky psané recepty na různá léčiva proti bolení zubů, vodnatelnosti, slepotě, horečce, bolesti hlavy atd.; na f. 487<sup>v</sup> „*Pro spaleninu od vosku*“, což je návod na zbavení se bolesti při popálení prstů voskem ze svíce. Obsahuje také na návody na výrobu inkoustů.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondch v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

42 (4) rkp č. 391 (inv. č. 356), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

1729, pap., 225 ff., 19,8x15,6cm, vazba soudobá, 20,2x15,8cm

**Foliace:** novodobá, tužkou – počíná č. 3 a končí č. 232

**Písmo:** novogotická kurzíva; dva neznámí písaři

**Vazba:** lepenková, desky polepené zeleno-oranžovým mramorovaným papírem; hřbet a růžky kožené, zdobené slepotiskem

**Výzdoba:** některé nadpisy podtržené (na ff. 60<sup>v</sup>–70<sup>r</sup> použit červený inkoust) a některé recepty od sebe odděleny vodorovnými čarami

**Provenience:** na předním přidešti perem „L. A.“ a „Conventus Tevto-Brodensis“

### [Kniha návodů na přípravu nejrůznějších léků]

Německy a latinsky psaná lékařská kniha obsahující recepty na výrobu všelijakých medikamentů (elixírů, prachů, sirupů, léčivých vod aj.) proti různým nemocem; na f. 60<sup>v</sup> „*Primum, Optimum et Praestantissimum Remedium contra omnis Genetis Calamitates et Miserias Humanae Vitae*“; na f. 115<sup>f</sup> „*Pilluae Vrbani Papae*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondch v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav

Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

43 (5) rkp č. 392 (inv. č. 357), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XIX. med., pap., 71 ff., 17,5x11,2, vazba chybí

**Foliace:** novodobá, tužkou (č. 235–304; poslední list nově paginován č. 305, 306); původní paginace č. 21–162

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy, recepty od sebe odděleny vodorovnou čarou

#### [Přehled receptů léků]

Neúplně dochovaná kniha lékárenských receptů na sirupy, léčivé nápoje a směsi, léky proti močovému kamenu, pomočování, hemeroidům, epilepsii atd.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

44 (6) rkp č. 393 (inv. č. 358), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XIX. med., pap., 47 ff., 19,1x12,2cm, vazba soudobá, 19,1x12,2cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** sešitová

#### „Entwurf einer Medicina Ruralis Metzger“

Německy psané pojednání o vesnickém lékařství.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav

Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

45 (7) rkp č. 394 (inv. č. 359), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XIX. med., pap., 96 ff., 17,3x11cm, vazba soudobá, 18,0x11,5cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor – Fabián Sekauschek

**Vazba:** lepenková, polepená bledě modrým papírem

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy a kaligraficky vyvedeny

**Provenience:** na předním přidešti perem „*Ex Libris Fabiani Sekauschek*“

**„Excerpta ex Pharmacopae militari et ex Dispensatorio Pauperum a facultate medica concinato“**

Německy a latinsky psaný přehled léků používaných ve vojenských lékárnách, jejich příprava a rozdělování.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

46 (8) rkp č. 395 (inv. č. 360), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XVIII. in. – med., pap., 38 ff., 20,4x16,0cm, vazba soudobá, 20,4x16,0cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** sešitová, zeleno-červený mramorovaný papír

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy a kaligraficky vyvedeny

**„Extract paměťj hodnych lekarstwy protj rozlyznym nehuhum  
a nemozem [!] welmy prospessnych a vzytezných“**

Česky psaná kniha receptů na léky proti všelijakým nemocem pro lidi i zvířata (proti „*franzkemu kraly*“, nespavosti, bolení hlavy, neduhům očí, bláznění, svrabu atd.).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

47 (9) rkp č. 396 (inv. č. 361), Fond Řád premonstrátů Želiv

---

s. XIX. med. – ex., pap., 190 ff., 16,9x10,5cm, vazba soudobá, 17,5x11,1cm

**Foliace:** novodobá, tužkou; soudobá paginace

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená modrým mramorovým papírem

**Výzdoba:** nadpisy a významná slova podtržená

**Provenience:** na hřbetu perem „ $\frac{414}{2}$ “

**[Seznam léčivých rostlinných látek, z nichž se vyrábějí léky  
a jejich výroba]**

Latinsky psaná kniha receptů na výrobu různých léčiv obsahující popis léčivých rostlin a látek, k ní používaných.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

## SOA v Třeboni, oddělení Český Krumlov

Zámek č. 59, 381 11 Český Krumlov

---

48 (1)

sign. 448

---

s. XV. med., pap., 255 + [XXII] ff., 29,4x19,0cm, vazba novodobá, 30,3x21,2cm

**Filigrán:** **A:** figura celého koně s trojitým ohonem a ježatou hřívou ve skoku stojící na podložce (neidentifikováno); **B:** ruka či rukavice, prsty jsou u sebe a bez článků, palec míří do strany, pod rukou část jednoduchého rukávu (neidentifikováno);<sup>399</sup> **C:** figura celého krácejícího jelena hledícího dopředu a mírně do strany (neidentifikováno);<sup>400</sup> **D:** trs hroznů na stonku, který je nahoře zakroucený (neidentifikováno);<sup>401</sup> **E:** koruna se dvěma lístkovými hroty, z níž vyrůstá kříž s rameny ve tvaru lístků (neidentifikováno)<sup>402</sup>

**Foliace:** novodobá, tužkou, prázdné listy nefoliovány

**Písmo:** bastarda; jeden až dva neznámí písaři (mladší ruka ff. 140<sup>r</sup>–141<sup>r</sup>)

**Vazba:** lepenková, polepená žlutohnědým mramorovaným papírem, hřbet a růžky kožené; hřbet zdoben zlatými vytlačovanými linkami, na hřbetě červený štítek se zlatě vytlačeným nápisem „*Arzenei [!] Buch 15. Jahrh.*“

**Výzdoba:** text rozdělen do dvou sloupců, patrné nalinkování sloupců; část iniciál chybí; ff. 142<sup>r</sup>–164<sup>v</sup> užit k ozdobě některých písmen textu a sepsání iniciál

---

<sup>399</sup> Tento motiv je velice častý. Piccard předkládá řadu možností, avšak žádná plně neodpovídá tomuto filigránu. Nejbližší k vzhledu má Piccard č. 154371 a 154372 (obojí Culemborg, 1426–1427), č. 154387 (Bielle, 1425) a č. 154408 (Bodenseestädte, 1427). Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>, citováno ze dne 15. 4. 2016.

<sup>400</sup> Velmi podobný motiv na filigránu Briquet 3301. Charles Moise Briquet, Les Filigranes. Dictionnaire historique des margues du papier dèsleur apparition vers 1282 jusqu'en 1600 [on-line]. Dostupný na <<http://www.ksbm.oeaw.ac.at>>, citováno ze dne 15. 4. 2016.

<sup>401</sup> Ze všech filigránů je mu nejpodobnější Briquet 12993 (Ženeva, 1427–1429). Tamtéž.

<sup>402</sup> Hojně se vyskytující motiv; nejvíce podobný – Briquet 4641 (Bâle, 1444). Tamtéž. Dále Piccard č. 50602 (Freiburg, Breisgau, 1429). Gerhard Piccard, Die Wasserzeichenkartei im Hauptstaatsarchiv Stuttgart [on-line]. Dostupný na <<http://www.piccard-online.de>>, citováno ze dne 15. 4. 2016.

červený inkoust; několik mladších kreseb po stranách textu (na f. 128<sup>v</sup> raci, f. 187<sup>f</sup> šašek); „ukazovací ručičky“

**Provenience:** na předních deskách tři štítky – na štítku v levém horním rohu perem „295“, na velkém štítku u dolního levého rohu natištěno červeně „I“, na menším štítku tamtéž natištěno „448“; na předním přidešti v levém horním rohu tužkou „Nová signatura 448“; uprostřed perem „*Aus der Bibliothek der Grafen zu Sulz im Kleggan.*“, „255 beschriebenen Blätter zählend. Handschrift von einer hand aus der 2. hälfte des 15. Jahrhundert“, tužkou „756“, modrou pastelkou „*Schloßbibliothek in Schwarzenberg*“, perem „*Aus der Schloßbibliothek in Schwarzenberg für die Handschriftensam[m]lung des Centralarchivs in Juli 1903 übernom[m]en.*“, „*N[umer]o 295 der Handschriftensam[m]lung des Centralarchivs*“; špičatooválné modré razítko na f. 1<sup>r</sup>, 7<sup>r</sup>, 255<sup>v</sup> „Fürstl. Schwarzenbergisches Centralarchiv Krumau“; na f. 2<sup>f</sup>, 236<sup>v</sup> modré kulaté razítko – uprostřed erb rodu Schwarzenbergů, v opisu „FÜRSTLICHES ARCHIV IN SCHWARZENBERG“

#### [Hesse der Jude, Arznei Buch]

Německý překlad lékařského kompendia sepsaného francouzským židem Hessem. Obsahuje pět částí – 1. (ff. 1<sup>r</sup>–44<sup>f</sup>) překlad jedné z pasáží Avicennova díla o zdraví a podstatě člověka, 2. (ff. 44<sup>f</sup>–140<sup>f</sup>) překlad *Secretarium practicae medicinae* – dílo francouzského lékaře Johanna Jakuba von Montpellier, 3. (ff. 140<sup>f</sup>–168<sup>f</sup>) překlad chirurgického pojednání (vypisují se zde také recepty na výrobu různých léků), 4. (ff. 168<sup>v</sup>–223<sup>f</sup>) *Regimen sanitatis* sestavené Hessem pro pána Johanna von Sponheim, 5. (ff. 223<sup>f</sup>–255<sup>v</sup>) seznam léčiv a bylin. Mezi ff. 144<sup>v</sup> a 145<sup>f</sup> vevázán lístek s receptem na výrobu léčivé masti.

**Literatura:** Václav Bok, *Einige Bemerkungen zum sog. Juden von Solms und den Handschriften seines Werkes*. In: Lenka Vaňková (Hg.), *Fachtexte des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit. Tradition und Perspektiven der Fachprosa- und Fachsprachenvorschung, Lingua Historica Germanica 7*, Berlin 2014, s. 65–73.; Tentýž, *Einige Beobachtung zum sog. Juden von Solms anhand der Krumauer Sammelhandschrift seiner medizinischen Werke*. In: *Rostocker Beiträge zum Sprachwissenschaft 7*, Rostock 1999, s. 87–97.; Jiří Kejř – Antonín

Kostlán, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.; František Navrátil, *Sbírka rukopisů Český Krumlov: 1327–1968 I–II*, České Budějovice 1972.; Lenka Vaňková, *Medizinische Texte aus böhmischen und mährischen Archiven und Bibliotheken (14.–16. Jahrhundert)*, Ostrava 2014.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

49 (2)

sign. 461

---

s. XVI. ex. (cca 1581), pap., [III] + 338 + [VIII] ff., 31,0x21,6cm, vazba soudobá, 33,5x22,7cm

**Foliace:** mladší, tužkou; ff. 1–3 dvakrát (první dvě mladší, další soudobé); mezi f. 72<sup>v</sup> a f. 73<sup>r</sup> vevázáno osm listů foliovaných dodatečně mladší rukou římskými číslicemi I–VIII; posledních osm folií číslováno opět 1–8

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; tři neznámí písaři

**Vazba:** prkénková, potažená světlou kůží; desky a hřbetové vazy zdobené slepotiskem (desky ornamentální výzdoba – uprostřed špatně viditelný figurativní výjev, hřbet linky); zbytky kování přezek

**Výzdoba:** některé nadpisy kaligraficky vyvedeny a podtrženy

**Provenience:** na předních deskách štítek s modrým rámečkem, v něm natištěno „461“; na hřbetě štítek, na něm perem „B. 3.“; na předním přidešti perem „Jeremias P.“ a tužkou „461“; na zadním přidešti tužkou „W 53“; na f. 3<sup>r</sup> a f. 8<sup>v</sup> razítko „ARCHIVUM TREBONENSE“; na f. 1<sup>ar</sup> tužkou „V roce 1871 daroval treboňskému archivu citolibský kaplan P. Brzobohatý. Poznámka archiváře Em. Zaba“

### [Rezeptenbuch]

Německy psaná kniha receptů na přípravu léčiv a návodů k léčení lidí i dobytka a koní i různé jiné rady – např. na ff. 240<sup>v</sup>–244<sup>r</sup> recepty na léčivé vody, f. I<sup>r</sup>–V<sup>r</sup> návod na léčbu moru, ff. 307<sup>r</sup>–316<sup>v</sup> koňské lékařství, ff. 266<sup>r</sup>–272<sup>r</sup> „*Doctor Kawis Regiment*“, f. 317<sup>r</sup> „*Beschreibung der Hartungks der Rüstung oder*

*Waffenn von Printz Moritzrn auss Niederlandt herrübrenndt*“; ff. 333<sup>r</sup>–338<sup>f</sup> obsah k ff. 1<sup>r</sup>–224<sup>v</sup>; na 2<sup>cf</sup>–8<sup>cv</sup> abecední rejstřík podle částí těla a chorob.

**Literatura:** Jiří Kejř – Antonín Kostlán, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.; František Navrátil, *Sbírka rukopisů Český Krumlov: 1327–1968 I–II*, České Budějovice 1972.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

50 (3)

sign. 543

---

s. XVIII. med. (cca 1745), pap., [X] + 651 + [XVI] pp., vazba soudobá, 22,6x16,9cm

**Paginace:** do p. 628 soudobá, od p. 629 novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autor – Antonín František Josef Gottsliersch, písař solního úřad ve Freistadtu, a jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, potažená světlou kůží; patrné zbytky čtyř zelených tkanic; na hřbetě perem název knihy „*Arzneybuch*“; přideštlí polepena duhovým mramorovaným prapírem

**Výzdoba:** na třetím nefoliovaném listu na počátku knihy (f. [III]<sup>r</sup>) lavírovaná kresba lékárníka v lékárně a jeho zákazníka; nadpisy kaligraficky vyvedeny; název knihy a tituly kapitol kaligrafické v perem kreslené kartuši; text ohraničen tužkou načrtnutým rámečkem

**Provenience:** na předních deskách nalepen štítek s modrým rámečkem, na něm natištěno „543“; na přední předsádce tužkou „543“ a razítko „STÁTNÍ ARCHÍV TŘEBOŇ pobočka ČESKÝ KRUMLOV“

### „Arzneybuch“

Německy psaný opis lékárnického díla „*Artzneybuch*“ Oswalda Gabelhovers (\*3. 9. 1539, + 31. 12. 1616) – vydáno 1680, VD17 12:191931U. Na čtvrtém nefoliovaném listu na počátku knihy uveden titul knihy „*Artzneybuech darinen fast für alle des menschlichen Leibs-Anligen und gebrechen, ausserlessene und*



*bewehrte Artzneyen auss viellen hohen und niederstandts Personen geschriebenen Artzneybüchern zusammen getragen durch Oswald Gabelhover Württenbergerischen Hoff-Medicum Anno 1670 und Nunmehr wieder auf ein neues abgeschriben worden durch Antonium Francis[cum] Josephum Gottliersch Saltzambtschriebern bey dem könig Saltzamt Freystadt anno 1745 [...]“.* Text rukopisu je rozdělen do 13 kapitol, které se dále dělí do podkapitol členěných dle jednotlivých neduhů (kapitoly věnující se lékařství např. pro hlavu a krk, žaludek a střeva, ledviny, proti ženským nemocem a neduhům, malým dětem, proti zimnici; recepty na různé vody, prachy, masti a flastry atd.). Jedna z posledních kapitol se nevěnuje lékařství – na pp. 578–582 se nachází seznam šťastných a nešťastných dnů roku; na p. 592 pamětní zápisy z první poloviny 19. století; na pp. 634–641 registrum k jednotlivým kapitolám (prvním 11).

**Literatura:** Jiří Kejř – Antonín Kostlán, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice I. Rukopisné fondy zámeckých, hradních a palácových knihoven*, Praha 1995.; František Navrátil, *Sbírka rukopisů Český Krumlov: 1327–1968 I–II*, České Budějovice 1972.; Jaroslav Weber – Josef Tříška – Pavel Spunar, *Soupis rukopisů v Třeboni a v Českém Krumlově*, Praha 1958.

---

### **SOA v Třeboni, oddělení Jindřichův Hradec**

Zámek 1, 377 01 Jindřichův Hradec

---

51 (1)

rkp č. 14, Vratislavská knihovna

---

s. XVIII. in., pap., 189 ff., 20,7x16,0cm, vazba chybí (pouze provizorní papírová)

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** některá důležitá slova podtržena

**Provenience:** na hřbetě štítek, na něm perem „14“; na předním přičesání tužkou „H 76“; na f. 1<sup>r</sup> tužkou „Rukopisy č. 14“ a kulaté razítko – v opisu „STÁTNÍ ARCHIV v TŘEBONĚ“, v nápisu „Fondy J. Hradec 2“ (totéž razítko také na f. 7<sup>r</sup> a f. 30<sup>r</sup>)

### [Kompendium statí z různých vědních oborů]

Rukopis obsahuje několik statí z různých vědních oborů. První stať (ff. 3<sup>r</sup>–18<sup>v</sup>) je psána francouzsky a věnuje se kosmu, existenci pekla („*les Abomes*“) a Boha; na ff. 19<sup>r</sup>–22<sup>r</sup> je k ní vypsán obsah. Další pojednání (ff. 23<sup>r</sup>–35<sup>r</sup>) je jazykově opět francouzské a zabývá se kvalitou či charakterem hmoty, pohybem a vlastnostmi částic (atomů), podstatou tepla, zimy, živlů, světla, barev atd.; na ff. 36<sup>r</sup>–39<sup>r</sup> je k ní vypsán obsah. Třetí stať (ff. 40<sup>r</sup>–47<sup>r</sup>) je psána rovněž francouzsky a pojednává o astronomii, konkrétně Koperníkově systému a jednotlivých nebeských objektech (hvězdách, kometách) i (od)souzení astrologie; na ff. 48<sup>r</sup>–49<sup>v</sup> je k ní vypsán obsah. Následující pojednání (ff. 50<sup>r</sup>–81<sup>v</sup>) je opět psáno francouzsky a je věnováno Zemi a jejímu původu (rostlin, moří, řek, nerostů, kovů atd.); zabývá se také meteority, nebem a meteorologickými jevy (blesky a hromy) i dušemi; na ff. 82<sup>r</sup>–91<sup>v</sup> je k němu vypsán obsah. Pátá stať (ff. 92<sup>r</sup>–103<sup>v</sup>) je lékařského obsahu (dle Hippokrata) a je psána latinsky; zabývá se lidskou anatomií a fyziologií, původem člověka, znaky života a smrti, životním prostředím („*De Aerib[us], Aquis, Locis*“) a jeho vlivem na člověka; na ff. 104<sup>r</sup>–112<sup>r</sup> je k ní vypsán obsah. Šestá a poslední pojednání (ff. 117<sup>r</sup>–136<sup>v</sup>) je psáno francouzsky a je věnováno psychologii – lidským smyslům, fantazii a představivosti, paměti, instinktům, porozumění a vůbec lidské duši; na ff. 137<sup>r</sup>–139<sup>v</sup> je k ní vypsán obsah; část věnující se lidské duši (vášni, potěšení, lásce, nenávisti, touze a dalším emocím, temperamentu, ctnostem atd.) pokračuje na ff. 140<sup>r</sup>–189<sup>v</sup>; na ff. 155<sup>r</sup>–155<sup>v</sup> je k části této kapitoly vypsán obsah.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XVIII. in. (cca 1720), pap., [VI] + 254 + [CXLVIII] pp., 32,8x20,2cm, vazba soudobá, 33,0x20,8cm

**Paginace:** obsahuje foliaci i paginaci – foliace 1–35 novodobá, tato folia a zbytek pak také soudobá paginace

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená světle hnědým papírem; hřbet kožený, zdobený slepotiskovými linkami

**Výzdoba:** některé nadpisy podtržené

**Provenience:** na předním přidešті (f. 1<sup>r</sup>) tužkou „RUKOPISY č. 25“ a „1720?“, perem „*Petrus Roucoux*“ a „*Carol[us] Ludovicus L. B. de Seebach*“ (také na zadním přidešті); na f. 1<sup>v</sup> kulaté razítko – v opisu „STÁTNÍ ARCHIV v TŘEBONI“, v nápisu „Fondy J. Hradec 2“

### „Compendium medicum“

Latinsky a německy psané lékařské kompendium zbývající se lidskou anatomií a fyziologií, diagnostickými metodami, příčinami a patologiemi nemocí.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

s. XVIII. ex., pap., [LX] ff., 15,7x9,5cm, vazba soudobá, 16,1x10,0cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; dva neznámí písaři

**Vazba:** prkénková, potažená bílou kůží; dvě kožené přezky s kováním

**Provenience:** na hřbetu štítek, na něm perem „14“

**„Ein kunstliches Schmelz vndt probir Buch auff alle Ertzte, sie sein fix oder flüchtig, wie man dieselben auß ihren Rechten holt bringen, undt zuegueth machen soll.“**

Německy psaná kniha receptů na výrobu medikamentů a všelijakých substancí (vliv astrologie) a rad pro léčbu různých onemocnění a ošetření rad (např. proti popáleninám, bolestem zubů atd.); na předním přideščí „*Radices diptamae albae et angelicae, salviae et ruthae, fiat Compositio, sumat[ur] ad os*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice II. Rukopisné fondy archivů v České republice*, Praha 1998.

## MUZEA

### České Budějovice, Jihočeské muzeum v Českých Budějovicích<sup>403</sup>

Dukelská 1, 370 51 České Budějovice

---

54 (1)

sign. R 190<sup>404</sup>

---

s. XVII. in., pap., 138 pp., 14,9x19,6cm, vazba chybí (u hřbetu zbytky červené tkaniny)

**Paginace:** novodobá

**Písmo:** několik neznámých písařů

**Provenience:** na p. 1 perem iniciály „C. A.“, štítek s modrým rámečkem a předtištěným textem „Krajské muzeum Čes. Budějovice“ a perem vypsáním přír. č. „141/1957“ (rovněž na pp. 2, 135); na p. 2 kulaté razítko s opisem „JIHOČESKÉ MUZEUM České Budějovice“ (též na p. 138) a perem „R 190“ (také na p. 138); na p. 5. perem přípis „Christia Abbleskin gehorig“; na p. 133 perem „angehörig den Ortener. Jahr 1833“

#### [Kuchařský a lékařský receptář z počátku 17. století]

Německy psaný sborník lékařských a kuchařských receptů obsahující návody na výrobu všelijakých léčiv (prachů, kuřidel, mastí aj.) k terapii různých nemocí a recepty na přípravu především sladkých jídel; na p. 133 rodinný záznam z roku 1834; pp. 4, 6, 24, 110, 120, 126, 132, 134 a 136 jsou prázdná.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*,

---

<sup>403</sup> Tato instituce nemá ve svých sbírkách uloženy jiné lékařské rukopisy než ty, které jsou již sepsané v Repertoriu, proto (a také z časových důvodů) jsem tuto instituci nenavštívila. Soupis rukopisů českobudějovického muzea je tedy převzán z Repertoria: J. Linda – A. Stich – A. Fidlerová – M. Šulcová a kol., *Repertorium I*, s. 205–311.

<sup>404</sup> J. Linda – A. Stich – A. Fidlerová – M. Šulcová a kol., *Repertorium I*, s. 263–264.

Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

55 (2)

sign. R 391<sup>405</sup>

---

s. XVIII. ex. – XIX. in., pap., 20 pp., 16,8x11,0cm, vyzba chybí

**Paginace:** novodobá

**Písmo:** jeden neznámý písař

**Provenience:** na p. 1 tužkou „R 391“, na p. 20 tužkou přír. č. „Z 4/95“

### „Roß-Arzney“

Německy psaný rukopis obsahující 91 receptů na léčebné přípravky pro koně (recepty č. 1–10) a lidi (zbylé recepty); mezi pp. 2–3 vytržen 1 list – chybí recepty č. 11–13.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

56 (3)

sign. R 415<sup>406</sup>

---

s. XVIII. med., pap., 128 ff., 19,9x15,7cm, vyzba chybí

**Foliace:** novodobá

**Písmo:** několik neznámých písařů

**Výzdoba:** text na ff. 82<sup>r</sup>–85<sup>r</sup> a rejstřík na ff. 117<sup>r</sup>–128<sup>r</sup> psán ve dvou sloupcích oddělených jednoduchou linkou

**Provenience:** na f. 1<sup>r</sup> perem „R 415“

---

<sup>405</sup> Tamtéž, s. 306.

<sup>406</sup> Tamtéž, s. 307.

### [Lékařský receptář z poloviny 18. století]

Soubor německy psaných návodů na přípravu různých medikamentů k léčbě všelijakých nemocí; na f. 77<sup>f</sup> přeškrtnuto zařikání <„ : N : + : N : + Anna + Sabathanna +“>; na f. 88<sup>v</sup> mladší německé přípisy deníkového charakteru „*Ein 1822 Einschlechtes Jahr [...]*“; do rukopisu vloženy 4 listky s dalšími recepty či jejich částmi a lístek s francouzským textem „*Au Citoyen Citoyen Lambrecht Ministr dela Justise á paris [...]*“; ff. 97<sup>v</sup>, 89<sup>f</sup>–116<sup>v</sup> a 128<sup>v</sup> jsou prázdná.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

#### Domažlice, Muzeum Chodska<sup>407</sup>

Chodské nám. 96, 344 01 Domažlice

---

57 (1)

sign. B/4-41<sup>408</sup>

---

(1752) 1806 – s. XIX. ex., pap., 120 ff., vazba z 19. století, 18,0x11,0cm

**Foliace:** novodobá

**Písmo:** část a) jeden neznámý písař, část b) Jan Michal Sperlink a Antonín Bastl, část c) jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepený hnědým mramorovaným papírem; přední desky chybí

---

<sup>407</sup> Dle vyjádření pracovníků tohoto muzea, nemají zde uloženy žádné lékařské rukopisy, avšak v Repertoriu je jeden uveden, tudíž pro potřeby soupisu z něj cituji.

<sup>408</sup> J. Linda – A. Stich – A. Fidlerová – M. Šulcová a kol., *Repertorium I*, s. 375.

**Výzdoba:** část a) nezdobena; část b) začátek titulu a nadpisy červeným inkoustem, některé podtržené; část c) některé nadpisy podtržené

**Provenience:** na f. 1<sup>r</sup> oválné razítko s textem „G. Fuchs“ (také na f. 49<sup>v</sup>)

**a) [Kniha modliteb, zaříkání a magických znamení z počátku 19. století]**

Česky psaný text z poloviny 19. století obsahující modlitby, zaříkání, a nákresy amuletů a magických obrazců.

**b) „Ceska Lekarska Knizka z Kniech Lekarskich [...] W distich kusich Sprubowana a skussena, a opiet znowu Rozmnozena, a bedliwie kazdemu wzlasst chudcym, pro snadneissy w nemoczech gim spomozenj wytisstiena. Tez rozlicne Wodach palenj wypsana dne 14 Marcy A[nno] 1752. Srkze mnie Janna Michala Sperlinka Ninj alle w Roce a dne 2 [Septem]bris A[nno] 1806 Skrze Mnie Antonina Bastla przepšana bila“**

Česky psaná kniha vypisující návody na přípravu léků a rady k léčení nemocí; snad opis neurčeného tisku; na ff. 116r – 118r rejstřík.

**c) [Lékařské recepty a návody z počátku 19. století]**

Česky psaný sborník návodů na léčení a receptů na medikamenty; na f. 81r nadpis „*Pocinagi se Knizki o Rozlicnych Wodach, kra[t]ce wybrane z mnohých Knych Mudrcuw kterak az kterich Bilin nebo Koreny mass ge paliti*“; ff. 50<sup>r</sup>, 114<sup>r</sup> – 115<sup>v</sup> a 119<sup>r</sup> – 120<sup>v</sup> jsou prázdná.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.



---

**Horažďovice, Městské muzeum Horažďovice**

Zámek 11, 341 01 Horažďovice

---

58 (1)

pův. sign. B II d137, nová sg. 898

---

s. XVIII. med. – ex., pap., [IV] + 292 pp., 16,7x10,5cm, vazba soudobá, 17,2x10,6cm

**Paginace:** I–IV paginace novodobá, tužkou; následuje soudobá paginace s označením stran N1–N30, pak opět novodobá paginace 31–80 a následně očíslovaná každá desátá pagina a stránky 112–114, 153, 156, 173, 177, 236, 238–249, 268–275, 281

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autoři – Josef Profín, Josef Protiva a alespoň jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, potažená hnědou kůží; na hřbetě patrných pět vazů zvýrazněných vytlačenými trojlinkami, desky zdobeny vytlačovaným trojlinkovým orámováním, uvnitř ozdobný pletenec, uprostřed dva trojlinkové obdélníky – větší a v něm obdélník menší s koskými a šikmými trojlinkami

**Výzdoba:** na předním přideštl vlepena oválná papírová kartuše s vytlačovaným motivem (postava v tóze stojí v olivovém háji u ohniště, nad nímž drží věnec); kaligraficky vyvedený přípis motta Dr. Josefa Profína na pp. I–II

**Provenience:** na předním přideštl razítko „MĚSTSKÉ MUZEUM 341 01 HORAŽĎOVICE“ nad tím perem „B II d137“ a červeně „898“; na vloženém lístku (celkem dva) na konci rukopisu tužkou: „Dar Pí. A. Protivové z Trhové ulice 7. XI. 1954. Receptář doktora Jos[efa] Profína z r. 1751 s dodatečně vkreslenými tkalcovskými vzory Jos[efa] Protivy tkalce v Horažďovicích (1863)“

### a) [Lékařské recepty z pol. 18. stol.]

Německy a česky psané recepty na výrobu léčiv (i ve formě lékařských předpisů) jako jsou flasty, nápoje a léky pro léčbu ran, očí, plic atd. – vlastní text na pp. IV–76 a 78 (76 a 78 české recepty), p. 60 prázdná. Na pp. I–II se nachází přípis „*Kein graud noch pflaster heillen kan, wer gott nicht ruft uon hertzen an, wan er nicht hilft und die Nattur, so ist uergeblich meine kur. Mit gott in einer jeden sach, dem anfang und dass end gemacht, Josephus Prouin, 1751*“ (překlad na volně vloženém listu) a na p. III. tužkou „*Hers Jost [?] Diechanus bey luchowicz H. Adler*“ – pod tím ještě podepsán Josef Profín.

### b) [Vzorníky pro tkaní z 2. pol. 18. stol.]

Tkalcovské vzory, jejichž autorem je pravděpodobně tkadlec Josef Protiva, se nacházejí na pp. 77 – 292 společně s česky psanými poznámkami týkajícími se také např. bělení a barvení tkanin. Mezi vzory na pp. 268–269 opsány (údajně z Vídně) předpovědi na některé roky od r. 1726 až do r. 1999, pp. 270–273 vypsány pověry k různým dnům a nešťastné dny, p. 280 klíč k šifře, pp. 282–283 „*Charactern deren Mettalen*“ a pp. 285–286 index k receptáři Josefa Profína. Pagina 112, 113, 134, 135, 177–235, 237, 249–267, 274–279, 281, 284 a 287–291 jsou prázdná.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

**Chudenice, Muzeum Josefa Dobrovského**<sup>409</sup>

Černínský zámek 1, 340 14 Chudenice

---

59 (1)

inv. č. 2096<sup>410</sup>

---

s. XVIII. med. – ex., pap., 12 ff., vazba soudobá, 20,5x16,5cm

**Foliace:** novodobá

**Písmo:** několik neznámých písarů

**Vazba:** lepenková; dochovány pouze zadní desky a zbytky ovou přideští s notovým zápisem v pětlinkové osnově z poloviny 18. století

**Provenience:** na předním přideští štítek s modrým rámečkem, v něm perem „2096“ a tužkou datace „172[1]“

**[Zařikání a recepty z 2. poloviny 18. století]**

Česky a německy psaný sborník obsahující zařikání a návody na léčení různých nemocí; na ff. 1rv a 12rv texty hospodářského charakteru (z let 1750–1756); v rukopisu vložen lístek s žádostí o zaslání několika strychů žita podepsaný „J. Holly“, na jeho rubu pak německá veršovaná modlitba; mezi ff. 8–9 vyříznut 1 list s textem.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.

---

<sup>409</sup> Stejně jako u muzea v Domažlicích, tak i zde dle vyjádření pracovníků tohoto muzea, nemají uloženy žádné lékařské rukopisy, takže (stejně jako v případě chudenického muzea) cituji z Repertoria, kde je jeden takový rukopis uveden.

<sup>410</sup> J. Linda – A. Stich – A. Fidlerová – M. Šulcová a kol., *Repertorium I*, s. 699.

---

**Jindřichův Hradec, Muzeum Jindřichohradecka<sup>411</sup>**

Balbínovo náměstí 19/I, 377 01 Jindřichův Hradec

---

60 (1)

sign. Rk 3

---

1806, pap., 149 ff., 14,5x9,0cm, vazba soudobá, 15,5x9,5cm

**Foliace:** novodobá

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; autor – Josef Hájek

**Vazba:** lepenková, desky polepené modrým voskovaným papírem a zdobeny slepotiskovým florálním motivem; hřbet a růžky kožené

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny; kolorované perokresby rostlin, zvířat, lidí a částí lidského těla – tyto kresby jsou popsány v textu rozděleném do tří sloupců, které jsou orámovány jednoduchou linkou

**Provenience:** na f. 1<sup>v</sup> tužkou „Rk 3“ a fialové razítko „Knihovna okresního muzea Jindřichův Hradec“

**„Ucitel Bilin“**

Česky, německy a latinsky psaný rukopis obsahující ilustracemi doplněné popisy částí těla, lidských smyslů a světa fauny (i té mytické) a flory. Na ff. 2<sup>r</sup> – 2<sup>v</sup> vypsán titul knihy „*Ucitel Bilin, kteryzto zregme vkazuge a wyobrazuge y rost a cas kwětů wsselikých bilin mezy njmjzto se take wynachážegj byliny, kterez w sobie negakau gedowatinu zdrzugi a skrze to bez rozvázenj vzwane lidskemu zdrawj sskodliwe býti muzau pro vwarowánj toho aby rozeznan byly gedna kazda pri sobie znamenany latinsky G má.*“, „*Kterezto Biliny skrze pilnost a priciněnj Jozefa Hajku djlem vyhledaných, djlem z ginssych knih wybawenych sem do teto knjhy porad w wtazene gsau w roce 1806*“.

---

<sup>411</sup> Rukopisy Rk 9, Rk 16 a Rk 100 byly v době zpracovávání soupisu v restaurátorské dílně, a proto bylo k jejich popisu využito Repertoria.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

61 (2)

sign. Rk 9<sup>412</sup>

---

s. XVIII. ex. – XIX. in., pap., 97 (66)+58+[I] ff., vazba soudobá 17,5x11,4cm

**Foliace:** soudobá – chyba ve foliaci – ff. 1–31, zahrnovala i začátek konvolutu, který číslován samostatně; také novodobá foliace

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písář

**Vazba:** prkénková, desky polepeny červenohnědým papírem; hřbet kožený; dvě lněné tkanice

**Výzdoba:** text orámován jednoduchou linkou; nadpisy podtrženy

**Provenience:** na předním přidešti tužkou „Gamawutz“, perem „F a 16“ a „Rk 9“ (též na f. 32<sup>r</sup>); na f. 32<sup>r</sup> červené oválné razítko s opisem „MĚSTSKÉ MUSEUM V JINDŘICHOVĚ HRADCI“ s perem vypsaným označením „R 44“ (č. „44“ škrtnuto a nahrazeno č. „66“, škrtnuto a nahrazeno „10“); na zadním přidešti podpis z 19. století „Higlowa Marye“

#### a) [Herbář z přelomu 18. a 19. století]

Německy psaný abecedně řazený popis moci a možností využití léčivých rostlin na ff. 32<sup>r</sup>–41<sup>v</sup>; dochován neúplně – od písmene L.

#### b) „Gemeine artztney Mittl In Krankheit Sich Selbst zuhelfen“

Německy psaná abecedně řazená kniha domácího lékařství na ff. 42<sup>r</sup>–96<sup>f</sup>.

#### c) „An Merkungen Künste“

Německy psané abecedně řazené rady pro domácnost (výroba barev, sadaření, zachování čerstvosti potravin atd.) na ff. 1<sup>r</sup>–58<sup>v</sup>.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*,

---

<sup>412</sup> J. Linda – A. Stich – A. Fidlerová – M. Šulcová a kol., *Repertorium I*, s. 757.

Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

62 (3)

sign. Rk 16<sup>413</sup>

---

s. XVIII. ex., pap., 108 ff., vazba soudobá (nyní restaurovaná), 15,5x9,5cm

**Foliace:** novodobá

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená hnědou kůží

**Výzdoba:** některé nadpisy podtrženy a kaligraficky vyvedeny; kapitoly od sebe odděleny dvojlínkou

**Provenience:** na předním přideštl perem „R 17“ a „Rk 16“; na přední předsádce perem přípis „*Tato knizka patrzj Josefowy Hagkowy ze Straze, tento Podpys se stal ode mne Frantze Janaucha tez ze Straze dne 21. Brzezna Anno 1783*“, perem mladší podpis „Jozef Hayek“ a fialové razítko „Knihovna okresního muzea Jindřichův Hradec“

#### „**Apateka Domaczy Rozlycznych Lekarstwj**“

Česky psaný lékařský rukopis, pravděpodobně opis Mattioliho *Apatéky domácí*; text rozdělen do 99 kapitol; na ff. 107<sup>r</sup>–108<sup>v</sup> rejstřík; ff. 105<sup>v</sup>–106<sup>r</sup> jsou prázdná; mezi ff. 96–97 vyříznuty dva listy.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

<sup>413</sup> Tamtéž s. 757–758.

s. XVIII. ex., pap., 122 ff., vazba soudobá, 18,4x11,5cm

**Foliace:** novodobá; soudobá paginace

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** prkénková, polepená hnědým papírem

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky; patrné linkování tužkou; na f. 61<sup>r</sup> celostránková perokresba oltáře; na ff. 116<sup>v</sup> a 117<sup>r</sup> dvě perokresby bylin („*Mantwurzel*“, „*Cesenkraut*“)

**Provenience:** na předním přideští perem „Rk 100“; na přední předsádce perem „R 109“ (č. škrtnuto a nahrazeno „97“) a fialové razítko „Knihovna okresního muzea Jindřichův Hradec“

#### a) „Apateka Domacy“

Český překlad německého tisku díla Pierandrea Mattioliho zvaného Apatéka domácí (Knihopis K 5414 a 5415) – na ff. 1<sup>r</sup>–86<sup>v</sup>, jehož text je rozdělen do 99 kapitol. Na konci každé strany jsou stránkové kustody.

#### b) „Gine rozlične Lekařske Prostředky, gako y o Pomocy Nesstiasným aniž se mrtvý býti zdagi“

Česky psané návody na výrobu všelijakých léků na ff. 87<sup>r</sup>–106<sup>r</sup>.

#### c) „Poznamenanj o mocy rozličných wod“

Česky psaný seznam léčivých přípravků z bylin na ff. 107<sup>r</sup>–113<sup>v</sup>. Na ff. 117<sup>v</sup>–120<sup>r</sup> je připsán mladší rukou německo-italský seznam chorob.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

<sup>414</sup> Tamtéž s. 770–771.

---

s. XVIII. med., pap., 56 ff., 9,7x7,4cm, vazba soudobá, 10,2x7,6cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** sešitová zdobená zelenými ovály a červenými puntíky

**Provenience:** na předních deskách propiskou „131“; na předním přideštlí perem „XX II 131“, „Rk 129“, tužkou „F12“ a fialové razítko „Knihovna okresního muzea Jindřichův Hradec“

### [Kniha lékařských receptů a historických poznámek]

Česky, německy a latinsky psaný rukopis obsahující na ff. 1<sup>r</sup>–25<sup>v</sup> všelijaké lékařské rady k léčbě různých nemocí (močový kámen, úplavice, žloutenky, moru, bolestí atd.); na ff. 26<sup>f</sup>–52<sup>f</sup> výpisky z historie křesťanstva (evangelistů) a dějiny různých zemí (Španělska, Anglie, Turecka aj.); na ff. 52<sup>v</sup>–56<sup>v</sup> vypsány rostliny a jejich léčivé vlastnosti i poznámky k léčbě chorob.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

s. XVII. in., pap., 62 + [XXIX] ff., 30,3x21,2cm, vazba chybí

**Foliace:** část novodobá, tužkou (soudobá foliace částečně chybí kvůli poškození rukopisu)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny; text rozdělen do dvou sloupců ohraničených jednoduchými linkami narýsovanými červeným inkoustem



**Provenience:** na f. 116<sup>r</sup> tužkou „Rk 149“ a razítko „Knihovna okresního muzea Jindřichův Hradec“; f. 152<sup>r</sup> červené oválné razítko s opisem „MĚSTSKÉ MUSEUM V JINDŘICHOVĚ HRADCI“

[**Kniha astrologická a lékařská**]

Torzo česky psaného rukopisu obsahujícího lékařské, botanické a astrologické texty – na f. 93<sup>r</sup> dochována část poznámek o moci bylin (dubové jmelí a listí), dále pak na ff. 108<sup>r</sup>–116<sup>v</sup> a 128<sup>r</sup>–130<sup>r</sup> (cukr, koriandr, zázvor, mák, máta atd.); na ff. 93<sup>v</sup>, 97<sup>rv</sup> a 101<sup>rv</sup> návody na ošetření a léčbu různých poranění – zastavení krvácení, popáleniny, střelné rány, useknutý nos, poranění od pádu apod.; na ff. 135<sup>v</sup>–171<sup>v</sup> výpisky o vlivu nebeských těles na člověka (pokud je pod jejich znamením zrozen), jsou zde také vypsány jednotlivé dny v týdnu a hodiny, v nichž má jaké těleso svoji moc; na ff. 157<sup>r</sup> a 159<sup>r</sup> perem nakreslené a červeným inkoustem kolorované astrologické kruhy; na f. 158<sup>r</sup> astrologická tabulka; zbylá folia jsou dochována pouze ve fragmentech: např. zlomek f. 60 „*Kdo ma Biehawku neb czerwenu nemocz*“, f. 73 (4 zlomky folia) „*O mnohych zenskyh neduzych, kteremu pacholku louno hnige aneb geho boly*“, f. 74 (3 zlomky folia) „*Kdo chce gsa tlust byti tenky*“ atd.

**Literatura:** Jaromír Linda – Alexandr Stich – Alena Fidlerová – Martina Šulcová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách I*, Praha 2003.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fonděch v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

66 (7)

sign. Rk 345

---

s. XIX. ex., pap., 94 pp., 25,2x20,0cm, vazba soudobá, 25,3x20,1cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** humanistická kurzíva; dva neznámí písaři (mladší rukou tužkou psané marginální poznámky, podtržena některá slova a poznamenaná čísla u několika chorob)

**Vazba:** sešitová, modrý papír

**Výzdoba:** většina nadpisů podtržená

**Provenience:** na předním přidešті propiskou „Rk 345“ a modré razítko „KNIHOVNA OKRESNÍHO MUZEA JINDŘICHŮV HRADEC“

**„Nejlacinější domácí lékař v tobolce. Okamžitý a bezpečný raditel v nemocích“**

Česky psané návody na léčení všelijakých chorob; na pp. 1–82 vypsány v abecedním pořadí jednotlivé nemoci a neduhy (bolení hlavy, kurděje, mrtvice, opilost, souchotiny, zimnice atd.) a jejich příznaky, dietetické a terapeutické rady; na pp. 82–94 „*Hufelandová domácí lékárna*“, která je snad prepisem nějakého díla německého lékaře Christoha Wilhelma Hufelanda (12. 8. 1762 – 25. 8. 1836); obsahuje recepty na výrobu domácích medikamentů z běžně dostupných surovin, jako je cukr, vinný ocet, mýdlo, popel, mléko, smetana, pepř atd.

---

**Klatovy, Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše**

Hostašova 1, 339 01 Klatovy

---

67 (1)

sign. RK 31

---

s. XIX. in., pap., [IV] ff., 17,2x10,5cm, vazba soudobá, 17,2x10,5cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; autor – Franz Lorenz (\*29. 2. 1784)

**Vazba:** sešitová, zdobená modrými a červenými geometrickými tvary

**Provenience:** na předním přidešті perem „34058 mus“ a dvě kulatá razítka s opisem „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“

### [Návod na přípravu větrové masti a rodinné zápisy]

Česky psaný recept na výrobu větrové masti a vypsaná data (a hodiny) narození ženy a dětí F. Lorenze; také jména kmotrů.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

68 (2)

sign. RK 33

---

s. XIX. in., pap., [LXXXIII] ff., 17,5x10,5cm, vazba soudobá, 17,5x11,7cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; dva neznámí písáři

**Vazba:** desky z hnědého papíru; vazba silně zašpiněná a potrhaná v rozích

**Výzdoba:** recepty od sebe odděleny vodorovnými čarami; latinská slova zvýrazněna

**Provenience:** na hřbetě perem „č. i. 122587“; na přední předsádce razítko „MUSEUM KLATOVY“ a perem „č. i. 122587“

### [Kniha lékařských receptů]

Česky psané návody na přípravu léků proti různým chorobám a neduhům (bolesti hlavy, oteklým očím, ženským nemocem, kašli, nespavosti atd.); obsahuje také hospodářské rady – především na likvidaci škůdců.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

69 (3)

sign. RK 42

---

1772, pap., 25 ff., 17,2x10,5cm, vazba chybí

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; dva neznámí písáři

**Výzdoba:** okraje textu jsou ohraničeny ze dvou stran svislými jednoduchými linkami; recepty od sebe odděleny jednoduchými vodorovnými čarami; některé nadpisy podtrženy

### [Kniha lékařská]

Fragment česky psané knihy lékařských receptů a včelařských rad; na ff. 1<sup>r</sup> – 14<sup>v</sup> a ff. 20<sup>v</sup> – 25<sup>r</sup> návody na ošetření a léčení ran, podporu trávení, léčbu parazitických chorob, dětských neštovic, močového kamene atd., také vypsány účinky některých rostlin (bílého kadidla, rozmarýny, šalvěje aj.); na f. 1<sup>r</sup> „*Chcessly wiedety, ze raneny czlowiek, gessto ma smrtedlny rany, muzely zyw bity nebo ne*“; na ff. 15<sup>r</sup> – 19<sup>v</sup> včelařské rady; na f. 25<sup>v</sup> „*Knizka se zacina aneb Ruzena zahradka tiehotni tiech matron aneb zen, i tak porodnich bab*“, snad opis díla lékaře Eucharia Roeslina vydaného v jednom svazku s díly jiných lékařů roku 1609 v Olomouci Janem Milichtalerem, Knihopis K 04050.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

70 (4)

sign. RK 80

---

1674, pap., [XIII]+233+[II] ff., 29,8x19,0cm, vazba novodobá, 30,1x21cm

**Foliace:** soudobá; prvních jedenáct folií číslováno nově tužkou římskými číslicemi (začíná č. III)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; dva neznámí písaři

**Vazba:** lepenková, hřbet polepen červeným plátnem

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny a podtrženy

**Provenience:** na předních deskách nalepen štítek, v něm perem „13 919“ a tužkou „RK 80“; na f. I<sup>r</sup> perem „BM63“ a kulaté razítko s opisem „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ (také na f. 1<sup>r</sup>); rukopis daroval klatovskému muzeu roku 1906 majitel zdejší tiskárny Otakar Čermák

### [Jádro vybrané z mnohých knih lékařských]

Česky psaný sborník receptů na výrobu medikamentů proti všelijakým chorobám; recepty na ff. 1<sup>r</sup>–140<sup>v</sup> a 206<sup>v</sup>–233<sup>v</sup> jsou cca ze čtvrtiny opisem *Lékařských knížek* mistra Křišťana z Prachatic; text rukopisu je členěn do kapitol podle částí lidského těla a onemocnění – mezi návody na léčbu lidských chorob jsou vypsány také návody na léčení dobytka (rovněž ochrana před uhranutím); obsahuje také oddíl věnující se diagnostice nemocí z moči; na ff. (I<sup>r</sup>) III<sup>f</sup>–XIII<sup>v</sup> jsou vypsány další návody na medikaci onemocnění a kuchařské recepty (další recepty na přípravu především sladkých pokrmů jsou na ff. 141<sup>r</sup>–184<sup>f</sup>); na ff. 184<sup>r</sup>–206<sup>v</sup> jsou poznamenány léčivé bylinky a jejich moc.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Šárka Hlužková, „*Jádro vybrané z mnohých knih lékařských*“ z roku 1674, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, České Budějovice 2013.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

71(5)

sign. RK 87

---

1825, pap., [VI] + 182 + [II] pp., 23,2x19,2cm, vazba soudobá, 23,2x19,0cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – Adalbert Johann Figner

**Vazba:** lepenková, polepená černým papírem; poškozena v rozích a na hřbetu, poškození svrchního papíru

**Výzdoba:** kaligraficky vyvedené nadpisy, podtržené (jednoduše i dvojité), text orámován jednoduchou tužkou narýsovanou linkou

**Provenience:** na předních deskách a na hřbetě nalepen štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „916“; na prvním paginu přední předsádky novější rukou perem „92486“ a červenou

pastelkou „Z pozůstalosti p[ana] V. Drozda, zahradníka a měšťana v Klatovech“; na druhém paginu přední předsádky tužkou „Vojtěch [...] Košice“

**„Diaetetik oder Gesundheitspflege vom Philipp Edler von Büttner – Doktor der Arzeneikunde und außordentlichen Professor der dietetik and der Universität zu Prag“**

Výpisky či poznámky lékařského obsahu; text je rozdělen do 15 kapitol, z nichž každá se zabývá jinou problematikou z oblasti péče o tělesné i duševní zdraví, udržení zdravého těla, stravou a působení vnějších vlivů na člověka (životního prostředí, společnosti).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

72(6)

sign. RK 91

---

s. XIX med., pap., [XLVI] ff., 18,7x11,6cm, vazba soudobá, 19,2x12,0cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden písař – snad Franz Saalberg

**Vazba:** lepenková, potažená hnědým plátnem; kolem celých předních i zadních desek vytlačen zlatý rámeček

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny a podtrženy; jednotlivé zápisy od sebe odděleny jednoduchou linkou

**Provenience:** na předním přidešti kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“, perem „46 971 m.“ a tužkou „25 m.“; na prvním paginu titulní strany [I<sup>r</sup>] pod nadpisem stejným písmem, jako zbytek rukopisu, „gehörig dem Franz Saalberg, k. k. Beamter“; na druhém paginu titulní strany [I<sup>v</sup>] fialovým inkoustem „dem 1ten Oktober nicht vergessen auf das Entlassungs Certificat“, pod tím tužkou „Anna Schram, Baumeister Budapest Altofen 692“

### „Hausapotheke und Verschiedenes“

Německy psaná lékařská kniha obsahující 215 číslovaných návodů na výrobu různých léčivých přípravků pro léčbu všelijakých chorob a neduhů (vodnatelnosti, kašle, zarudlých očí apod.) i hospodářských rad; za hlavní částí textu následuje abecedně řazený rejstřík receptů odkazující na jejich čísla.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

73 (7)

sign. RK 126

---

1750 (1785), pap., [III] + 360 pp., 21,3x17,0cm, vazba soudobá, 21,7x17,3cm

**Paginace:** soudobá pro pp. 1–352; novodobá, tužkou pp. 353–360; p. 358 bez čísla

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonio Kinde

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým papírem; silně poškozená

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy jednoduchou nebo dvojitou linkou; titul rukopisu vepsán červeným inkoustem do malované kartuše

**Provenience:** na předních deskách nalepen štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „819“; na přední předsádce (první pagině perem „M 47257“, kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“, na druhé pagině přední předsádky perem starší rukou „K. K. C.“ a mladší „13819“; následuje volný list, na něm perem „Ex libris Mathaei Ingedult[i]“, pod tím perem jednoduché exlibris

### „Collegium Pathologico Semiotico Practicum Argentinae Publicae lectum [...]“

Německy psané lékařské pojednání o chorobách nazvané „*Collegium Pathologico Semiotico Practicum Argentinae Publicae lectum a Doctissimo ac Celleberimo D[omino] D[omino] Henerico Georgio Behrio Doctore ax P. Argensinensi Consiliario aulico ac Archiatto Hohensoico accademiae Caesarae Naturae*“

*curiosorum Sodalis a me Antonio Kinde Chirurgiae Candidato diligenter conscriptum*“; text je rozdělen do sedmi knih a každá z nich pak do různého počtu kapitol; na pp. 353–356 „*Index*“; pp. [385] – 360 prázdná.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

74 (8)

sign. RK 127

---

s. XIX. in., pap., [XII] ff., 22x17,7cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonín Franz [?]

**Výzdoba:** nadpisy kaligrafičtěji než zbytek textu; patrné tužkou nalinkované okraje

**Provenience:** na první listu obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820a“, kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47259“, perem a tužkou „*Indeguld Karl Scharf [?]*“

#### „**Explicatio Chyrgiae**“

Německy psané pojednání o chirurgii (vysvětlení pojmu, příbuzné obory, klasifikace ran a jejich léčení, diagnostika zranění).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.



---

s. XIX. in., pap., [XVI] ff., 21,4x17,3cm, vazba chybí

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonín Franz [?]

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova podtrženy; perem nalinkované okraje textu

**Provenience:** na první listu obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820b“, kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47258“

### [Pojednání o chirurgii]

Německy psané chirurgické pojednání; popsány průběhy různých operací (např. aneurysma), diagnostické metody a způsoby, hygiena v nemocnicích, druhy ran, používaná léčiva.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

s. XIX. in., pap., 90 ff., 22,2x17,3cm, vazba soudobá, 22,2x17,2cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonín Franz [?]

**Vazba:** lepenková, potažená hnědým mramorovaným papírem

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova jednoduše i dvojité podtrženy

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820c“; na f. 1<sup>r</sup> kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47257“

**„Annotationes ex Inflammationibus Exanthematilens et Profluviis anentis et mirtis nec non Neurosibus“**

Latinsky psané poznámky z lékařské literatury či přednášky o zánětlivých procesech v lidském těle, horečce a nervových chorobách; na ff. 57<sup>v</sup>–63<sup>r</sup>, 72<sup>r</sup> a 86<sup>v</sup> lékařské předpisy.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

77 (11)

sign. RK 130

---

s. XIX. in., pap. 45 ff., 24,7x19,3, vazba soudobá, 25,4x20,2cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; dva písaři – jeden snad snad Antonín Franz [?], druhý neznámý (ff. 35<sup>r</sup> – 39<sup>r</sup> a zadní předsádka)

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým mramorovaným papírem

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova jednoduše i dvojité podtrženy

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820d“; na předním příděští kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47260“, starší rukou pak perem Ant[on] Franz [?]; na přední předsádce pak přípis „Disse inaugurant medica de [.....] inflammationes ofalnerte [?], nec non de mado pro his in mortiiis capit. Jacob Georg Selinger statione 1794–816“

**„Inflammationes“**

Latinsky a německy psaný opis z lékařského pojednání či poznámky z přednášek o různých chorobách (žloutence, nefritidě, gastritidě aj.), jejich diagnostice, léčbě (i operativní); 18<sup>v</sup> lékařský předpis na lék.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

78 (12)

sign. RK 131

---

s. XIX. in. (cca 1812), pap., 104 ff., 24,5x19,3cm, vazba soudobá, 25,3x19,6cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonín Franz [?]

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým mramorovaným papírem

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova jednoduše podtrženy

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820e“; na předním příděští perem „Ant. Franz“, na přední předsádce kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47255“

#### „Neoroses“

Latinsky a německy psaný opis z lékařského pojednání či poznámky z přednášek o nervových chorobách (popis, diagnóza, symptomy, léčba, prognóza, příčina); f. 59 recept na lék „*Pulvis radices belladonna*“; na ff. 93<sup>r</sup>–94<sup>r</sup> lékárenské předpisy; na ff. 101<sup>r</sup>–103<sup>v</sup> stručné poznámky o léčbě konkrétních pacientů s uvedením dat, jmen, jejich potíží a léčbě.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

s. XIX. in. (cca 1813), pap., 78 ff., 24,6x18,7cm, vazba soudobá, 25,4x19,5cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Antonín Franz [?]

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým mramorovaným papírem

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova jednoduše podtrženy

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „820f“; na předním přیدهšti perem „Ant. Franz“; na přední předsádce kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a perem „M 47256“

#### „Profluvia“

Latinsky a německy psaný opis z lékařského pojednání či poznámky z přednášek o tělních tekutinách a nemocí spojenými s patologií jejich průtoku; na 69<sup>r</sup> lékárenské předpisy; na přední předsádce seznam několika léčiv a jejich cen; na f. 70<sup>v</sup> vypsána z neznámého důvodu jména různých lidí; ff. 13<sup>r</sup>–22<sup>v</sup>, 39<sup>r</sup>–50<sup>v</sup> a 74<sup>r</sup>–77<sup>r</sup> jsou prázdné.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

s. XVIII. med., pap., [I] + 222 pp., 21,4x17,4cm, vazba soudobá, 21,7x17,9cm

**Paginace:** do p. 177 soudobá, p. 178 chybí číslo, pp. 179–222 novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; tři neznámí písaři

**Vazba:** lepenková, potažená hnědou kůží; desky zdobeny slepotiskem; zbytky zelených tkanic

**Výzdoba:** titulní list zdoben perokresbou s květinovým motivem a různými dalšími ornamenty; titul knihy kaligraficky vyveden

**Provenience:** na hřbetě obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „V. 119“; na předním přideštl perem „1048“; na titulním listu dvě oválná razítka „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“ a tučkou „44“

**„Koch unit Artzney Buch. Worinnen zugleich auch Unterschiedliche schne Sachen von zuckher gebachenen, schne undt gutten Bezelten [?], wie auch allerley Rosoly zu machen“**

Německy psaný rukopis; na pp. 1–97 kuchařské recepty na sladké i slané pokrmy (dorty, koláče, knedlíky, sulc, polévky, výrobu potravinářských barviv aj.); na pp. 98–183 vypsány účinky rozmanitých bylin a vypsány návody na přípravu medikamentů (pro posílení srdce, proti moru, „padoucí nemoci“, žloutence, krvavým očím atd.); na pp. 183 – 222 pokračují kuchařské recepty na sladká jídla; v rukopisu vložen útržek jednoho listu, na něm text s náboženskou tématikou.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

81 (15)

sign. RK 145

---

s. XVII. fin. – XVIII med., pap., [III] + 133 + [XXXI] ff., 19,1x15,8cm, vazba soudobá, 19,7x16cm

**Foliace:** I–III novodobá tučkou, následují ff. 1–91 se soudobou foliací, ff. 92–100 opět novodobě, tučkou, ff. 101–133 soudobá; f. 134 nečíslováno, od f. 135 číslována každé páté folio novodobě, tučkou

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden neznámý písar

**Vazba:** lepenková, polepená stránkami vytrženými z nějakého tisku, který byl pak přelepen zeleným papírem; hřbet chybí

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček s perem vepsaným označením „13“ a „972“; na přední předsádce (první straně) kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“, perem „M 47261“ a tužkou „RK 145“; na druhé straně přední předsádky perem „13972“

### [Kniha lékařských receptů]

Německy psaná kniha návodů na přípravu léčiv (mastí, „flastrů“, prachů, bylinných extraktů, olejů, pilulí aj.); na f. 101<sup>r</sup> „*Elixir Proprietatis Paracelsi*“, f. 106<sup>rv</sup> „*Oleum ad combustionem*“; na ff. [144<sup>rv</sup>] „*Nomina Morborum*“ – abecední seznam nemocí (A–C); ff. [158<sup>f</sup>]–160<sup>v</sup> „*Character der Metallen*“ a „*Character der Mineralen und Saltz*“; [161<sup>r</sup>]–[163<sup>v</sup>] vypsán obsah rukopisu dle abecedy.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

82 (16)

sign. RK 163

---

s. XIX in. – med., pap., [XLVIII] + 393 + [XXX] pp., 17,4x14,4cm, vazba soudobá, 19x14,4cm

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva, jeden písař – snad Josef Podrazil

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým papírem se vzorem zelených a bílých čtyřcípých hvězd; hřbet kožený; na přideštích vlepeny popsání notové papíry

**Výzdoba:** titul knihy kaligrafičtěji než zbytek textu; nadpisy podtržené; jednotlivé recepty odděleny dvěma vodorovnými linkami; text orámován perem rýsovanou jednoduchou linkou a dvojlinkou

**Provenience:** na hřbetě zbytek štítku s perem vepsaným označením „BV 1642“; na předním přidešti kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“, perem „BV 1642“, tužkou „RK 163“ a „67.885“, modrou pastelkou „75576“

**„Kniha nazwaná rozličných Kustů z připogeným HERBÁŘEM“**

Česky psaná kniha „*proti rozličným nemocem k pomocy lidské domácy prostředky z rozličných knj h vytažene a sepsané pro Josefa Podrazyla, učitele sskolnjho z Chotče*“ vypisující 682 číslovaných receptů na přípravu léčiv proti různým nemocem a neduhům (kurdějím, kolikám, kašli, močovému kameni, ženským nemocem aj.), hospodářských rad (především k hubení škůdců), popisů moci léčivých rostlin a návodů na provádění všelijakých divadelních a kouzelnických triků, legrácek a nesmyslů (např: „*Udělat aby sklenice se na stole heybala*“, „*Aby koňowy černý chlupy vypadali a místo nich bjli rostli*“, „*Lidem udělat diweni aby widěli obludu*“, „*Aby lidé vyhlíželi jako by mrtvý byli*“, „*Udělat aby rampouch hořel*“ atd.); na přední předsádce vypsány nešťastné dny v roce; v rukopisu vložen volný list s účtem na 99 zlatých 76 krejcarů za léčení Kateřiny Menčíkové, manželky Františka Menčíka, v letech 1882 a 1883.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

83 (17)

sign. RK 186

---

s. XIX in. (cca 1830), pap., [LVI] ff., 18,6x11,6cm, vazba soudobá, 19,0x11,8cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – František Saalberg

**Vazba:** lepenková, polepená hnědou látkou; desky zdobené slepotiskovým rámečkem

**Výzdoba:** nadpisy podtržené; perem nalinkované okraje

**Provenience:** na předním přidešti kulaté razítko „MUSEUM KRÁL. MĚSTA KLATOV“, perem „46792“, tužkou dvakrát „Betti Saalberg“; na přední předsádce tužkou „Bauunternehmen Theresienstadt 2 herzen Gasse N[ummer]o 46, Thür 8

ebner und in Pest“ a „Mathias Šram[m], Rudolf Šafařík, František Šafařík, František Saalberg“; na straně před rejstříkem tužkou „Terezie Saalberg“ – několikrát podtrženo, dětský rukopis

### **[Hausapotheke und verschiedene Sachen]**

Německy psaná kniha návodů na přípravu léků proti všelijakým chorobám (bradavicím, kolikám atd.); na konci rukopisu abecedně řazený rejstřík.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

### **Netolice, Muzeum JUDr. Otakara Kudrny**

Mírové náměstí 248, 384 11 Netolice

Rukopisy tohoto muzea jsou uloženy ve Zlaté Koruně pod správou Jihočeské vědecké knihovny v Českých Budějovicích. V digitální podobě jsou pak tyto rukopisy přístupné na webových stránkách této knihovny.

---

84 (1)

sign. 1NE 34

---

s. XIX. in. (cca 1814), pap., 106 pp., 18x10,5cm, vazba soudobá, 18,0x10,5cm

**Paginace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, polepená hnědým papírem; zadní desky chybí

**Výzdoba:** některé nadpisy kaligraficky; některé návody odděleny jednoduchým perem nakresleným ornamentem

**Provenience:** vložen lísek s razítkem „Městské museum v Netolicích“ a perem nadepsaným názvem a jménem dárce „p[ana] K. Řepy, mlynáře“



### [Knížka předpisů proti kouzlům a čarám z roku 1814]

Česky a německy psaná kniha obsahující především všelijaké rady proti působení zlých sil (hlavně zlých lidí) a uhranutí lidí a dobytka; na p. 50 „*Mocná modlitba a požehnanj proti bauři a hromobitj*“; dále vypsány návody k přípravě léčivých vod a dalších medikamentů k léčbě nemocí a ošetření různých poranění; rady proti hospodářským škůdcům.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

85 (2)

sign. 1NE 35

---

s. XVII. med. – XVIII. med., pap., 52 pp., 17,5x11,6cm, vazba chybí

**Paginace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva

**Výzdoba:** nadpisy podtržené

**Provenience:** na p. 1 obdélníkové razítko „MĚSTSKÉ MUZEUM NETOLICE“, v něm perem „2467“, mimo tužkou „R 35“

### [Receptář lékaře nebo lékárníka]<sup>415</sup>

Česky psaný lékařský sborník (pravděpodobně nekompletní) obsahující návody na přípravu léčiv pro léčbu různých chorob a neduhů (moru, úplavice, souchotin, žloutenky, pálení žáhy aj.) a ošetření zranění (hlavně zastavení krvácení); dětské a ženské lékařství (na p. 19 např. „*Kdyby ditie przed czasem na swiet przyslo a mdle bylo*“); několik praktických rad a návodů proti škůdcům – p. 38 „*Zrcadla dielat*“, „*Aby mussky hrachu negedly aneb aby se stratily*“, p. 48 „*Zlámane sklenicze zletowati*“ atd.; pp. 42–46 lékařství pro dobytek a koně.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová,

---

<sup>415</sup> Takto byl rukopis nazván uměle pro potřeby muzea a vědecké knihovny. Jak již víme, lékaři a lékárníci figurovali jako autoři tohoto typu rukopisů jen jako jedni z mnoha a často tak tyto rukopisy sepisovali lidé bez lékařského (či farmaceutického) vzdělání.

*Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice, Praha 2001.*

---

86 (3)

sign. 1NE 51

---

s. XVIII. in. (cca 1707–1722), pap., 298 pp., 18,8x12,2cm, vazba soudobá, 18,8x12,2cm

**Paginace:** první čtyři paginy očíslovány římskými číslicemi novodobě, tužkou, pp. 1–157 soudobá, pp. 158–294 novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva, humanistická kapitála; několik písarů, jeden z nich – Georgius Hanckle, chirurg

**Vazba:** lepenková, potažená hnědou kůží; přideštiny polepeny duhovým mramorovaným papírem

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny, některé červeným a zeleným inkoustem (do p. 65); u ořízky perem (zeleným inkoustem) nalinkované okraje; název knihy na p. III bohatě zdoben ornamenty vyvedenými červeným a zeleným inkoustem a rostlinnými motivy; na p. 260 dětská kresba domu (tužkou) a p. 261 modrou pastelkou nakreslen obličej

**Provenience:** na předním přideštině nalepen obdélníkový štítek „OKRESNÍ MUSEUM Dra. Otakara Kudrny v Netolicích“, v něm psacím strojem „ARTZNEYBUCH“ a „rukopis 1707–1722“, jako dárce uveden strojopisně „VK České Budějovice 1959“, ve štítku tužkou „R 51“ a perem „2484“; na p. I perem „*Ex Libris Johann Georg Nový*“, „*Ex Libris Michael Springer, Chyr[urgus]*“; na p. 3 perem „*Georgius Hanckle, chyr[urgus], Anno 1707 d[en] 22. Septembri*“ a „*Michael Springer*“; na p. IV perem „*J. G. Mog, Feldscherer*“ a „*Großglochau an d[en] 6. Feb[ruar] 1741*“, tužkou „R 51“; na p. 1 „*Jos[ef] Georg Moog, Feldscherer den 14. Feb[ruar] 1744*“

### „Artzneybuch“

Německy psaná lékařská kniha (nekompletní); na pp. 1–66 recepty na přípravu různých léčivých přípravků (hlavně „flastrů“) používaných především pro ošetření

zranění; pp. 66–163 a 261–294 návody k léčbě chorob a neduhů (bolesti zubů, kašli, nadýmání atd.) a výrobu medikamentů (pilulí, prachů aj.); pp. 164–260 patologie chorob, anatomické poznámky; mezi pp. 176–177 vytržen jeden popsaný list, mezi pp. 276–277 vytrženo několik listů, za p. 294 chybí část rukopisu.

**Literatura:** Martina Bekešová – Alena Fidlerová a kol., *Repertorium rukopisů 17. a 18. Století z muzejních sbírek v Čechách II*, Praha 2007.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

87 (4)

sign. 1NE 138

---

s. XIX. in. – fin., pap., 216 pp., 21,1x16,9cm, vazba chybí (pouze provizorní papírový přebal)

**Paginace:** pp. 1–7 a 167–216 novodobá, tužkou; pp. 8–166 soudobá paginace

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; dva písaři, jeden neznámý, druhý snad Jan Cesska

**Výzdoba:** nadpisy podtrženy, jednotlivé zápisy odděleny jednoduchou čarou; od p. 107 do konce rukopisu perem načrtnutý okraj u ořízky (pro poznámky)

**Provenience:** na přední straně provizorních desek hranaté razítko „MĚSTSKÉ MUZEUM NETOLICE“, v něm perem „2663“, mimo tužkou „R 138“ (totéž na p. 1)

#### [Lidové lékařství]

Česky psaný lékařský sborník obsahující návody k léčbě všelijakých chorob a neduhů (bolesti hlavy, hluchoty, ženských obtíží, zimnic, močových kamenů, „padoucí nemoci“ aj.) a také k ošetření ran a popálenin; na pp. 1–89 řazeny jednotlivé recepty podle částí těla „od hlavy k patě“; na p. 145 latinsky a německy psaný recept na blíže nespecifikovaný lék.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

1841, pap., [LV] ff., 21,5x17,6cm, vazba chybí (pouze provizorní papírové desky)

**Foliace:** sine

**Písmo:** humanistická a novogotická kurzíva; jeden písař – Josef Stanislav Kudrna

**Výzdoba:** nadpisy a důležitá slova zvýrazněna podtržením jednoduchou nebo dvojitou čarou

**Provenience:** na titulním listu hranaté razítko „MĚSTSKÉ MUZEUM NETOLICE“, v něm perem „2685“, mimo tužkou „R 160“ (totéž na přední straně provizorních desek)

**„Dissertatio inauguratis medica de Conspectu aneurysmatum cordis historico“**

Latinsky a německy psaná dizertační práce s konceptem medika Josefa Stanislava Kudrny z Netolic, studujícího na univerzitě ve Vídni. Plný titul práce zní: „*Dissertatio inauguratis medica de Conspectu aneurysmatum cordis historico quam consensu et auctoritate Illustrissimi ac magnifici Domini Praesidis at Directoris, perillustris ac spectabilis Domini Decani, nec non Clarissimorum ac celeberrimorum D[ominorum] D[ominorum] Professorum pro Doctoris Medicinae Laurae Sum[m]isque in Medicina honoribus ac privilegiis vita et legitime abtinendio in antiquissima et celeberrima Universitate Vindobonensi publica disquisitioni submittit Josephus Stanislavus Kudrna Bohemus Netolicensis*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

## **Písek, Prácheňské muzeum**

Velké náměstí 114, 397 24 Písek

---

89 (1)

sign. 434/1958

---

1829, pap., [CCXXXVIII] ff., 24,7x20,0cm, vazba chybí (dochován pouze zbytek hřbetní vazby)

**Foliace:** soudobě očíslována pagina 1–6 a 1–8 (číslování se opakuje); soudobá foliace velmi nepravidelná

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písář – Andreas Weiss, kandidát chirurgie ve Vídni a dvorský (císařský) lékař

**Vazba:** hřbetní vazba papírová (žlutohnědý mramorovaný papír)

**Výzdoba:** nadpisy zvýrazněny podtržením; názvy kapitol a oddílů kaligraficky

**Provenience:** na hřbetu nalepen soudobý štítek, v něm perem „Physiologie“; na titulním listu tužkou „Čís 434“ a „1958“, pod názvem práce soudobý přípis „*pro me Weiss Andreas, Candid[atus] Chirurgiae in Wien 21. 10. 1829*“

### **„Allgemeine Physiologie“**

Německy psané pojednání o lidské fyziologii, patologii, etiologii, symptomatologii nemocí a jejich šíření sepsané A. Weissem v období od října 1829 do prosince 1829 či ledna 1830.; práce je rozdělena do třech oddílů: „*Specielle Physiologie*“, „*Allgemeine Pathologie*“ a „*Aethiologie*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

cca 1789, pap., [XLIV] ff., 21,0x17,0cm, vazba soudobá, 21,0x17,0cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva; jeden písař – snad Anton Stork, ale spíše neznámý

**Vazba:** sešitová

**Výzdoba:** nadpisy a počáteční slova odstavců podtržena; jednotlivé recepty od sebe odděleny jednoduchou linkou

**Provenience:** na předních deskách, jež jsou zároveň titulním listem, natištěna dvě kolutá razítka „MUSEUM AUG. SEDLÁČKA PRO VLASTIVĚDU PRÁCHEŇSKA V PÍSKU“ a „MUSEJNÍ KNIHOVNA V PÍSKU“, v posledním jmenovaném perem vepsána signatura „IV 752“ – ta je vepsána ještě jednou perem na štítku na deskách a hřbetu a modrou pastelkou na předních deskách, vedle prvního jmenovaného razítka perem „15/1930“

#### [Receptář medikamentů z roku 1789]

Německy a česky psaný receptář obsahující 319 číslovaných a množství nečíslovaných návodů na přípravu všelijakých léčiv (určených především k ošetřování ran – mastí, prachů), zastavení krvácení a zmírnění otoků; na titulním listu uveden název: „*Vom Anton freyherrn von Stork, Ihre Röm[ische] Kaiserl[iche] Aposto[lische] Majestät Hofrathes ersten Leibarztes, beständigen Präsidenten des medicinischen Studium sund der österreichischen Erbländern medicinisch und praktischer Unterricht für die Feld und Landwundtärzte der österreichischen Staaten. Zweiter Theil, dritter Außage. Wien 1789*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

s. XVIII. in./med. – 1938, pap., [IV] + 880 pp., 31,5x20,0cm, vazba soudobá, 32,5x21,2cm

**Paginace:** soudobá pro pp. 1–296; po šesti nešíslovaných stranách následuje od p. 307 paginace novodobá, tužkou (napravidelná, nejčastěji každá desátá strana)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva, humanistická kurzíva (z 30. let 20. století); minimálně tři písaři – starší část sepsali Václav Antonín Gregor farář v Brandýse nad Orlicí, a František Leopold Jastauský, novější (1937/1938) pak Miloš Adamička, ředitel Československé státní vyšší lesnické školy, a Josef Adamička

**Vazba:** prkénková, potažená hnědou kůží; desky zdobeny slepotiskovým trojlinkovým rámečkem, stejně tak zvýrazněno i pět hřbetních vazů

**Výzdoba:** některé nadpisy kaligraficky vyvedeny a podtrženy; v nejmladší části rukopisu vlepeny fotografie a pohlednice

**Provenience:** nobsahuje žádná razítka či signaturní označení; vlastnická poznámka na titulním listu přibližně z roku 1757: „*der 17 May 1757 W. A. Georg das Zeit mit dem Ewigen verwechsert*“ a „[...] *sepsane ode mnie Waczlawaw Ant. Gregora farade brandiskeho na orliczy*“, „*Frantissek Leopold Jastauský tyto knihy diedicz, duchodnj w [... ..].*“

**„Kniha, ktera w sobie rozliczny wiczzy wiesmiess bez porzadku zawira a obsahuge [...]“**

Česky, německy a latinsky psaná polytematická kniha; na pp. 7–11 „*Deniczek duchownj nebolizto spusob gak kazdy den uzitecznie a katholicky strawiti se ma*“; pp. 15–23 „*Anmutungen deß heiligen [...] wider alle Todwund*“, pp. 51–67 „*Auß dem Buchlein Thomae Remp.*“ – německy a latinsky psané nábožensko-filozofické pojednání; pp. 81–246 „*Sepsane niektere Lekarzstwj proti rozlycznym neduhum czlowieka*“ – vypsány recepty (česky a německy) na přípravu léčiv proti různým nemocem a návody k léčení, část řazena podle tělesných partií a nemocí je postihujících („od hlavy k patě“); pp. 247–259 „*Vzpomínky na naše staré České*

*mlýny a jak v nich bývalo až do roku 1848*“ – autorem této práce z roku 1903 je Josef Adamička, lesmistr na Komorním Hrádku, do rukopisu ji opsal jeho syn Ing. Miloš Adamička; pp. 262–281 „*Von dem Hauß-Caleneder ins gemein, was das gantze Jahr durch Monat zu Monat zu vorrichten*“ – hospodářské a zemědělské rady vztahující se k jednotlivým měsícům v roce; pp. 282–296 zemědělské a hospodářské rady, návody na hubení škůdců a parazitického hmyzu (komárů); p. 298 „*Proti okauzlenj, proti czaram w domie*“; pp. 302–320 rady k chovu hospodářských zvířat (např. hus); pp. 331–389 „*Lekarstwj konska*“ – návody k léčbě koňských chorob a ošetřování jejich zranění, také zde popsány znaky statného koně a krátké pojenání o typech a barvách koňské srsti; pp. 401–405 „*O dobytku howiezym*“ – o léčení onemocnění hovězího dobytka, návody proti očarování dobytka i domu; pp. 411–413 „*O Wczelech*“ – včelařské rady a pojednání o medu; pp. 427–434 „*O dobytku owczim*“ – zprvu obsah neodpovídá nadpisu (vypisuje totiž moc a účinky klokočového dřeva a jader, a to hlavně proti moru), pak rady o chovu ovcí; pp. 457–461 „*Niektery Pohadky*“ – zapsány všelijaké otázky a úsměvné odpovědi, např: „*Gak zaprzahay konie? R[esponsum]: gako kobyly*“, „*Kdo negdrziw tabak uziwal? R[esponsum]: nos*“; pp. 479–493 „*Fürst Johannes habte alten Unterthanen [...]*“ – pohádkové vyprávění; pp. 495–599 (má vlastní paginaci 1–105) v roce 1938 sepsaná a o fotografie a nákresy půdorysy myslivny doplněná „*Kronika rodiny Adamičkovy, potomků počestné rodiny mlynářské, kdysi majitelky mlýna N[umer]o 73 v obci Hlizovské*“; pp. 655–668 návody na výrobu všelijakých věcí (např. klihu, inkoustu, pečetiňho vosku), provádění domácích prací (např. odstraňování rezu, ochrana šatů proti molům, čištění pozlacených nebo postříbřených nádob) a provádění všelijakých kouzelnických triků, legráček a nesmyslů (např. jak upéct vejce na dlani; jak udělat, aby vejce bylo velké jako liská hlava); pp. 697–702 zahrádkářské rady (kdy sázet, pěstování růží, ochrana proti škůdcům, ptákům a mrazu) a poznámky o léčivé moci rostlin; pp. 703–712 obsah k části věnující se léčení lidí; pp. 769–774 opisy a formuláře dlužních zápisů a listin (jména měst a osob nahrazena „N.“); p. 783 recept na preparát na čištění zdi; pp. 785–799 chronologické tabulky; pp. 801–836 početní tabulky. V rukopisu je množství prázdných pagin: 1–6, 12–14, 24–40, 54–56, 68–80, 260–261, 297, 299–301, 321–330, 390–400, 406–410, 414–426, 435–456, 462–478,



494, 600–654, 669–696, 713–768, 775–782, 784, 837–880; mezi p. 410 a p. 411 vyříznuto přibližně 10 listů.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

**Plzeň, Západočeské muzeum**<sup>416</sup>

Kopeckého sady 357/2, 301 00 Plzeň

---

92 (1)

sign. 504 B 19<sup>417</sup>

---

s. XIX. med. – XX. in., pap., 224 pp. (správně [CCVIII]), 18,9x11,3cm, vazba soudobá, 19,5x12,2cm

**Paginace:** do p. 105 původní; zbylá novodobá (1996)

**Písmo:** tři neznámí písaři

**Vazba:** lepenková, potažená šedým papírem; červeně barvená ořízka

**Provenience:** na předním přidešti kulaté razítko s opisem „Knihovna Západočeského muzea v Plzni“ (také na p. 14 a 224), tužkou přír. č. „023 495“ a sign. „504 B 19“

**[Rezepissenbuch]**

Sborník německy psaných návodů na přípravu léčiv; pp. 9–104 recepty sepsané v polovině 19. století, na pp. 193–204 „Inhalt dieser Bücher“; druhý mladší písař sepsal recepty na pp. 105–132; zbytek textu z 30. let 20. století (pp. 133–147

---

<sup>416</sup> Rukopisné sbírky této instituce jsou již sepsány Jaromírem Lindou, a proto z něj ve svém soupisu vycházím. J. Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*.

<sup>417</sup> J. Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, s. 33–34.

a 200–202); na p. 204 vypsány adresy Josepha Hartingbaga a Josefa Gruna z Prahy; pp. 15, 148–192, 199 a 203 jsou prázdné.

**Literatura:** Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2004.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

93 (2)

sign. 504 B 34<sup>418</sup>

---

s. XIX. in. – med., pap., 355 ([CCCXXXIV]) pp., 18,2x10,7cm, vazba soudobá, 18,5x11,2cm

**Paginace:** do p. 286 původní, dále novodobá (1996); p. 102 nepočítána; místo pp. 107–110 napsáno pp. 207–210; po p. 223 následuje omylem p. 234

**Písmo:** jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, potažená pestrobarevným škrobovým papírem; dochovány pouze zadní desky

**Provenience:** na p. 3 kulaté razítko s opisem „Knihovna Západočeského muzea v Plzni“, tužkou přír. č. „021 384“ a sign. „504 B 34“; dar p. Kubáta z r. 1994

a) „**Index ginák Ukázanj mnohých a užitečných Lekařstwj proti rozličným těl lidských nemocem a neduhům z Herbáře a Bylináře od Doct[ora] Petra Ondřege Matthiola Senenského Arcyknjžete Ferdinanda žiwotnjho Lekaře; w latině sepsany g[e]st tento Herbář a od Thadeasse Hagka z Hagku do česstiny přeložen**“

České recepty vypsané na pp. 1–301, část opsána z Herbáře Pietra Andrea Mattioliho; od p. 284 doplněna českými a německými recepty jiného původu (např. p. 284 „*Proti zimnjcy prostředek ze skussenosti weleb[ného] Pana Pana Hlawky nemecký g[e]st tu wepsaný*“); na p. 285 opis německého receptu z „*Prag[e]r Zeit[un]g 18. Dec[ember] 1845*“; na p. 181 doporučení k léčbě dýchacích obtíží a nemocí „*s Tubes Levasseur Lekarnik Bobiquet Rue*

---

<sup>418</sup> J. Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, s. 42.

*de la Monnaie v Paříži, Ve Vídni u L. Mittelbacha Hohermarkt 12.*“; pp. 79, 87, 185, 253, 291–295, 299–300 jsou prázdné.

**b) „Index podle českých gmen wssech bylin. s[ive] Nomenclator a Rhon v[ide] Abbate Strah[oviensis] Pfeiffer“**

Abecedně řazený index názvů rostlin s odkazy na strany se nachází na pp. 302–332, které se ale nevztahují k tomuto rukopisu; vychází z tisku *Nomenclator, tj. Jmenovatel v trojí, totižto české, latinské a německé řeči Jana Karla Rhona* (Praha 1764–1768, Knihopis č. 14 865); Benedikt Jan Nepomuk Pfeiffer byl strahovským opatem v letech 1816–1834; p. 333 je prázdná.

**c) „Nomenclator botanicu Linnaeanus in P. Mathioli [!] Herbarium in bohemicum idioma translatur a D. Thaddaeo Hajek. Praeae 1562.“**

Srovnávací abecední index názvů rostlin podle Carla Linného sestavený na základě rejstříků Mattioliho Herbáře (přeloženého Tadeášem Hájkem z Hájku vydaného roku 1562 Jiřím Melantrichem v Praze, Knihopis K 05416) se nachází na pp. 336–355; na pp. 301, 334–335 a zadním přidešší soudobé poznámky k této problematice.

**Literatura:** Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Západočeského muzea v Plzni*, Plzeň 2004.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

## **Rokycany, Muzeum Dr. Bohuslava Horáka**

Malé náměstí 123, 337 01 Rokycany

---

94 (1)

sign. St 277

---

s. XVII. in. – med. (cca 1625), pap., 177 + [XV] ff., 18,0x14,0cm, vazba novodobá 18,0x11,0cm

**Foliace:** 1–55 foliace původní, 56, 70 a každý desátý list do č. 180 foliováno dodatečně tužkou (snad v 70. letech 20. století); po f. 56 následuje soudobá foliace čísla 2[a]–10[a]; zbylé listy neoznačeny

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař – hlavní text; na f. 180 přípis z roku 1873 a novější poznámky na nečíslovaných foliích

**Vazba:** lepenková, desky polepené modrým mramorovaným papírem, hřbet hnědý, kožený;

**Provenience:** na hřbetě papírový štítek „1020 a 551 09419“; na první straně textu obdélníkové razítko „KNIHOVNA MĚSTSKÉHO MUSEA Dr. Boh. Horáka v Rokycanech“, v něm perem vepsáno inventární číslo „23552“ a nověji připsáno „09419“, označení oddělení „St“ a katalogové číslo „277“; na poslední straně štítek s čárovým kódem hnihovního systému Clavius a datace – „L. P. M. DC. XXV.“; na nečíslovaném f. přípis „[...] *wypisany w Troskowicych leta paně 1625*“

**Výzdoba:** jednolinkové ohraničení hlavního textu vpravo a vlevo, kaligrafičtější nadpisy; ilustrace symbolů nebeských objektů a různých baněk používaných při vyšetření krve a moči

### **[Lékařský sborník z první poloviny 17. století]**

Česky psaný lékařský sborník; ff. 1<sup>r</sup>–10<sup>r</sup> obsahují rozdělení kapitol na „*Digestiva*“, „*Cathartica*“, „*Diaphoretica*“ a „*Medicamenta posylnugjczy*“; od f. 27<sup>r</sup> rozdělení podle částí těla, chorob a neduhů (zimnice, mor, dna, močové

kameny, rány, vředy, neštovice atd.); na f. 55<sup>v</sup> vypsány byliny podobné částím lidského těla a jejich účinky, dále pokračuje text o moci bylin na určité nemoci a rány; na f. 8[a] medikamenty a jejich účinky (např. „*Arsenicus*“), po f. 10[a] následuje text se srovnáním velkého světa a věcí v něm se zdržujících (makrokosmu) s malým světem (mikrokosmem) lidského těla – připodobnění vlastností lidí ke zvířatům (např. pochlebníci – kočky a psi, kteří svým lísáním člověku pochlebují) a lidských povolání k přírodě; dále vypsány účinky aromaterapie, opiátů, protijedů atd.; recepty s odkazy na lékařské autority – Paracelsa, Galéna, Avicennu, Nicolaa Alexandrina, Aetia Amidského, Andromacha a jiné; recepty na přípravu mastí, sirupů; text týkající se porodnictví, dále „*O smrtedlných znamenjch a pryskyřjch*“, „*O potech [...]*“, „*Anatomicke rozděljenj o Composycy a zpusobu Břjcha ze wnjtřnjho od ust žaludkowych až do kosti Bedr*“

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

95 (2)

sign. St 3834

---

1809 – 1813 či 1829, pap., [CXLI] ff., 17,0x10,0cm, vazba původní, 18,0x10,5cm

**Foliace:** sine

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva, kapitála; jeden písař – Antonio Willig

**Vazba:** lepenková, hřbet z hnědé kůže, desky polepené hnědým mramorovaným papírem

**Provenience:** na hřbetě nalepen papírový štítek s předtištěným obdélníkem a nápisem „*Knihovna městského musea Dr. Boh. Horáka v Rokycanech*“, perem vepsaná signatura „*St 3834*“; na deskách nalepen papírový ozdobně střižený štítek – na něm perem „*ORDINATIONS UND MEDICIN PUCH [AN]NO. 1899.*“; na předsádce obdélníkové razítko „*KNIHOVNA MĚSTSKÉHO MUSEA Dr. Boh. Horáka v Rokycanech*“, v něm perem vepsáno inventární číslo „*28285*“, označení oddělení „*St*“ a katalogové číslo „*3834*“; na stejné straně ještě: „*N: I. Azneymittel pro. me.*“, podepsán Antonio Willig „*Feldarzte*“, datace „*Anno*

*Christi. Millesimo octingentesimo Nono.*“ s novějším (chybným) přípisem „1808“; na zadní předsádce štítek s čárovým kódem knihovního systému Clavius

**Výzdoba:** jednoduché nákresy chirurgických nástrojů užívaných při určitých operacích, chirurgických úkonů, rekonvalescence pacientů, močového kamene; podtržené nadpisy a důležitá slova; text stylizován do dvou sloupců od sebe oddělených dvojlinkou

### „ORDINATIONS UND MEDICIN PUCH“

Německy psaný rukopis od felčara Antonia Williga; na počátku rukopisu vypsány léčivé látky, jejich účinky a příprava, lékařské předpisy; dále rukopis obsahuje poznámky o pacientech a jejich zotavování (jméno, věk); index farmaceutik (anorganická i organická léčiva; u rostlin vypsány používané části či forma – např. prach) – farmaceutika jednoduchá i lékárníky připravovaná; nadpis indexu léčiv používaných ve zvěrolékařství – bez textu; tabulka lékařských vah (převody různých jednotek); tabulka – soupis léčiv v k. k. Feldapotheke – množství a ceny; tabulka – soupis léčiv c. k. polního a regimentního špitálu – opět množství a ceny; opisy náhrobních kamenů (Anton Willig, Sabina Willig); poznámky o operacích prováděných prof. dr. von Fritzem na chirurgické klinice v Praze – pořídil A. Willig – poznamenáno číslo místnosti, postele, jméno a věk pacienta, popis operace, chirurgické nástroje užití při operaci.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

96 (3)

sign. St 4108

---

s. XVIII. med. – ex.; pap., 183 + [XXIII] pp., 20,5x16,0cm; vazba novodobá, 20,5x16,0cm

**Paginace:** soudobá, prvních 12 stran nečíslováno, následuje paginace čísla 91 – 114, pak 11 nečíslovaných stran a po nich znovu paginace – číselná řada začínající číslem 26 a končící 186

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** papírová

**Výzdoba:** kaligrafické nadpisy, zvýrazněné podtržením; nákresy poloh plodu (má podobu většího dítěte – cca dvouletého) v děloze – také dvojčata a siamská dvojčata

**Provenience:** na předních deskách štítek s tištěným nápisem „Městské museum v Rokycanech“ a perem vepsaným označením „Pap VI – 58“; na hřbetě štítek s předtištěným obdélníkem a nápisem „Knihovna městského musea Dr. Boh. Horáka v Rokycanech“, perem vepsaná signatura „St 4108“; na předním přideštlí obdélníkové razítko „KNIHOVNA MĚSTSKÉHO MUSEA Dr. Boh. Horáka v Rokycanech“, v něm perem vepsáno inventární číslo „28592“, označení oddělení „St“ a katalogové číslo „4108“, dvě razítka „REVIZE“; na zadním přideštlí štítek s čárovým kódem knihovního systému Clavius

### **[Porodnické, gynekologické a pediatričké rady (nejen) pro porodní báby z 2. poloviny 18. století]**

Česky psaný rukopis – snad opis díla lékaře Eucharia Roeslina (Rösslina) *Zahradka růžová o Početij působenij zplozenij složenij a rozenij Czlowěka a o wssech nebezpečných příjpadnostech způsobijch bolestech a tagnostech které při Porodu naypředněgij znamenány a naywijce wyssetřeny býwagij*, vydané v letech 1577 a 1581 knihtiskařem Jiřím Jakubův Dačickým, Knihopis K 16922 a K 16923; první dvě nečíslovaná pagina vypisují „Obsaženi Kapitol Knihy teto“ – rozděluje rukopis do dvanácti kapitol; obsahem rukopisu je popis placenty a umístění plodu v děloze (ilustrace), životosprávné rady těhotným ženám a ženám po porodu, který rozděluje na přirozený a komplikovaný, rady týkající se kojení, novorozeneččých a kojeneččých nemocí (např. průjmy, kašel a jiné respiračnlí obtíže, horečky, nechutenství); na p. 97–99 rejstřík těchto nemocí – autor zde odkazuje na lékařské kapacity starověku a středověku (Hippokrata, Galéna, Avicennu aj.); na nečíslovaných stránkách další nákresy dětí v děloze a instrukce pro porodnlí báby v různých situacích; hojení žen po porodu, léčeni ženských nemocí.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

### Soběslav, Blatské muzeum

Petra Voka 152, 392 01 Soběslav

---

97 (1)

sign. R 57

---

s. XVIII. in. – med., pap., [CXLV] ff., 20,5x16,9cm, vazba asi z 2. poloviny 19. století, 21,7x17,4cm

**Foliace:** soudobá, začíná nejspíše číslem 19 (místo čísla chybí) a končí číslem 156, které je uvedeno na dvou listech

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková, přideští a desky polepené novinovými výstřižky; velmi poškozená; většina listů vypadlých z vazby

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky, podtržené, text ohraničen a kapitoly od sebe odděleny perem rýsovanými dvojlinkami

**Provenience:** na zadních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček a perem „0674 R57“; na předním přideští razítko ve formě obdélníkového rámečku a v něm „MUZEJNÍ KNIHOVNA SOBĚSLAV“ (stejně na f. 156b<sup>v</sup>), pod tím perem „168/Př. kn. 81“; na zadním přideští razítko „Inventura 1994“

#### [Sborník lékařských receptů z 18. století]

Česky psaný soubor lékařských receptů; text je rozdělen do kapitol s čísly 18–142 (původně snad měl kapitol více než 142); recepty řazeny „od hlavy k patě“; prázdné místo mezi zrcadlem stránky a ořízkou využito pro poznámky – jsou zde vypsány hlavní suroviny potřebné k výrobě příslušného léku (většinou byliny); obsaženy jsou návody na přípravu léčiv pro různé nemoci a neduhy a nemoci např.: bolesti zubů, otoky a bolest krku, bolesti a hučení v uších, žaludeční a střevní obtíže, močové kameny, dětské nemoci; poměrně velký prostor věnován ženským



nemocím, plodnosti, těhotenství, porodu i sexuálním dysfunkcím; na f. 142<sup>r</sup> v receptu „*Zenu plodnau vczinitj*“ poznamenáno „*Aetius pisse [...]*“. Navíc fragment jednoho listu „[...] *[twa]rzi aneb obliczegi, proti Czerwenim, a brunatnim vhrum, na twarzi. Kapit[ola] 11*“; ff. 1–18, 21, 33, 90, 102, 105, 134, 136, 137, 149, 150, 154 a 155 chybí; rukopis je obsahově totožný s rukopisem ze Sbírký rukopisů SOkA Tábor, inv. č. 198.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fonděch v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

98 (2)

sign. R59

---

1710, pap., 760 pp., 19,8 x 15,7cm, vazba chybí (přes rukopis přetažena pouze papírová páska s označením)

**Paginace:** soudobá

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; tři písaři – jedním z nich je snad Oldřich Jan Karel Řepický ze Sudoměře (1681–1739); všechny písařské ruce shodné s rukopisem AMP 4f142

**Výzdoba:** kaligrafické nadpisy – přílišné množství nekvalitního inkoustu zapříčinilo rozpad (a znečištění) některých částí rukopisu (jednotlivých písmen)

**Provenience:** na titulní straně červenou pastelkou „Sbk 412/68“, pod tím razítko ve formě obdélníkového rámečku a v něm „MUZEJNÍ KNIHOVNA SOBĚSLAV“, titul rukopisu „*Kniha Likarszka Nalezegicy Geho Myl[osti] slecznie Katerzinie Barborze Frantisce rozeneg Ragerstorwcze z Ragerstorku, Megmilostiwegssy [!] slecznie sswagroweg, wode mnie neho sluzebnika wipsana*“, „*Leta Panie do dora [!] gest tato knicha*“, „*Leta Pannie 1710 dne 24. Apprilis we gmeno prwnie w ny zaczano psano*“ a podpis „*Woldrich Jann Carl Rzepiczkeg z Sudomier*“

### „Kniha Likarszka“

Česky a německy psaný lékařský sborník sepsaný Oldřichem Janem Karlem Řepickým pro jeho švagrovou Kateřinu Barboru Františku Ragerštorfovou vypisující návody na výrobu všelijakých léčebných prostředků a rady pro léčení

různých nemocí (především onemocnění dětí a ženských potíží, ale také moru, zimnic, žloutenky, „padoucí nemoci“ aj.); obsahuje mnoho odkazů na autory receptů; návody na přípravu léčivých kouřidel, olejů, mastí, vod atd.; pp. 108–109, 149, 166–167, 177–181, 185–187, 196–199, 216–220, 232–234, 260–261, 273–277, 280–283, 313, 320–325, 333–337, 345–349, 355–360, 392–394, 400–403, 407, 410–413, 423–425, 431–434, 451–455, 459–461, 463–467, 479, 486–489, 494–495, 523–525, 537–538, 563–564, 569–570, 575–576, 581–582, 586–590, 595–598, 601–604, 609–610, 627–628, 632–634, 636, 658–660, 672 jsou prázdná.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

99 (3)

sign. R63

---

s. XVIII. in. (cca 1706), pap., 178 ff., 14,5x8,5cm, vazba soudobá, 15,5x9,0cm

**Foliace:** novodobá, tužkou (asi z roku 1994); číslováno každé 10. folio (a ff. 175 a 178)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; nejméně dva písaři – jedním z nich je snad Ignatius Druka [?]

**Vazba:** lepenková, potažená světle hnědou kůží; desky zdobeny slepotiskovým rámečkem složeným z dvojlinek; na hřbetě perem napsán titul knihy „Artzenei Buch“

**Výzdoba:** některé nadpisy podtrženy; do f. 11<sup>r</sup> orámován text perem rýsovanou dvojlinkou

**Provenience:** na předním přideštlí dobový vpisek „*Hawarda [.....]*“; na f. 1<sup>v</sup> obdélníkové razítko „MUZEJNÍ KNIHOVNA SOBĚSLAV“, perem „167/Př. kn. 81“; na f. 176<sup>r</sup> razítko „INVENTURA 1994“; na f. 1<sup>r</sup> titul knihy a přípis „*1706 das Buch hat zusam[m]en geschrieben. Ignatius Druka [?]*“

## „Artzeney Buch“

Německy a česky psaná lékařská kniha obsahující nejrůznější recepty na přípravu léčiv (léčivých vod, mastí, prachů aj.) užívaných k léčbě nemocí a neduhů (žaludečních obtíží, „padoucí nemoci“, bolesti srdce, dušnosti, žloutenky atd.); zápisy řazeny podle částí těla „od hlavy k patě“; na ff. 47<sup>v</sup>–60<sup>v</sup> vypsány různé dluhy a výpočty; na ff. 114<sup>v</sup>–115<sup>r</sup> nácvik psaní; ff. 55<sup>r</sup>, 56<sup>r</sup>–58<sup>r</sup>, 61<sup>r</sup>–66<sup>r</sup>, 82<sup>v</sup>, 85<sup>v</sup>–90<sup>r</sup>, 92<sup>v</sup>, 94<sup>v</sup>–114<sup>r</sup>, 115<sup>v</sup>–123<sup>v</sup>, 124<sup>v</sup>, 129<sup>r</sup>–175<sup>r</sup> a 176<sup>v</sup> jsou prázdná.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

100 (4)

sign. R114

---

s. XVII. fin. (cca 1699), pap., [I] + 213 + [VIII] ff., 32,0x19,0cm, vazba soudobá, 32,8x19,5cm

**Foliace:** soudobá (f. 78 dvakrát)

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková potažená hnědou kůží; desky a hřbetní vazy zdobeny slepotiskem; zbytky bílých tkanic na uvázání rukopisu

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny a psány červeným inkoustem

**Provenience:** na předních deskách obdélníkový štítek s vroubkovaným okrajem a modrým rámečkem, v něm perem „0674 R 114“; na přední předsádce červenou pastelkou „Sbk 421/69“ a obdélníkové razítko „MUZEJNÍ KNIHOVNA SOBĚSLAV“ (také na f. 213<sup>v</sup>); na zadním přideší razítko „INVENTURA 1994“; na předním přideší přípis „*anfang zu schreiben d[en] 6. [Okto]bris 1699*“

### [Lékařská kniha z konce 17. století]

Německy psaný lékařský sborník vypisující návody k přípravě různých medikamentů k léčbě všelijakých nemocí a neduhů (žloutenky, tuberkulózy, bolestí hlavy, špatného zraku aj.); recepty jsou řazeny do kapitol rozdělených podle částí těla, kterých se týkají, a to „od hlavy k patě“; z rukopisu bylo vytrženo

5 listů; na konci rukopisu (nečíslovaných listech) jedno prázdné folio a 7 folií s abecedním rejstříkem.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

101 (5)

sign. C100

---

s. XVIII. fin. – XIX. in., pap., 504 pp., 18,8x11,8cm, vazba soudobá, 19,9x12,5cm

**Paginace:** do p. 450 soudobá, od p. 452 číslována každá 10. pagina novodobě, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; jeden neznámý písař

**Vazba:** lepenková polepená hnědým mramorovaným papírem, hřbet a růžky potažené hnědou kůží

**Výzdoba:** nadpisy kaligraficky vyvedeny a podtrženy; text ohraničen perem rýsovanou linkou; u většiny receptů vypsány po krajích jako marginální poznámky nejdůležitější přísady

**Provenience:** na hřbetu obdélníkový štítek s vroubkovaným okrajem a modrým rámečkem, v něm perem „I 36“; na přední předsádce perem „XVIII C100“; na zadní předsádce razítko „INVENTURA 1994“

#### [Apatyka domácí]

Česky psaný lékařský sborník obsahující na pp. 1–428 celkem 217 číslovaných receptů na přípravu léčiv k léčbě různých neduhů a nemocí (boleti uší, nadýmání, ženských nemocí, onemocnění ledvin atd.) a poranění (včelího bodnutí, úrazů od pádu, zlomenin aj.); pp. 429–451 zápisy o léčení dobytka, praktické rady jako jak udržet maso dlouho čerstvé, na výrobu octa, ochranu před bodným hmyzem a škůdci atd.; pp. 452–470 rejstřík jednotlivých receptů s odkazem na číslo receptu a stranu; pp. 471–504 rejstřík přísad do léků řazených podle abecedy s uvedeným latinským a německým názvem.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

**Sošice, Muzeum Šumavy**

nám. Svobody 40, 342 01 Sušice

---

102 (1)

sign. E82

---

1737, pap., 143 ff., 33,5x19,5cm, vazba soudobá, 33,5x19,5cm

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** několik písařů – lékárník Josef Průcha a 1–2 neznámí písaři

**Vazba:** přední desky chybí, zadní desky lepenkové polepené hnědým papírem, hřbet potažený hnědou kůží, na zadních deskách zbytky dvou tkanic a vytlačované filigránové výzdoby

**Výzdoba:** některé nadpisy kaligraficky a podtržené

**Provenience:** na zadních deskách obdélníkový štítek s vroubkovanými okraji, v něm modrý rámeček a perem „E 82“; na f. 1<sup>v</sup> nalepen štítek – v něm natištěn obdélníkový rám a znak města Sušice, pod ním „KNIHOVNA MUSEA MĚSTA SUŠICE“ a obdélníkový rámeček s perem vepsaným označením „H 6070“ a „E 82“, pod tím propiskou „18.762“; na f. 2<sup>f</sup> „*Ex Libris Josephi Prucha Socii Pharmatici 1737*“

**[Kniha lékařských receptů z 1. pol. 18. stol.]**

Sborník většinou německých, ale také českých a latinských receptů z knihovny lékárníka Josefa Průchy; české recepty psány mladší rukou. Hlavní text rukopisu se nachází na ff. 6<sup>r</sup>–109<sup>v</sup>, 115<sup>r</sup>–128<sup>f</sup>, 130<sup>v</sup>, 133<sup>r</sup>–137<sup>f</sup> a 142<sup>v</sup>–143<sup>v</sup>; zpočátku jsou recepty řazeny „od hlavy k patě“, dále pak vypsány návody na výrobu léků pro

nemoci napadající celé tělo, jako je mor, angína, horečky, psotník atd. a jednotlivé recepty na onemocnění různých částí těla; recepty na různé kapky, pilule, vody, tinktury, balzámy, nápoje, flastry, prach, elixíry a masti proti bolestem a úrazům hlavy, očí, žaludka, nevolnosti, pro počištění orgánů, celého těla a krve, proti nadýmání, parazitům, tyfu (morbus hungaricus), mrtvici, dně, revmatismu, ženským i dětským nemocem a porodu, melancholii a hypochondrii, průjmům, kolikám i návody na výrobu laxativ; na f. 1<sup>v</sup> jsou vypsány nešťastné dny a „*Anni Climacterici*“ a „*Anni Ennecativi*“; a ff. 2<sup>r</sup>–4<sup>r</sup> se nachází tabulka lékařských, lékárenských i alchymistických značek; na ff. 110<sup>r</sup>–111<sup>r</sup> „*Descriptio fabae, seu fructus s[ancti] Ignatii*“; na ff. 111<sup>r</sup>–115<sup>r</sup> „*deutshes Recipe*“ na balzám na rány a jeho další použití; ff. 128<sup>v</sup>–129<sup>r</sup> „*Von Verbindung der Wunden*“ – pojednání o hojení ran; na ff. 129<sup>r</sup>–130<sup>r</sup> recept na „*Das Weltberuhmte Sympathetische Pulwer*“ a jeho použití a na ff. 131<sup>r</sup>–132<sup>v</sup> recept na léčivý chléb „*oleum panis*“; od f. 138<sup>r</sup> do f. 141<sup>v</sup> jsou vypsány kuchařské recepty na různé úpravy cukru a medu a sladké nápoje (čokoládu a kávu); v rukopisu se nachází také mnoho receptů s uvedeným jménem údajného autora: f. 31<sup>v</sup> „*Sternbergisher Trank*“, f. 34<sup>v</sup> „*Paracelsi Magen Elixir*“, f. 36<sup>v</sup> „*Pillule Petri de Ebano*“, f. 60<sup>v</sup> „*Ein gutes Recept von Doctor Pawlowsky*“, f. 61<sup>r</sup> „*Truckener Extract dess grossen doctor Bondigen, auss Holandt*“ a f. 98<sup>r</sup> „*Paracelsi Stich Pflaster in Wunden*“. Na f. 105<sup>r</sup> vypsána modlitba nutná k vyslovení po užití pilulek z f. 104<sup>r</sup> „*Die wahre orientalische goldet [!] Pillen*“; na zadním přideščí přípis „*der Curiosen kunst und [... ..] erster und anderer Theil*“; některá folia jsou počmáraná tužkou – pravděpodobně dítětem.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

103 (2)

sign. P73

---

s. XVII in. (cca 1638) – XIX. in., pap., 90 pp., 14,4x14,3cm, vazba chybí (uloženo v dvojlistu papíru)

**Paginace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; několik různých písarů – jedním z nich Martin Podlessnicowicz

**Výzdoba:** některé nadpisy kaligrafické a podtržené, titulní strana – ozdobný nápis černým a červeným inkoustem

### [Pamětní a praktické zápisky rodiny Podlešnovicovy]

Česky psaná pamětní knížka rodiny Podlešnovicovy, jejíž část zaujímají léčitelské recepty a různé praktické rady; titulní strana s chronogramem a autorským přípisem: „*SpVsob SroVVnaLich VVobICzeVVV,poCtIVVeho ToVVarIssstVVa Czaak, MosVLan a TkaLCoVVskeho* [1638]“, „*Sepsany ode mnie Martina Podlessnicowicz. S przidawkem niekterich potrzebnych Wieczy*“; rukopis obsahuje sepsané rodinné paměti (sňatky, narození dětí a jejich vyučení a studium, významné události), na pp. 5–20 a 29 tkalcovské rady (obarvování příze a tkanin), na pp. 30 a 32 tkalcovské vzory, na pp. 40–59 a 62–77 recepty na léčiva proti různým nemocem a úrazům – např. „zlaté žíle“ (hemeroidům), modřinám, včelímu bodnutí, močovému kameni, průjmu, parazitům, souchotinám, kataru, mrtvici, ženským nemocem atd. – mezi lékařskými recepty se nachází i včelařská rada (na p. 42) „*Aby wczely swug užitek dawaly*“ a na p. 63 přípis o úmrtí Jaroslava Kratochvíla (13. 8. 1874).

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

**Týn nad Vltavou, Městské muzeum Týn nad Vltavou**

nám. Míru 1, 375 01 Týn nad Vltavou

---

104 (1)

inv. č. 40.239

---

s. XVIII. ex. – XIX. in. (cca 1817), pap., [XXVII] + 148 + [VIII] pp.,  
15,4x10,3cm, vazba soudobá, 15,7x10,5cm

**Paginace:** soudobá, dvojí; první část paginována čísly 149–176 a druhá část 1–148

**Písmo:** novogotická kurzíva; asi dva neznámí písaři – jedním z nich snad Thomas Bächter

**Vazba:** lepenková, hřbet potažený tmavě hnědou kůží, desky polepeny tmavě hnědým mramorovaným papírem; hřbet ozdoben (na deskové straně) šesti svislými slepotiskovými linkami, dva patrné vazy zvýrazněny šesti vodorovnými linkami (tři linky nad a tři pod) – zbylé dva vazy (koncové) ozdobeny třemi vodorovnými linkami; poškozené rohy desek a hřbetu

**Provenience:** na předním přidešті tužkou označení „40.239“, na p. 150 kulaté razítko „MĚSTSKÉ MUZEUM TÝN NAD VLTAVOU“ a propiskou vepsáno „40.239“ a „28/91“

**[Lékařský receptář]**

Německy psaný sborník lékařských receptů proti různým nemocem a návodů na výrobu nejrůznějších léčebných prostředků (vod, flastrů, prachů, elixírů, mastí, mastiček „Sälblein“ atd.); obsahuje recepty např. proti padoucnici, kašli, souchotinám, horečkám, bolestem hlavy a zubů, dětským nemocem, ranám, žloutence, šlaku, parazitům, na ochranu proti morní nákaze, očním, ušním, dýchacím, jaterním, střevním a žaludečním potížím; na pp. 170–171 recepty na víno; p. 175 „Für die schwartze Gelbsucht“; na p. 1 název nové knihy



„*Außerlesene sehr köstliche Artzney Mittel*“, kde měly být recepty řazeny (více méně) podle abecedy – alespoň se o to snad autor snažil – čemuž pak odpovídá volně vložený (dnes z vazby vypadlý a snad i dříve dodatečně vevázaný) obsah vložený na konci rukopisu – patrné linkování tužkou, nadpis a „A“ třikrát a dvakrát podtrženo, poslední list obsahu jen nalinkovaný, jinak prázdný; na p. 77 recept „*contra impotentia*“; p. 79/80 polovina listu vyříznuta; na p. 84 recept na „*Fontanell pflaster*“.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

---

### **Vodňany, Městské muzeum a galerie Vodňany**

nám. Svobody 18, 389 01 Vodňany

---

105 (1)

sign. G5R

---

s. XV. med. – fin., pap., 106 + [IV] ff., 29,7x20,5cm, vazba soudobá, 30,0x20,5cm

**Filigrán:** relativně úzký zvon s dlouhým srdcem zvonu, koruna zvonu se třemi menšími lístky (neidentifikováno)

**Foliace:** novodobá, tužkou

**Písmo:** bastarda; jeden neznámý písař

**Vazba:** prkénková potažená hnědou kůží; na předních deskách dochována jedna středová pukla (z původních pěti)

**Výzdoba:** text řazen do dvou sloupců (patrné narýsované okraje); ke zvýraznění začátků vět a pro napsání nadpisů a iniciál byl použit červený inkoust

**Provenience:** na hřbetě nalepen obdélníkový štítek, v něm perem „G5R“; na předním přideščí razítko „Majetek městského vlastivědného muzea ve Vodňanech“, pod tím razítko „1200“ a pod tím kulaté razítko, ve středu československý státní znak a v opisu „Městské vlastivědné muzeum ve Vodňanech, pod tím razítko „KARTA“, vedle těchto razítek fixem přeškrtnuto „TI – 000127“ a pod tím fixem „RU–001095“; na přední předsádce perem „68“

### [Kompendium lékařských pojednání]<sup>419</sup>

Latinsky psané kompendium skládající se z osmi medicínských statí a jednoho náboženského traktátu: na ff. 1<sup>v</sup>–85<sup>r</sup> pojednání o tělesných šťávách, různých onemocněních (popis příznaků a léčba; návody na přípravu léčiv) a o účincích léčivých rostlin – v citovaném pražském rukopisu je toto pojednání nazváno *[Valeriani] Plinii [libri quatuor] phisice*; ff. 85<sup>r</sup>–90<sup>r</sup> „*Libri dyetarum Plinii*“ – tj. dietetická stať, která se zabývá také vlivem životního prostředí na zdraví člověka; ff. 90<sup>r</sup>–90<sup>v</sup> „*[Pro]nosticon lune de infirmis*“ – poznámky o vlivu jednotlivých dní v měsíci na lidské zdraví; ff. 90<sup>v</sup>–91<sup>v</sup> „*Prognostica super infirmos*“ – určení diagnózy a prognózy; ff. 91<sup>v</sup>–93<sup>r</sup> „*Liber urina[rum]*“ – o určování diagnózy z moči; ff. 93<sup>r</sup>–96<sup>r</sup> „*Co[n]ffeccio liquoris*“ – příprava léčivých nápojů a protijedů; ff. 96<sup>r</sup>–100<sup>r</sup> „*Ep[istu]la Plynii secundi ad Titum imperatorem*“ – návod na správnou životosprávu; ff. 100<sup>r</sup>–104<sup>r</sup> „*Nomi[n]a herba[rum] sive alia[rum] re[rum] physicaliu[m]*“ – seznam názvů léčivých rostlin a jiných prostředků; na závěr rukopisu (ff. 104<sup>v</sup>–106<sup>r</sup>) uveden náboženská traktát „*Tractatus m[a]g[ist]ri Allani de sex alis cherubim*“; na přední předsádce vypsán recept na lék proti dně (podagře); rukopis obsahuje marginální poznámky (důležitá slova z textu a názvy) sloužící k rychlejší orientaci v textu.

**Literatura:** František Michálek Bartoš, *Středověké rukopisy archivu vodňanského*, Věstník České akademie věd a umění, 1946, 55, s. 5–12.; Julie Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis vodňanského rukopisu č. 5*, Filozofická fakulta, Masarykova univerzita, Brno 2012.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice III. Rukopisné fondy muzeí a galerií v České republice*, Praha 2001.

<sup>419</sup> Tento latinsky psaný rukopis má svého dvojníka v rukopisu uloženém v Národní knihovně pod signaturou XIV A 12. J. Koldová, *Neznámé(?) regimen sanitatis*, s. 29.

## KNIHOVNY

### Jihočeská vědecká knihovna v Českých Budějovicích – oddělení Zlatá Koruna

Zlatá Koruna 1, 381 01 Český Krumlov

---

106 (1)

bez signatury

---

XVII. ex. – XVIII in., pap., [II] + 154 + [CCXXV] pp., 30,4x19,2cm, vazba soudobá, 31,0x19,8cm

**Paginace:** soudobá; první stránka a stránka mezi p. 1 a 2 nečíslovány, po p. 154 následuje 225 nečíslovaných pagin

**Písmo:** novogotická kurzíva a polokurzíva; dva neznámí písaři

**Vazba:** lepenková potažená bílou kůží; desky bohatě zdobeny slepotiskovými ornamenty, slepotiskovými trojlinkami a „vroubky“ zvýrazněno také sedm hřbetních vazů; zbytky dvou zelených látkových tkanic

**Výzdoba:** nadpisy vyvedeny kaligrafičtěji než zbytek textu

**Provenience:** na předním předešlí tužkou mladší přípis: „Bertolomy“, „Wenzel“, „Trebald“ [?] a přípis ještě mladší – také tužkou: „recepty + lékárnictví 40 000“

#### [Lékařský a kuchařský receptář]

Německy psané lékařské a kuchařské recepty doplněné několika návody řemeslnými; lékařské návody jsou zde např. pro hladký průběh porodu, na počistění těla, proti střevním potížím, nadýmání, padoucnici, mrtvici, kašli, žloutence, souchotinám, tyfu, úplavici, bolestem hlavy, ranám, moru, popáleninám, dětským nemocem, a recepty na výrobu různých léčivých balzámů, mastí, prachů, octů, klystýrů, vod, olejů, louhů, sirupů, flastrů a kuřidel proti všemožným neduhům a inkoustů na psaní (např. p. 23); p. 83 „*Der Kayserin*

*Leonora windtwasser*“, p. 111 „*Recept des Kaysers Carl Kopfwasser*“, p. 113 „*Ein bewärtet Salbe von He[rr]Doctor Stuber vor den Zatrech [?]*“, p. 131 „*Weisz Edelgestein Pulwer von hernn Doctor Mänegta*“, p. 142 „*Ein kostliches wintwasser von H[err] Doctor Kremer [?], ist zugleich auch ein Mutter wasser*“, „*Infextion rauch von heren von Freyburg*“, „*Purgier Trank von herrn Doctor Rehberger*“; dále jsou v něm obsaženy kuchařské recepty na výrobu pečiva a jiných povětšinou sladkých pokrmů (dortů, koláčů, nápojů, úpravu ovoce atd.); na poslední straně zápis účetních počtů z roku 1806; na p. 44 návod na natírání dřeva („*Einem jeden Holtz die Farb zu geben, ale were es Ebenholtz*“); obsahuje také návody na výrobu pečetního vosku.

**Literatura:** Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004.

---

### **Studijní a vědecká knihovna Plzeňského kraje**<sup>420</sup>

Smetanovy sady 2, 301 00 Plzeň

#### Knihovna konventu bosých augustiniánů ve Lnářích

---

107 (1)

sign. 21 A 63<sup>421</sup>

---

s. XVII. med. (cca 1653), pap., 153 ([CXVI]) pp., 18,5x14,7cm, vazba soudobá, 19,1x15,2cm

**Paginace:** soudobá; paginováno do p. 152

**Písmo:** jeden písař – Johannes Neüman (ranhojič) z Mladé Boleslavi

---

<sup>420</sup> Studijní a vědecká knihovna v Plzni má pro své rukopisné sbírky již vydaný soupis Jaromírem Lindou (prozatím dva díly, plánovaný je také třetí díl), z něhož ve svém soupisu vycházím. J. Linda, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje I–III*.

<sup>421</sup> J. Linda, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje I*, s. 36–37.

**Vazba:** pergamenová obálka s latinským liturgickým textem ze 14. – 15. století (inviály a část textu červeným inkoustem), vyzutženo papíremse zlomkem německého tištěného textu z přelomu 16. a 17. století; na deskách stopy po dvou párech tkanic; vazba poškozena, pergamen silně znečištěn

**Výzdoba:** některé nadpisy podtrženy tužkou (asi z 18. století)

**Provenience:** na zadních deskách nalepen štítek, na něm perem „21 A 63“ (totéž na předním přidešti); na předním přidešti také tužkou přír. č. „9428:82“; na p. 1 perem připsal „Est Conventus S[ancti]S[imae] Trinitatis Supra Schlüsselburg; na pp. 15 a 157 kulaté slepotiskové razítko, uprostřed státní znak a kolem opis „STÁTNÍ VĚDECKÁ KNIHOVNA V PLZNI“; na p. 152 připsal „*Johannes Neüman Balbier [!] undt wündt artz habe das züm Jüngen büntzel geschrieben Jm [!] Jahr Anno 1653 Den 3 Febrari [!]*“

### [Deutsche Artzbuch]

Německy psané lékařské recepty; odkazy na údajné autory návodů – např. p. 32 „*Ein Köstlich recept, Welches Weylandt Kayser Maximilianos Von einen Caldeischen Doctor ist bemerct Undt gestap Wordem [...]*“; v textu mladší připsal pozdějších vlastníků a uživatelů; na zadním přidešti začátek dopisu „*Mogi wlasstně negmilegssy*“ ze 17. století; do rukopisu vložen zlomek tisku ze 17. století obsahující německý kalendář pro dny 24. – 30. června a 1. – 7. července doplněný dřevořezy a dva listy s rukopisnými zlomky tří lékařských receptů (psaných latinsky, německy a česky) asi z poloviny 17. století; chybí pp. 41–73 a 106–109.

**Literatura:** Jaromír Linda, *Soupis rukopisů Studijní a vědecké knihovny Plzeňského kraje I*, Plzeň 2004.; Marie Tošnerová, *Průvodce po rukopisných fondech v České republice IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*, Praha 2004.

## **Chronologický rejstřík rukopisů v soupisu**

<b><u>Století</u></b>	<b><u>Číslo rukopisu v katalogu</u></b>
<b>15. století</b>	1, 48, 105
<b>16. století</b>	49
<b>17. století</b>	11, 54, 65, 70, 94, 100, 103, 107
<b>17./18. století</b>	5, 32, 81, 85, 106
<b>18. století</b>	2, 3, 4, 12, 20, 21, 28, 30, 33, 37, 38, 42, 46, 50, 51, 52, 53, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 69, 73, 80, 86, 90, 91, 96, 97, 98, 99, 102, 103
<b>18./19. století</b>	25, 35, 55, 57, 61, 101, 104
<b>19. století</b>	6, 7, 8, 9, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 34, 36, 39, 40, 41, 43, 44, 45, 47, 60, 66, 67, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 93, 95, 103
<b>19./20. století</b>	92

### **Příloha č. 3: Jmenný rejstřík**

Tento jmenný rejstřík se vztahuje jak ke jménům vyskytujícím se v textové části práce, tak v soupisu. Čísla vyvedená tučně odkazují na číslo rukopisu v soupisu, zbylá čísla pak na strany práce.

Abbleskin, Christia	<b>54 (1)</b>
Adamička, Josef	<b>91 (3)</b>
Adamička, Miloš	<b>91 (3)</b>
Aetius	<b>94 (1)</b>
Alexandrinus, Nicolaus	<b>94 (1)</b>
Althannu, hraběnka z	77, 78, <b>33 (8), 70 (4)</b>
Ambrožovský, Alexandr	<b>33 (8)</b>
Amonová, paní	<b>33 (8)</b>
Andromachos	<b>94 (1)</b>
Anthimus	24, <b>105 (1)</b>
Avicenna	25, 78, <b>70 (4), 94 (2), 96 (3)</b>
Bächter, Thomas	<b>104 (1)</b>
Bakmayer, Paul	<b>13 (1)</b>
Basilius, páter	79, <b>2 (2)</b>
Bastl, Antonín	<b>57 (1)</b>
Behrio, Henricus Georgius	<b>73 (1)</b>
Beránek, Bartoloměj	<b>33 (8)</b>
Blažina, Dr.	<b>19 (4)</b>
Bondigen, doktor	<b>102 (1)</b>

Brandýský nad Orlicí, Václav Antonín Gregor Horác	18, <b>91 (3)</b>
Brzobohatý, páter	<b>49 (2)</b>
Büttner, Philipp Edler von	<b>71 (5)</b>
Ceska, Jan	<b>87 (4)</b>
Čermák, Otakar	<b>70 (4)</b>
Dačický, Jiří Jakubův	21, <b>96 (3)</b>
Dačický, Matouš Philomat	21, <b>96 (3)</b>
Demeter, Josef	<b>6 (6)</b>
Demeter, Theodor	<b>6 (6)</b>
Distler, Dismas	<b>7 (7)</b>
Dobrš, hrabě	<b>2 (2)</b>
Dohalská, slečna	77, <b>98 (2)</b>
Dorota, paní	79, <b>2 (2)</b>
Drozd, V.	<b>71 (5)</b>
Druka, Ignatius	<b>99 (3)</b>
Dvořák	<b>33 (8)</b>
Ebano, Petrus de	<b>102 (1)</b>
Eistl, Dr.	<b>19 (4)</b>
Eleonora (Leonora), císařovna	78, <b>106 (1)</b>
Evička, kuchařka	79, <b>2 (2)</b>
Felicián, fráter	79, <b>2 (2)</b>
Felnarová (Fellnerová), paní	46, 77, <b>2 (2), 96 (3)</b>
Figner, Adalbert Johann	<b>71 (5)</b>
Fleishacker	<b>16 (1), 17 (2)</b>



Fodermayer, Dr. Franz	<b>10 (10)</b>
Fodermayer, Elisabeth	<b>10 (10)</b>
Fodermayer, Jakob	<b>10 (10)</b>
Franz, Antonín	<b>74 (8), 75 (9), 76 (10), 77 (11), 78 (12), 79 (13)</b>
Fremutová, paní	17, 80, <b>2 (2), 70 (4)</b>
Fritz, Dr. von	22, <b>95 (2)</b>
Fuchs, G.	<b>57 (1)</b>
Galén	78, <b>94 (2), 96 (3)</b>
Gamye, Johann	25, <b>48 (1)</b>
Gebelhover, Oswald	<b>50 (3)</b>
Geyer, Jaroslav	<b>6 (6)</b>
Glanz, J.	<b>26 (1)</b>
Gottliersch, Antonín František Josef	<b>50 (3)</b>
Grun, Josef	<b>92 (1)</b>
Gunther, Jan	21, <b>96 (3)</b>
Hájek z Hájku, Tadeáš	<b>93 (2)</b>
Hájek, Josef	<b>60 (1), 62 (3)</b>
Hanckle, Georgius	<b>86 (3)</b>
Hartingbag, Josef	<b>92 (1)</b>
Hejtmanová, chůva	30, 80, <b>98 (2)</b>
Hesse, Jude von Solms	25, <b>48 (1)</b>
Hiněta, kupec	79, <b>2 (2)</b>
Hippokrates	78, <b>70 (4), 96 (3)</b>

Hlávka, pan	<b>93 (2)</b>
Hybernus, kvardián	79, <b>70 (4)</b>
Chlumčanská, paní	34, 77, <b>2 (2)</b>
Jaksch, Dr. Antonín	22, <b>22 (2)</b> , <b>23 (3)</b> , <b>24 (4)</b>
Janauch, Franz	<b>62 (3)</b>
Jastauský, František Leopold	18, <b>91 (3)</b>
Jeremias, páter	<b>49 (2)</b>
Jozefka, paní	78, <b>2 (2)</b>
Kawis, doktor	<b>49 (2)</b>
Kinde, Antonio	<b>73 (7)</b>
Kratochvíl, Jaroslav	<b>103 (2)</b>
Kraus, Dr.	22, <b>20 (1)</b>
Kremer, doktor	78, <b>106 (1)</b>
Krizolok, páter	79, <b>98 (2)</b>
Křišťan z Prachatic	15, 51, 75, <b>70 (4)</b>
Kudrna, Josef Stanislav	<b>88 (5)</b>
Leger, doktor	78, <b>33 (8)</b>
Likhart, P.	<b>33 (8)</b>
Linné, Carl	<b>93 (2)</b>
Lorenz, Franz	<b>67 (1)</b>
Ludawecký	17, <b>70 (4)</b>
Mänegta, doktor	<b>106 (1)</b>
Mansfeld, Gräffin von	77, <b>50 (3)</b>

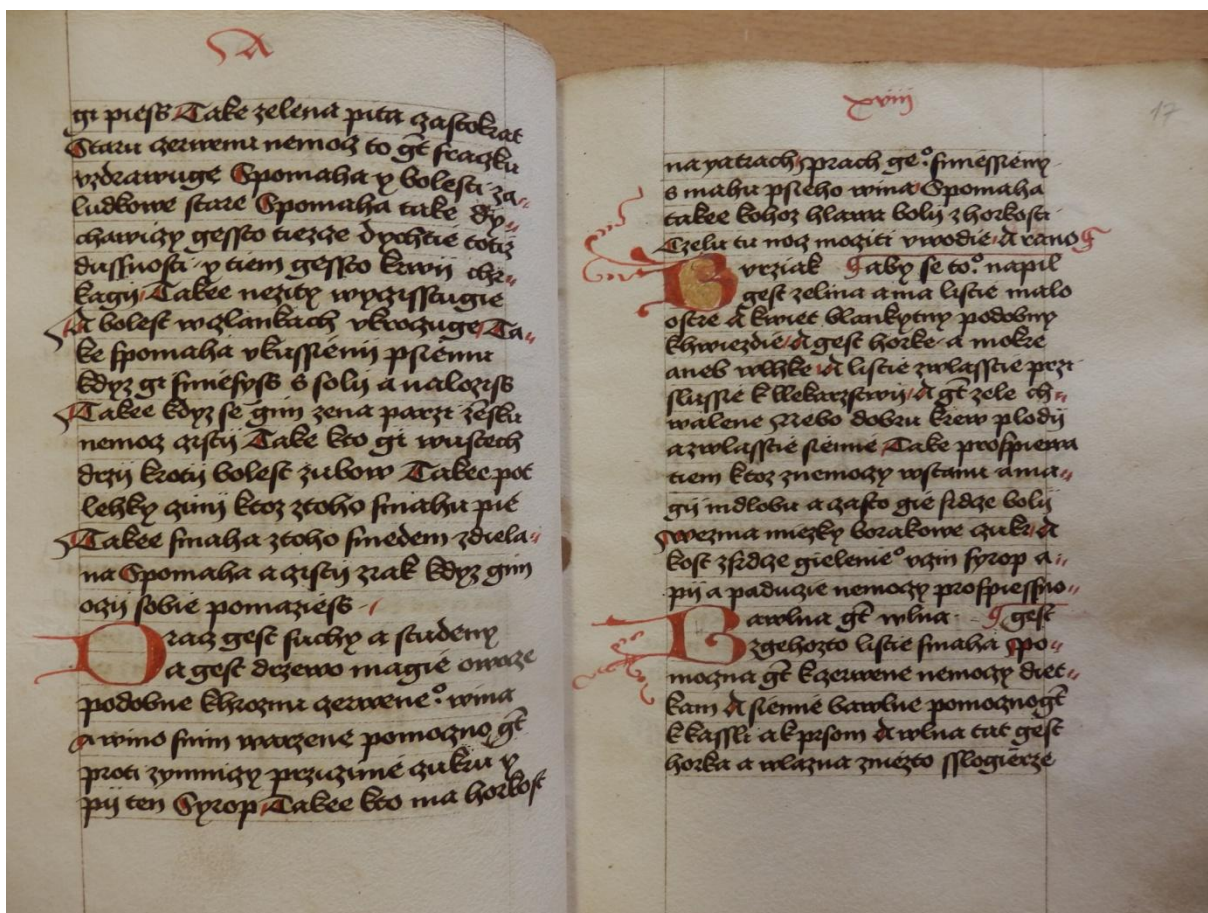
Mattioli, Pietro Andrea	15, 20, 75, 80, <b>3 (3)</b> , <b>32 (7)</b> , <b>62 (3)</b> , <b>93 (2)</b>
Melantrich, Jiří	<b>93 (2)</b>
Milichthaler, Jan	21, <b>69 (3)</b>
Montpellier, Johann Jakob von	25, <b>48 (1)</b>
Moog, Josef Georg	<b>86 (3)</b>
Mořic, princ holandský	<b>49 (2)</b>
Němeček, děkan	<b>34 (9)</b>
Neüman, Johannes	<b>107 (1)</b>
Nový, Johann Georg	<b>86 (3)</b>
Paracelsus	78, <b>81 (15)</b> , <b>94 (2)</b> , <b>102 (1)</b>
Pawlowsky, doktor	<b>102 (1)</b>
Pelikán, Fridrich	<b>1 (1)</b>
Pfeiffer, Benedikt Jan Nepomuk	<b>93 (2)</b>
Piccolomini, kněžna	78, <b>2 (2)</b>
Pociner, Jan	<b>3 (3)</b>
Podlešnic, Martin	<b>103 (2)</b>
Podrazil, Josef	<b>82 (16)</b>
Profin, Dr. Josef	<b>58 (1)</b>
Protiva, Josef	<b>58 (1)</b>
Protivová, A.	<b>58 (1)</b>
Průcha, Josef	<b>102 (1)</b>
Přebor, páter	<b>2 (2)</b>
Purkyně, Jan Evangelista	<b>26 (1)</b>

Ragerštorfová z Ragerštorfu, Kateřina Barbora Františka	18, <b>98 (2)</b>
Ragerštorfová, Anna	18
Rašínová, paní	77, <b>96 (3)</b>
Reiger, doktor	<b>35 (10)</b>
Reisenpachu, Adam Hubert z	<b>3 (3)</b>
Rhon, Jan Karel	<b>93 (2)</b>
Roeslin, Eucharius	21, <b>69 (3), 96 (3)</b>
Roucoux, Petrus	<b>52 (2)</b>
Rudolf, vojenský felčar	78, <b>98 (2)</b>
Rybák, J.	<b>18 (3), 19 (4)</b>
Řepická, paní	17, 77, 78, <b>2 (2), 98 (2)</b>
Řepický ze Sudoměře, Oldřich Jan Karel	18, 77, <b>2 (2), 98 (2)</b>
Saalberg, Betti	<b>83 (17)</b>
Saalberg, Franz	<b>72 (6), 83 (17)</b>
Saalberg, Terezie	<b>83 (17)</b>
Secunda, Hans	<b>6 (6)</b>
Seebach, Carl Ludovic de	<b>52 (2)</b>
Seidl, prof.	<b>26 (1)</b>
Sekauschek, Fabián	<b>45 (7)</b>
Scharf, Karl	<b>74 (8)</b>
Schnarcher, Peter Johann	<b>12 (2)</b>
Schram, Anna	<b>72 (6)</b>
Sperlink, Jan Michal	<b>57 (1)</b>
Sponheim, Johann von	25, <b>48 (1)</b>

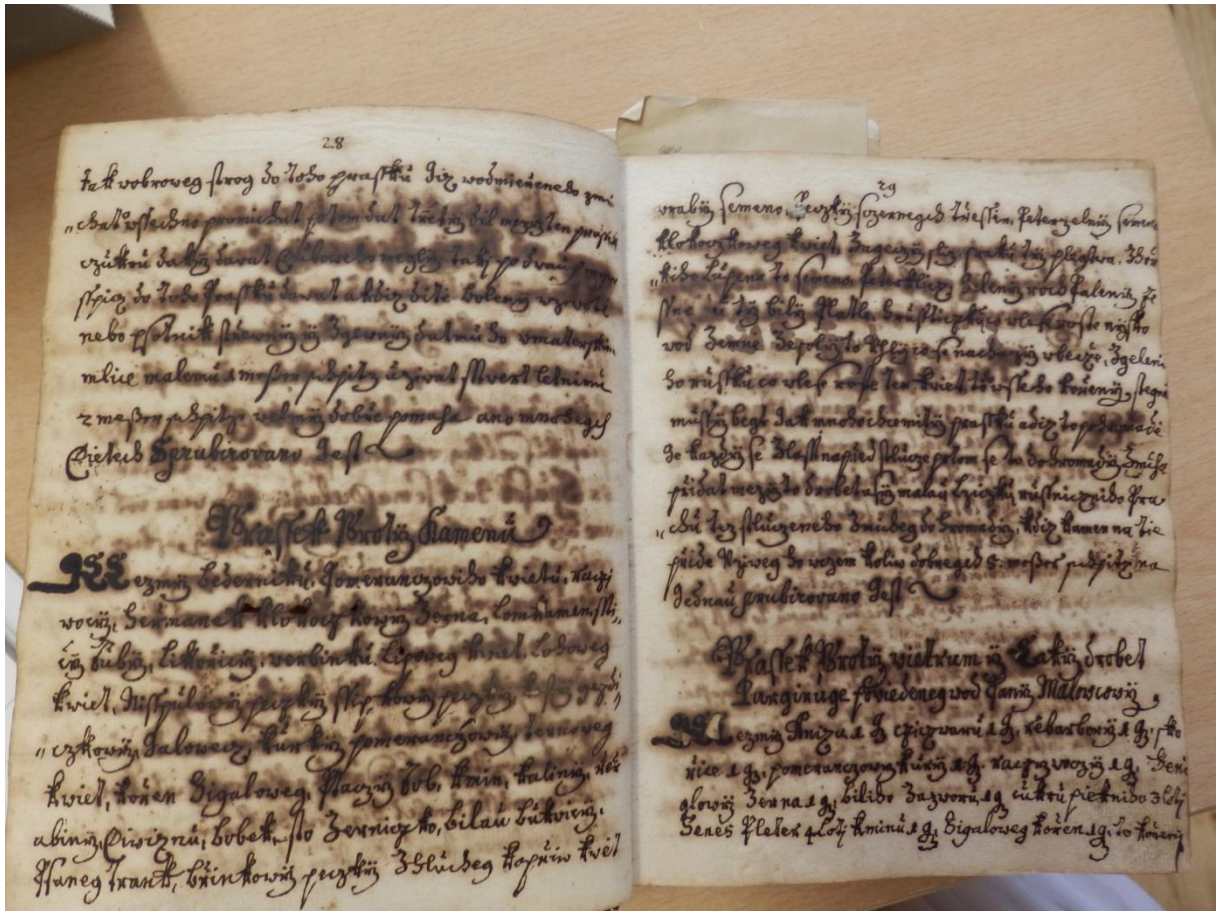
Springer, Michael	<b>86 (3)</b>
Stork, Anton	<b>90 (2)</b>
Stuber, doktor	<b>78, 106 (1)</b>
Sulz im Kleggan, Grafen zu	<b>48 (1)</b>
Šafařík, Rudolf	<b>83 (17)</b>
Šimon, lékař	<b>78, 33 (8)</b>
Šram, Mathias	<b>83 (17)</b>
Štefan, doktor z Benátek	<b>78, 33 (8)</b>
Šternberku, paní z	<b>78, 33 (8)</b>
Šverc, pan	<b>80, 98 (2)</b>
Thalhaussers, doktor Wolf	<b>78, 50 (3)</b>
Thateus, Dominicus Marcus	<b>29 (4)</b>
Tieffenbach, Frau von	<b>35 (10)</b>
Trallei, Alexandros z	<b>33, 32 (7)</b>
Urban, papež	<b>79, 42 (4)</b>
Valdštejnová, paní	<b>77, 2 (2), 98 (2)</b>
Veslavína, Daniel Adam z	<b>3 (3), 32 (7)</b>
Volkensteinu, hraběnka z	<b>33 (8)</b>
Walkemverský z Walkemberku, Matouš	<b>21, 96 (3)</b>
Weiß, Adam	<b>11 (1)</b>
Weiss, Andreas	<b>89 (1)</b>
Weiss, Dr.	<b>18 (3)</b>
Willig, Anotnín	<b>22, 95 (2)</b>
Worlová, paní	<b>77, 2 (2)</b>

Zaba, Em.	<b>49 (2)</b>
Zásmucký, Jan	<b>16, 70 (4)</b>
Ziniowska, paní	<b>2 (2)</b>
Zuzanka, paní	<b>79, 2 (2)</b>

Příloha č. 4: Obrazové ukázky textů ve vybraných rukopisech



Obr. č. 1: AMP, 10a156 – [Bylinář a lékařská kniha z pol. 15. století], ff. 16<sup>v</sup>, 17<sup>r</sup>.



Obr. č. 2: AMP, 4f142 – [Kniha lékařských receptů], cca 1710, pp. 28, 29.



521

Litani sluzby sbig se snalky dobre wipoliteb  
 Zgale kolis Nemocij Monibo Natkazeni w za Sodina  
 se polegbriz

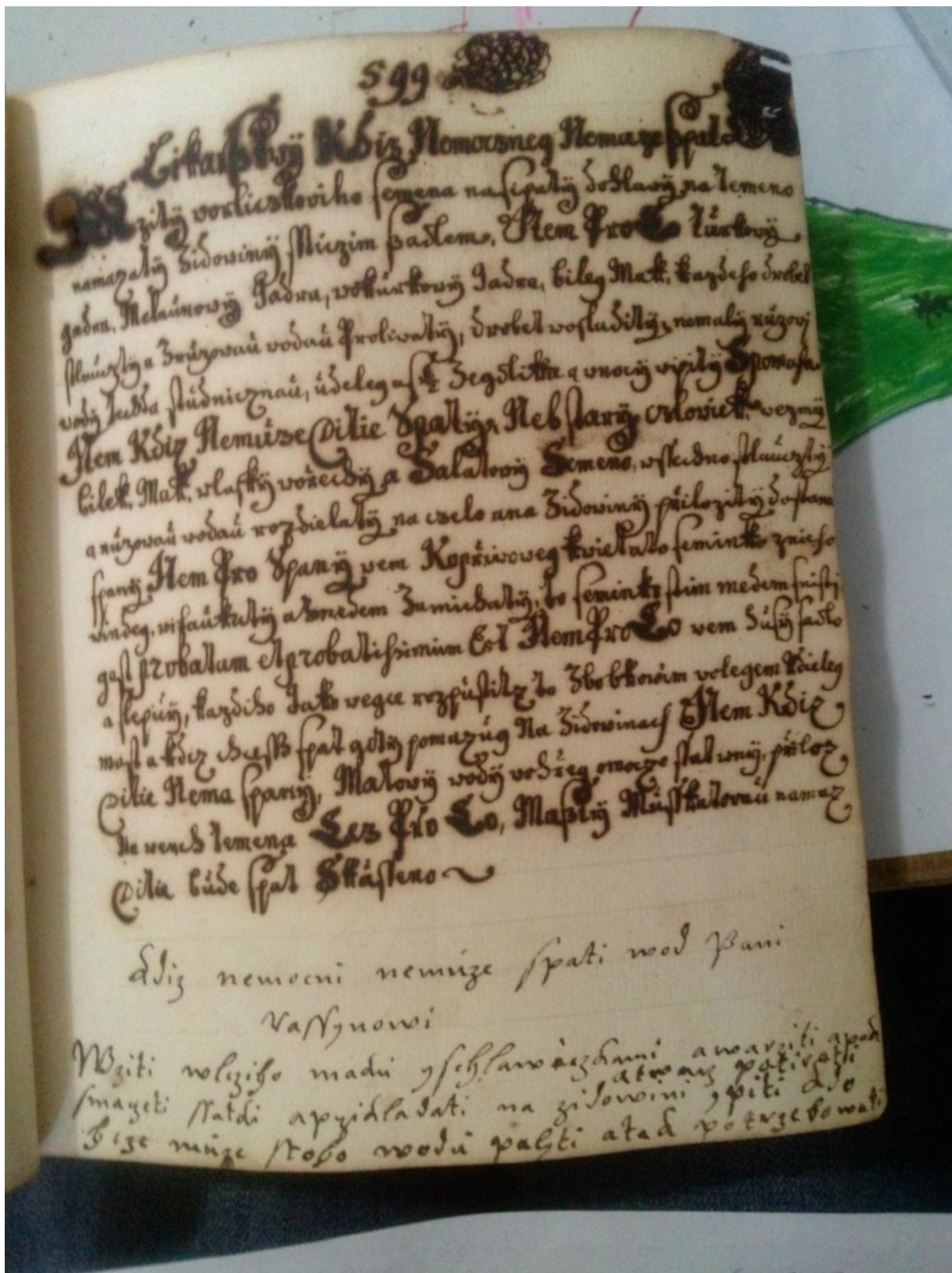
**R**em kuzowij wodij Dobrai Ljuzi, palenifo twij Ljice  
 Zmifeg dofnomadij adeg Zempkido sbastrani meziglo, a kaffra  
 kuf afiz co z: Snaflowij Zenna Zapal kaffra adeg dohiz wodij  
 Zmifanij al 1o ppolu Sotij adiz udajne deg Nemoczimij pily  
 al se dobre sodo wipolij Jest Swabi proppejstnij

O Proti poczeni od dlejni ge  
 zow/di pani zepicdi powedeni  
 | Wezme se geden zlouceda atvoghij Nafvami  
 pul pino a apul palenigo abj togo bly  
 noicze nezly Mtwortda ato se wipige apoli

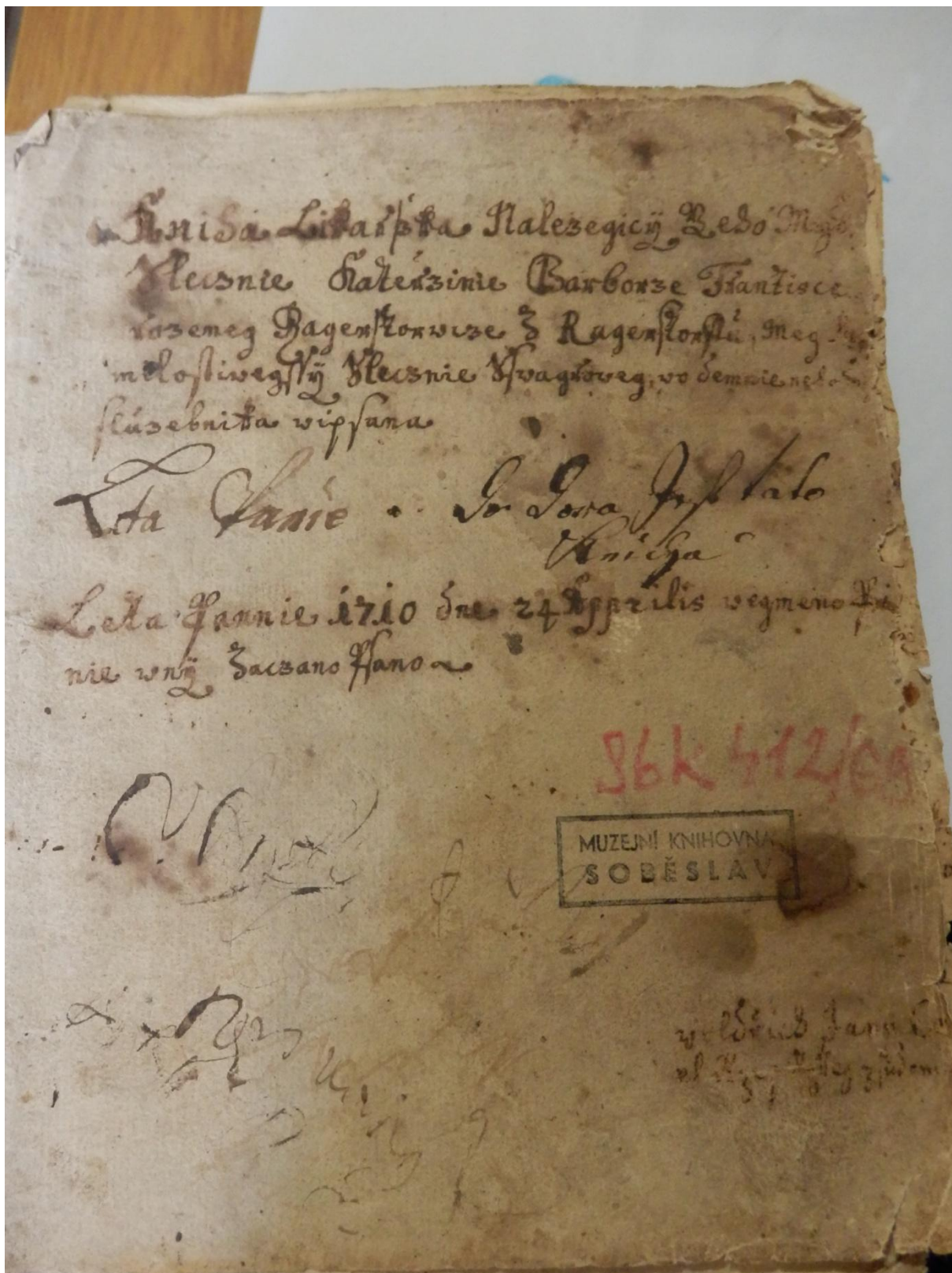
Zase pro poczeni od ni  
 Wezmi polonocii zabinczowoi wodi apotowoi  
 czy Snogni adobvov rani wu'nicznego pra  
 bu ato se zmicza auzino:

Obr. č. 3: AMP, 4f142 – [Kniha lékařských receptů], cca 1710, p. 521.



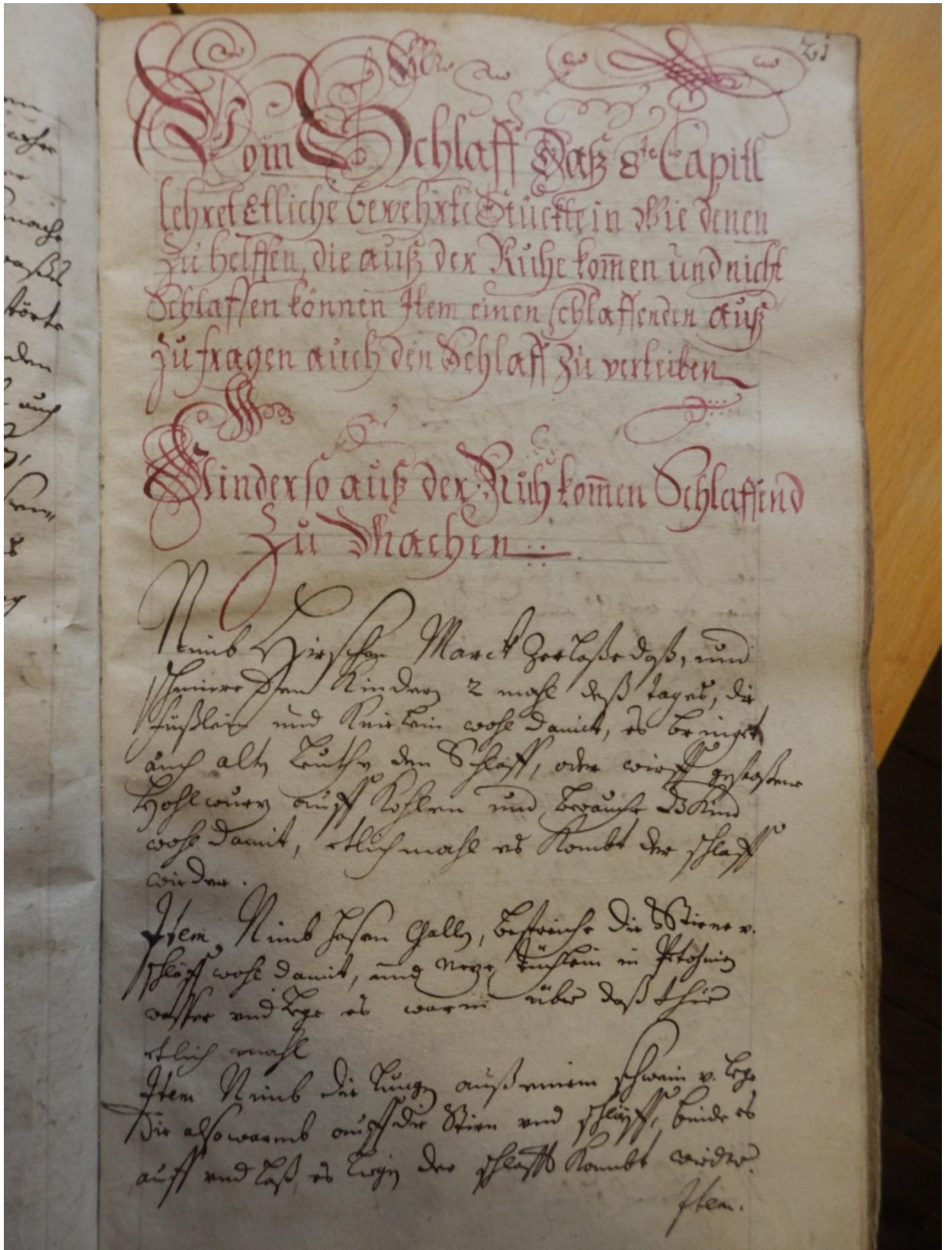


Obr. č. 4: Muzeum Soběslav, R59 – „Kniha Likarszka“, cca 1710, p. 599.  
(Srov. s AMP, 4f142)

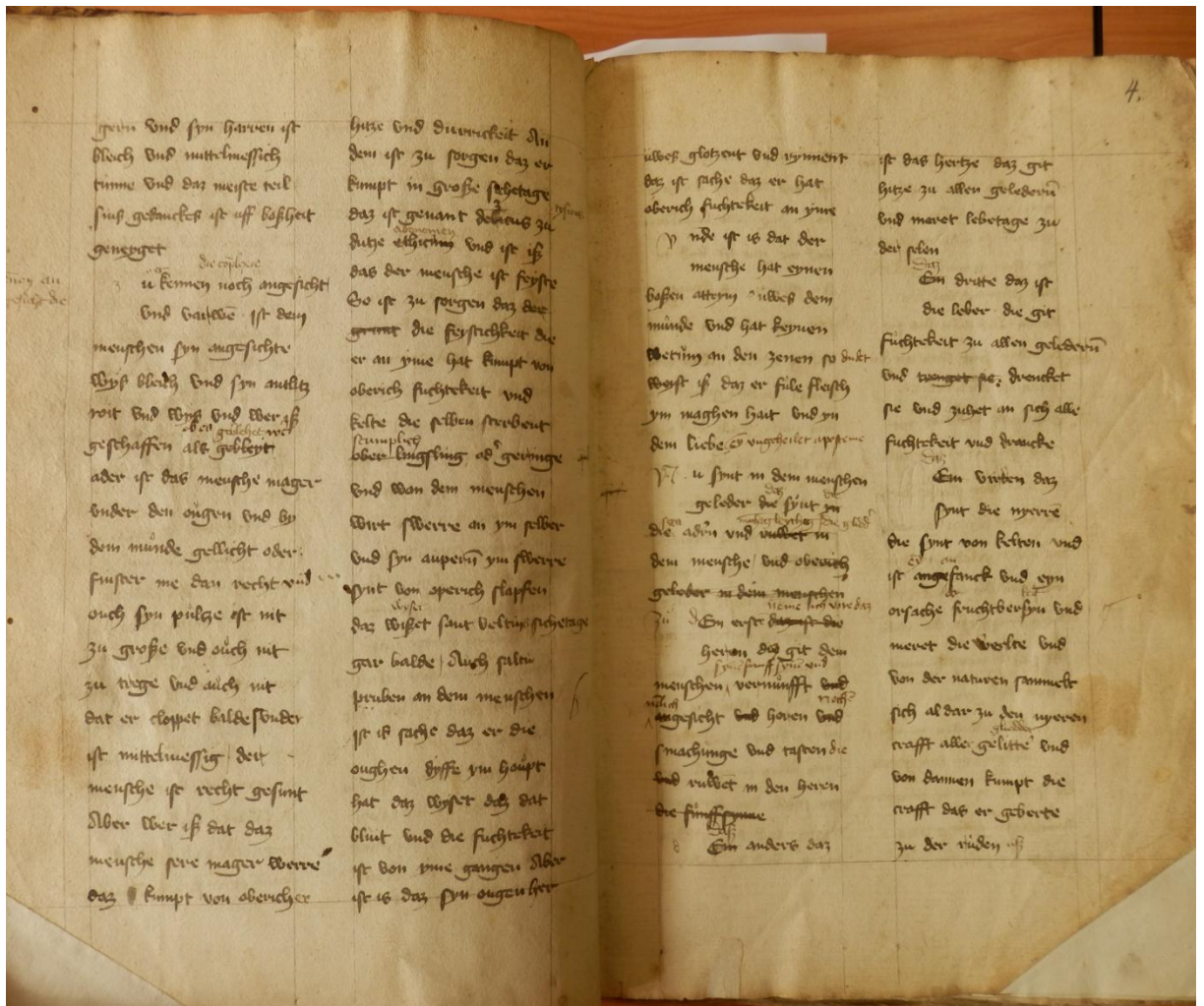


Obr. č. 5: Muzeum Soběslav, R59 – „Kniha Likarszka“, cca 1710, titulní list.



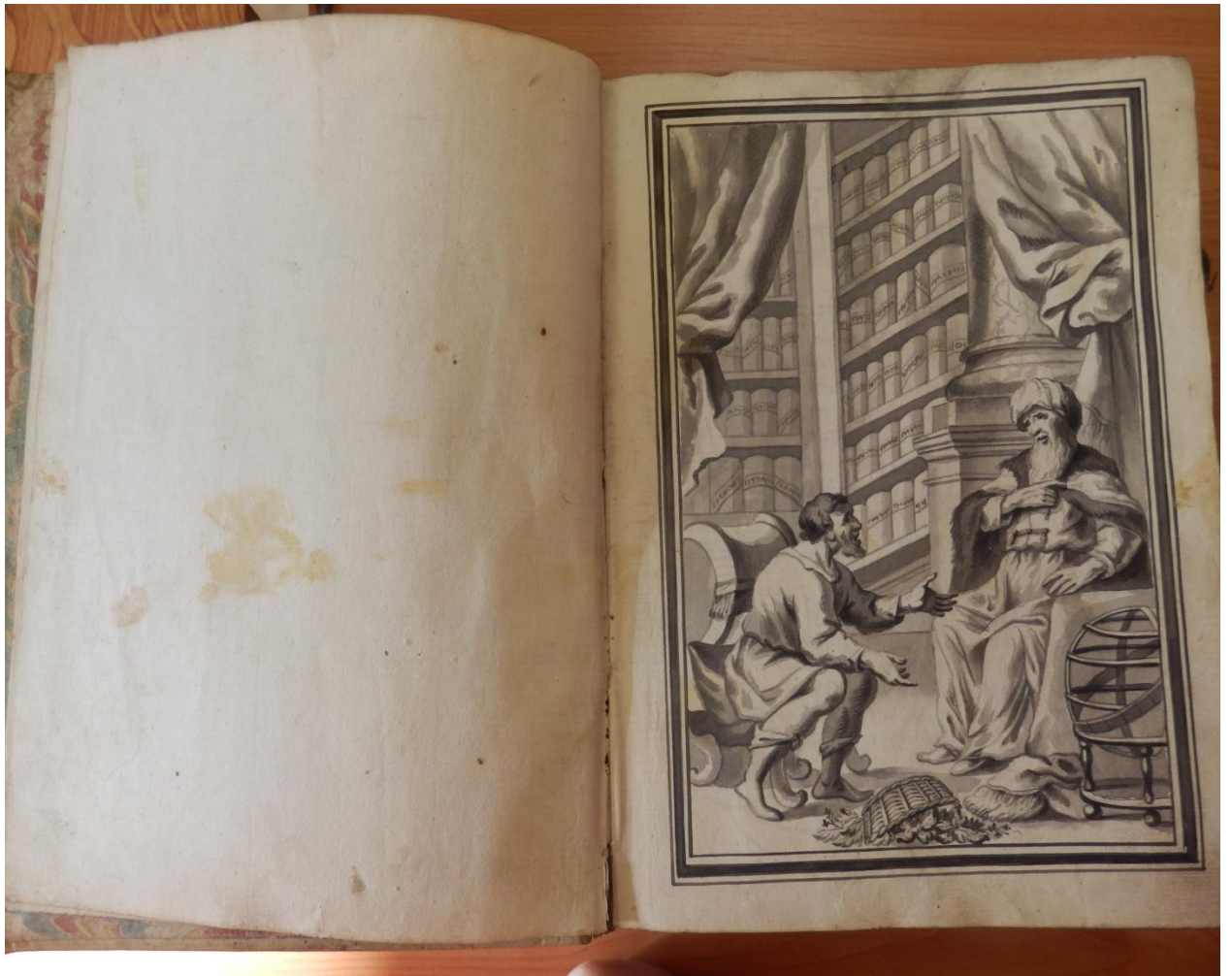


Obr. č. 6: Muzeum Soběslav, R114 – [Lékařská kniha z konce 17. století], f. 21<sup>r</sup>.



Obr. č. 7: SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov, rkp. č. 448 – [Hesse der Jude, Arznei Buch], polovina 15. století, ff. 3<sup>v</sup>, 4<sup>r</sup>.





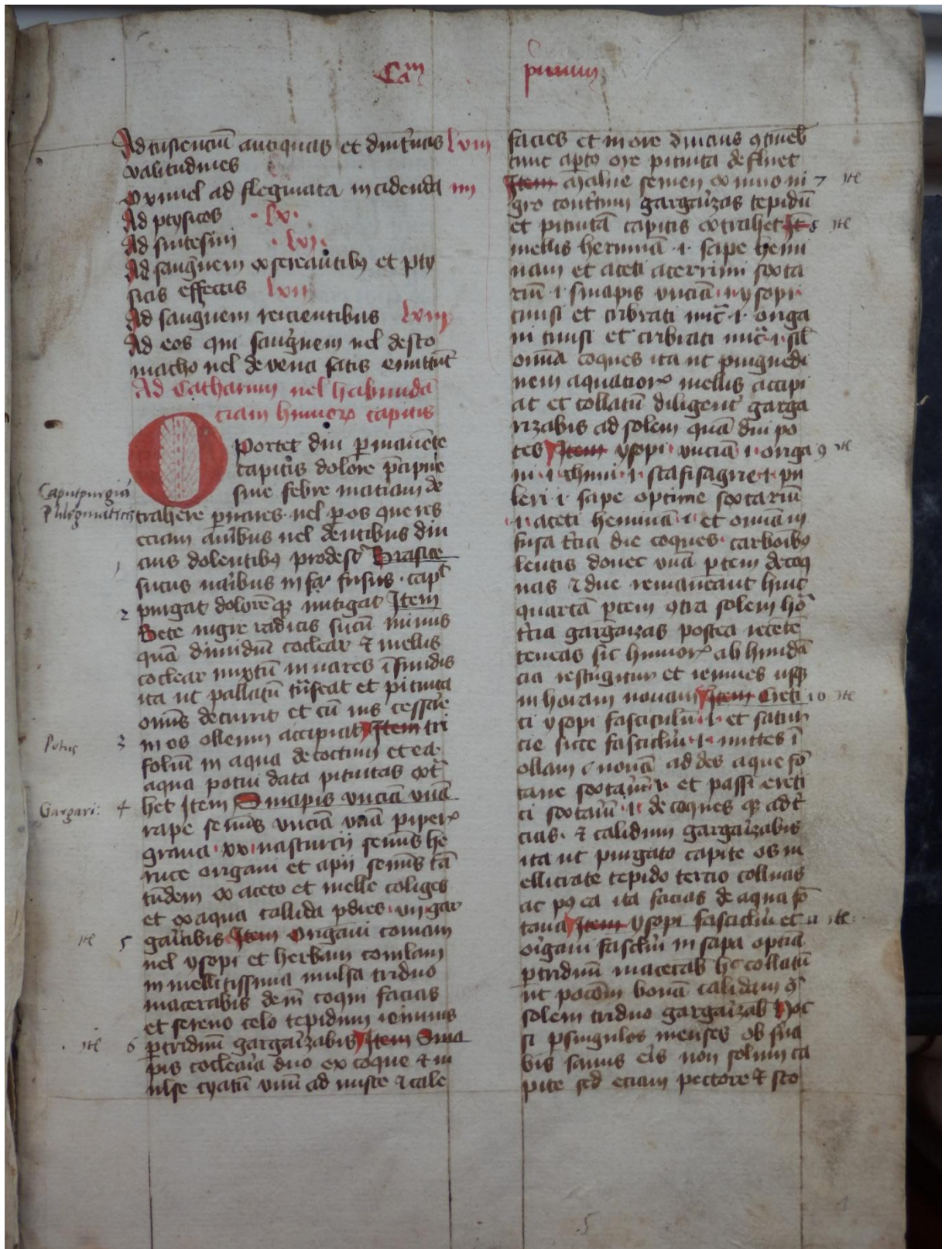
**Obr. č. 8.:** SOA v Třeboni – oddělení Český Krumlov, rkp. č. 543 – „Arzneybuch“, cca 1745, f. [III]<sup>f</sup>.





Obr. č. 10: Muzeum Sušice, P 73 – [Pamětní a praktické zápisky rodiny Podlešnicovy], poč. 18. – poč. 19. století, titulní strana.





Obr. č. 11: Muzeum Vodňany, 65R – [Kompendium lékařských pojednání], polovina – konec 15. století, f. 1<sup>r</sup>.